

Н.Ҳ. ҲАКИМОВ

ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИ

Монография

«IQTISODIYOT»

НАЗАР ҲАКИМОВ

**ИНСОН
ЭКОЛОГИЯСИ**

Монография

“IQTISODIYOT”

ТОШКЕНТ-2021

УЎК: 504.75.05

КБК: 60.5.022

**Ҳакимов Н.Ҳ. “Инсон экологияси”: Монография.
Т.: “IQTISODIYOT”, 2021. – 244 б.**

Ушбу монография ижтимоий фалсафанинг муҳим муаммоларидан бири – инсон экологиясининг мазмуни, моҳияти, шахс экологик маданиятини шакллантиришнинг муҳим қирра-лари, воситалари ва унинг жамият тараққиёти учун амалий ва назарий аҳамияти жиҳатлари тадқиқига бағишланган.

Монографияда мамлакатимизда демократик ислохотлар давомида ва янги тараққиёт босқичида инсон экологияси масаласининг ечими учун жамиятда вужудга келтирилган, тако-миллашгаётган институ-ционал тизимдаги туб ўзгаришларнинг фалсафий масалалари ўрганилган. Муаллиф мамлакатимизнинг экологик муаммолари ечимида муҳим аҳамият касб этадиган халқаро ҳамкорлик ривожининг фалсафий томонларини ёритган. Унда экологик муаммоларнинг вужудга келиши, шаклланиши, тўпланиши ва инсон ижтимоий, иқтисодий ҳаётига салбий таъсири жиҳатлари жараёни ва уларни бартараф қилиш учун олиб борилаётган самарали фаолият таҳлил қилинган.

Тадқиқотда минтақадаги чиқиндиларнинг тўпланиши, Орол денгизи ҳалокати натижасида пайдо бўлган экологик хатарлар ва уни юмшатиш механизмлари кўрсатилган. Монография инсон экологияси муаммолари билан қизиқадиган файласуфларга, жамиятшуносларга, тадқиқотчиларга, магистрлар ва кенг китоб-хонлар аудиториясига мўлжалланган.

Маъсул муҳаррир:

Мамадалиев Ш. О. – фалсафа фанлари доктори, профессор

Тақризчилар:

Мухтаров А.М. – фалсафа фанлари доктори, профессор

Саифназаров И.С. – фалсафа фанлари доктори, профессор

Рузиева Р.Х. – фалсафа фанлари доктори, профессор

Садиков А.К. – фалсафа фанлари номзоди, доцент

Тошкент давлат иқтисодий университетининг Илмий кенгашининг
2020 йил 1 июлдаги 13-сонли қарорига мувофиқ нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-6066-6-1

УЎК: 504.75.05

КБК: 60.5.022

“IQTISODIYOT”, 2021

ҲАКИМОВ Н.Ҳ., 2021

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси янги тараққиёти босқичида инсон манфаатлари, ҳар бир шахснинг жамиятда муносиб ўрин эгаллаши, фаровон турмуш кечириши ўтказилаётган демократик ислоҳотларнинг бош мақсадидир. Шу муносабат билан инсон экологиясига алоҳида эътибор берилмоқда. Табиат, инсон ва жамият орасидаги ўзаро муносабатларни илмий, ижтимоий фалсафий жиҳатларининг фундаментал ва ижтимоий фаоллар вакиллари томонидан тадқиқ қилиниши долзарб, назарий ва амалий аҳамият касб этадиган масалардан бирига айланди. Унинг долзарблиги жаҳонда кечаётган ижтимоий ва иқтисодий, муайян ҳолатларда сиёсий жараёнларнинг экологик вазият, табиий ресурслардан самарали фойдаланиш, инсон манфаатларининг, унинг соғлиги, яшаш шароитининг такомиллашуви, узоқ умр кечириши, меҳнат шароити, хўжалигининг бутлиги, санитария талабларига жавоб бериши, озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари билан узвий боғлиқдир. Муаммонинг умумпланетар аҳамияти ва долзарблиги Ер юзининг турли бурчакларида вужудга келаётган экологик инқирозлар ва ҳалокатлар, табиий характерга эга бўлган катаклизмларнинг инсон фаолиятига боғлиқлиги ва таъсирида намоён бўлмоқда. Муаммонинг долзарблиги Марказий Осиё мамлакатларида ҳам сезилмоқда. Ушбу ҳудудда ер ва сув ресурсларидан самарали, рационал фойдаланиш, атроф-муҳитни ифлослантмаслик тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, юқори бонитетга эга бўлган ер ресурсларининг камайиши ҳолатлари, чўлланнишга дахлдор бўлган ҳудудларнинг кенгайиб бораётганлиги, флора ва фауна вакилларини асраб-авайлаш, келажак авлодга етказиш зарурияти, экологик муаммолар ечимида ҳар бир инсоннинг маъ суллигини оширишни тақозо қилмоқда. Мамлакатимиз ҳудудида глобал, минтақавий, регионал, локал даражадаги экологик хатарларни учратиш мумкин. Бундай вазият инсон экологияси муаммоси тадқиқиқининг долзарблиги, унинг бевосита демократик ислоҳотларга боғлиқлигини, шунингдек, алоҳида қўриқладиган ҳудудлар майдонини

кенгайтириш заруриятини ҳам вужудга келтирмоқда. Марказий Осиёда энг катта масштабдаги экологик бўҳрон марказиларидан бири Орол денгизидир. Инсон экологиясининг долзарблиги ҳар бир шахсда табиий ресурслардан фойдаланиш маданиятини, урбанизация шароитида сувдан, ердан, фойдаланишда тежамкорлик сифатларини, ҳавони ифлослантирмаслик тушунчасини ҳар бир ватандошимимиз онгида ёшлик давридан шакллантиришнинг ижтимоий механизм-ларини янада такомиллаштириш заруриятини вужудга келтирди. Муаммонинг ижтимоий- фалсафий жиҳатлари, бевосита жамиятнинг янги ривожланиш босқичида ҳар бир инсон фаолияти учун шаффоф, хавфсиз экологик муҳит яратиш лозимлиги билан боғлиқдир. Бундай вазият унинг ҳуқуқий, институционал асосларини вужудга келтириш, мунтазам такомиллаштириш билан биргаликда, олий таълим тизимида тайёрланаётган кадрлар сифатини ошириш, шахс экологик маданиятини шакллантириш ва юксалтириш жараёнига эътиборни кучайтириш, ушбу соҳадаги халқаро ҳамкорликни тобора кенгайтириш вазифасини ҳам илгари суради. Шу билан бирга, экологик хавфсизлик инсоннинг демократик ислоҳотлардаги фаоллигини оширади, мамла-кагимизда янги тараққиёт босқичида амалга оширилаётган яратувчанлик, илгарилаш, рақамлаштириш, ижтимоий, иқтисо-дий жараёнлар жадаллашувида иштирок этишга, инновацион ғояларни илгари суришга ундайди. Муаммонинг амалий жиҳатларидан яна бири, инсон маънавий, ахлоқий камо-лотини, меҳнатсеварлигини таъминлайдиган омиллар қаторига киради. Инсон экологиясининг таъминланиши ҳар бир шахснинг она заминга, юртга муҳаббатини оширади, унинг ҳар бир қарич ерини қадрлайди, ундан самарали фойдаланишнинг ижтимоий имкониятларини яратади. Янги тараққиёт босқичида, инсон экологиясига илмий, фалсафий муносабатнинг кучайиши амалга оширилаётган ислоҳотлар самарадорлиги учун инсон фаолияти такомилли механизмининг муҳим қисми ҳисобланади.

Ижтимоий экологик фанлар уч тармоқга бўлинади. Биринчиси, инсон экологияси. Иккинчиси, глобал экология. Учинчиси, ижтимоий экология. Инсон экологияси фани

инсоннинг табиат билан муносабатларини, ижтимоий ва технологик соҳалар билан ўзаро алоқаларини ўрганади. Глобал экология фани биосферанинг коинот ва техноген жараёнлар, шунингдек, планета тубида, атрофида бўлаётган ўзгаришларни тадқиқ қилади. Ижтимоий экология фани жамиятнинг атроф-муҳит билан ўзаро алоқалари, муносабатларини ташкил қилади. Бу фанларни уларнинг мақсадларига қараб фарқлаш мумкин. Инсон экологияси шахснинг саломатлиги, муқим яшаш жойидаги шароитда фаолият олиб бориши, шакл-лантирилган инфраструктура, ундан самарали фойдаланиш механизмлари мазмуни- моҳияти, экологик муҳитнинг инсонга таъсир қилиш жараёнларини ўрганади.

Глобал экология фанининг мақсади биосферанинг параметрларини асраш учун зарур бўлган шароитни сақлаш, содир бўлаётган, кечаётган экологик жараёнларга объектив баҳо бериш, илмий асосланган тавсиялар тайёрлашдан иборат.

Ижтимоий экология фанининг асосий мақсадини жамият тараққиётига табиий шароитнинг таъсирини оптималлаштириш, ушбу жараённи шакллантирган сабабларни аниқлаш, инсоннинг муайян шароитдаги фаолияти учун зарур бўлган тавсиялар ишлаб чиқиш ташкил қилади.

Ушбу фанлар орасидаги ўхшашлик, ажратил, фарқлаш мураккаблиги шундан иборатки, яъни уларнинг тадқиқот объектининг бир-бирига яқинлигидир. Жумладан, инсон экологияси ва ижтимоий экологиянинг объектини “инсон муаммоси” ташкил қилади. Глобал ва ижтимоий экология фанларининг объекти ҳам бир бирига яқиндир, улар муайян даражада инсон ҳаётига таъсир қиладиган жараёнларни биргаликда ўрганади. Жамият, биринчи навбатда, бисфера билан муносабатда бўлади ва биосферада содир бўладиган турли ўзгаришлар жамиятда ўз ифодасини топади, турли ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга олиб келади. Шунинг учун глобал экология фани бисферадаги ўзгаришларни ўргангани учун, айниқса, биосферага антропоген омилларнинг таъсирини тадқиқ қилади ва шу билан ижтимоий экологияга алоқадордир. Таъкидлаш лозимки, глобал экология биосфера ва жамият орасидаги муносабатларни биосфера нуқтаи

назаридан ўрганади, ижтимоий экология эса ушбу жараёни жамият нуқтаи назаридан таҳлил қилади. Фикримизча экологик фанлар классификацияси тадқиқотчилар томонидан давом эттирилади. Юқоридагиларга асосланиб қайд қилиш лозимки, инсон экологияси табиий, ижтимоий ва технологик жараёнларни тадқиқ қилиш билан биргаликда, кучайиб бораётган антропоген омиллар, инсон фаолиятининг жадаллашуви масалаларини объектив тадқиқ қилади. Шунинг учун ҳам инсон экологияси ижтимоий фанлар таркибига киради, шу билан бирга, табиий фанларга яқин бўлган муаммоларни ўрганади. Инсон экологияси жамиятнинг рақамлашиш жараёнига яқин бўлган фан сифатида атроф-муҳитнинг сифатини бошқаришга ҳам алоқадордир. Инсон экологияси атроф-муҳит билан инсон орасидаги муносабатларни у ёки бу усуллариини ўрганиш билан чегараланмасдан, табиий ресурслардан рационал фойдаланиш ва уларни ҳимоя қилишнинг эффектив механизмларини яратишга ҳам ёрдам беради. Шу муносабат билан такидлаш лозимки “Табиат” тушунчаси кенг ва тор мазмунда ишлатилади. Табиат сўзи, объектив реалликни ифодалайди ва жамиятни асосий элемент сифатида бирлаштиради, тор мазмунда эса жамиятни планетанинг қоплаб турувчи қобик сифатида қабул қилиниб, табиат ва жамият орасидаги муносабатларни ифодалайди. Табиий муҳит жамият ҳаётида муҳим роль ўйнайди. Табиий муҳит инсоннинг ижтимоий талабларини қондиради, яъни ишлаб чиқариш физиологик, коммуникатив, эстетик ва бошқа жараёнларни ўз ичига олади. Табиий муҳит жамиятда жамият ҳаётининг такрорланишида, кенгайишида асосий ролни бажаради. Жамият ҳаётининг муҳим қисми сифатида ижтимоий тараққиётнинг моддий асосини ташкил қилади. Табиий муҳит ижтимоий-иқтисодий тизимлар ривож учун энергия ва материаллар манбаидир. Жамият табиат томонидан яратилган энергия ва материалларни истъемол қилади ва улардан фойдаланади, шу билан бирга, унинг бир қисми бўлиб қолади. Жамият ҳаёти доимий суръатда табиий шароитда кечади ва инсон фаолиятида намоён бўлади, ҳамда инсоннинг биологик мавжудод эканлигини тасдиқлайди.

Инсон антропоген фаолиятининг кенгайиши ва чуқурлашуви натижасида инсон экологияси пайдо бўлади. Инсон экологиясининг янги фан сифатида шаклланиши локал характерга эга бўлган жараён эмас, балки жуда кўплаб фанларга доир муаммоларга дахлдордир. Ҳозирги шароитда тараққиётнинг янги босқичида илмий билимларда экологиялашувга ёндашиш кузатилмоқда. Бу жараённинг ўзига хос хусусияти табиий ҳолатни ўрганиш билан бирга, унинг инсон фаолиятига боғлиқ жиҳатларига ҳам кўпроқ эътибор берилмоқда.

Тарихий жараёнларда шаклланган тармоқ фанларидан фарқли ўлароқ, инсон экологияси фанлараро билимларга асосланади ва инсон фаолиятининг жамият ва табиат орасидаги муносабатларининг уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади. Таъкидлаш лозимки, инсон экологияси табиат объектлари ва ижтимоий тизимлар орасидаги муносабатларни ўрганади. Ҳозирги даврда муаммоли мақсадга йўналтирилган инсон фаолиятини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Экологик тадқиқотлар фақат ижтимоий-табиий билимларга асосланмаслиги лозим. Табиий ресурслардан фойдаланиш жараёни, биринчи навбатда, ижтимоий жараёндир. Янги тараққиёт босқичида бу аксиомани барча фанлар вакиллари тушунади. Шунинг учун ҳам экологик тадқиқотлар нафақат экотизимлар модели, шу билан биргаликда, инсон фаолиятининг табиий жараёнларига аралашуви ва унинг натижаларига баҳо бериши лозим. Натижада табиий жараёнларга таъсир қилишга мўлжалланган кўп вариантлик дастур сифатида шаклланади, табиат қонунилари ва инсон имкониятларини чуқур билишга ёрдам беради. Бундай дастурнинг амалиётга татбиқ қилиниши натижасида, биринчидан, инсон ва табиат тизими ҳолатини баҳолаш, иккинчидан, ушбу ҳаракатлар стратегияси келажагини белгилашга ёрдам беради. Шундай қилиб, инсон экологияси фақат табиий тизим, инсон антропоген фаолияти ҳақидаги фан бўлмасдан, ижтимоий, иқтисодий ривожланиш шароитида атроф-муҳитни асраш, табиий ресурсларни ривожлантириш бўйича инсон фаолиятини ҳам ўрганадиган фандир.

І БОБ. ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК ВА ИЖТИМОЙЙ ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ

1.1. Марказий Осиё мутафаккирларининг инсон экологияси ҳақидаги ижтимоий фалсафий қарашлари

Инсон экологиясининг асосий вазифаларидан бирига унинг предметига тирик организмларнинг атроф-муҳит билан бўладиган муносабатлари жараёни киради. Ҳозирги даврда инсоннинг атропоген, яъни хўжалик фаолиятининг кенгайиши муносабати билан унинг планетадаги инсон ҳаётини таъминловчи факторларга таъсири кучайиб бормоқда. Жумладан, инсон фаолиятининг атмосферага таъсири, иссиқлик тизимининг, радиоактивликнинг кучайиши атроф-муҳитнинг ифлосланиши, заҳарли моддаларнинг кўпайиши, инсон саломатлигининг ва унинг генофонди кучсизланиши ҳолатлари кузатилмоқда. Бу жараёнга инсоният цивилизациясининг сифат жиҳатидан янги ҳолатга ўтиши ва унинг ҳозирги жамиятнинг ҳаётини таъминловчи тизимларга таъсири билан белгиланади. Ҳозирги даврда глобал техноген жараёнларнинг вужудга келиши жадаллашуви, энергия ва моддалар алмашинувида сунъий тизимларнинг вужудга келганлиги билан характерланади. Техник-технологик жараёнларнинг биосферага таъсири интенсивлашди ва бутун планетада инсон ҳаётини таъминловчи манбаларга ўз салбий таъсирини ўтказди. Шундай қилиб, техноген жараёнларнинг инсон яшаш шароитига таъсири юқори нуқтага етди. Ер юзиде, глобал масштабда инсон ҳаётига хатарлар мазмуни яққол намоён бўлди. Бундай шароитда инсоният учун техноген асосда ривожланишнинг салбий оқибатларини англаш зарурдир. Тараққиётнинг ҳозирги босқичида, яъни фақат ўзининг манфаатлари учун яшаш шароитини яратиш, яъни атроф-муҳитдаги тирик организмлар флора ва фаунанинг ҳаётини асрамаслик салбий оқибатларга олиб келади. Инсон томонидан

илгари сурилаётган глобал техноген жараёнлар жамиятда шакланган кадриятлар тизимига муайян ўзгарти-ришлар киритилишига олиб келди. Табиий ресурсларга фақат истеъмол нуқтаи назаридан ёндашиш даври тугаганини англатади. Инсон шуни тушуниши лозимки, унинг бу жамиятда яшаши ва барқарор ривожланиши табиатга муно-сабатини ўзгартириши билан чамбарчас боғлиқдир. Ҳозирги жамият аъзолари табиат имкониятлари билан бевосита боғлиқ эканлигини англаши лозим. Техноген омиллар таъсири натижасида инсон яшаш шароитининг ёмонлашуви, жамият ва табиат орасидаги муносабатларнинг ижтимоий механизм-ларига ўзининг диққатини оширди. Шунингдек, ушбу жараён экологияга ва унинг муайян қисми ҳисобланган инсон экологиясининг ижтимоий жиҳатларининг тадқиқоти вазифа-сини илгари суради. Шу муносабат билан, жамият ва табиат орасидаги муносабатларни ривожланиши қонуниятларини фалсафий таҳлил қилиш муҳим илмий назарий аҳамият касб этади. Ушбу жараёнда цивилизацияда содир бўлаётган глобал техноген жараёнларнинг ҳозирги замон жамиятидаги ўрнини фалсафий таҳлил қилиш зарур. Шу билан бирга мамлакати-мизда жамият ва табиат муносабатларининг уйғунлигига асосланган дастурларни ишлаб чиқиш зарурияти вужудга келди. Бундан кузатилган асосий мақсад инсоннинг ушбу заминда яшаши ва барқарор ривожланишини таъминлашга хизмат қилиши лозим.

Фуқаролик жамиятининг ривожланиши шароитида мамла-катимизда яшаб ўтган, илм фанга беқиёс ҳисса қўшган буюк шахслар, машҳур олимлар, файласуф донишмандлар, илм-фан, маънавият, маърифат, маданият номояндаларининг ижодини, уларнинг инсон экологияси таълимотига қўшган шахсий ҳиссасини ўрганиш муҳим назарий, тарбиявий, амалий аҳамиятга эгадир. Таъкидлаш лозимки, ўзбек халқининг машҳур файласуф олимлари, маънавий маданиягимизнинг улуг накиллари жаҳон фани ва маданияти ривожланишига, яъни умуминсоният цивилизацияси тараққиётига катта ҳисса қўшган. Экологик кадриятлар, табиий ресурслардан унумли

фойдаланиш, атроф-муҳитни авайлаб асраш халқимиз руҳияти-да, менталитетида, ҳаёт ва турмуш тарзи ҳамда анъаналарида ва миллий урф одатларида муҳим ўрин олган.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, демократик ислохотлар даврида халқимизнинг маънавий қадриятларини, интеллектуал салоҳиятини қайта тиклашга алоҳида эътибор берилди, мамлакатимизда аждоқларимиз илмий фалсафий меросини янада чуқурроқ ўрганишга ҳуқуқий, ижтимоий имконият яратилди. Жумладан, жаҳон фани тараққиётига бетакрор ҳисса қўшган ватандошимиз, беназир мутафаккирлардан, буюк сиймолардан бири Шайхур ур-Раис – “Олимлар бошлиғи” номи билан машҳур бўлган Абу Али Ибн Синодир. Олимнинг бундай номланиши унинг машҳур давлат арбоби, вазир ва бошқа муҳим вазифаларни бажарганлигидан далолат беради. Унинг “шайх” деган ном билан аталиши инсон экологияси ва фалсафани чуқур билишидан далолат беради.

Абу Али Хусайн Ибн Абдаллоҳ Ибн Ҳасан Ибн Али Ибн Сино (980-1037) фалсафа, мантиқ, табиатшунослик, астраномия, математика, физика, ҳуқуқшунослик, адабиётшунослик, тилшунослик, мусиқашунослик, тиббиёт каби фанлар ривожланишига муносиб ҳисса қўшган машҳур қомусий олимдир. Буюк ватандошимиз Бухоро шаҳри яқинидаги Афшона қишлоғида таваллуд топган. Унинг отаси Абдаллоҳ Балҳда тутилган бўлиб, молиявий ишлар билан шуғулланган.

Фавқулодда табиий, туғма истеъдодга эга бўлган Ибн Сино ёшлигидан илм фан сирларини мустақил ўргана бошлади. У яшаб ижод этган давр, ижтимоий иқтисодий муҳит ниҳоятда мураккаб ва зиддиятли эди. Унинг ижодий фаолияти ва ҳаёти Самонийлар, Қорахонийлар, Ғазнавийлар ҳукмронлиги даврига тўғри келди. Ёш Ибн Сино Самонийлар салтанатининг шахзодаси Нух Ибн Мансурни огир касалдан даволагани учун Бухоро шаҳридаги Шарқ Ренесанси (Уйғониш) даврининг энг бой кутубхонасидан фойдаланишга муяссар бўлди. Ҳокимият тепасига Қорахонийлар келганидан сўнг Урганчга кетишга мажбур бўлди. Чунки бу даврда, яъни XI аср

бошларида Хоразмда илмий муҳит шаклланган, илм фан эса ривожланган эди. Хоразмпоҳ раҳномалигида вужудга келган Хоразм Маъмур академиясида истеъдодли олим Ибн Сино дунёга машҳур бўлган файласуфлар, шу жумладан, мутафаккир Абу Райҳон Бериуний ва бошқалар билан танишади, уларнинг ижоди, илмий асарлари намуналаридан баҳраманда бўлди. Таъкидлаш лозимки, ушбу илм масканида, яъни “Байт-ул-Ҳикма”да 500 дан ортиқ олимлар фаолият кўрсатган.

Ибн Сино қомусий олим сифатида фанларнинг муҳим соҳалари билан шуғулланган. Унинг 450 дан ортиқ асарларидан 242 таси бизгача етиб келган. Шу 242 тадан 80 таси фалсафа, илоҳиёт ва тасаввуфга тегишли, 43 таси табобатга оид, 19 таси мантиққа, 26 таси руҳшуносликка, 23 таси тиббиёт илмига, 7 таси фалакиётга, 1 таси риёзиётга, 1 таси мусиқага, 2 таси кимёга, 9 таси одоб илмига, 4 таси адабиётга ва 8 таси бошқа олимлар билан бўлган ёзишмаларга бағишланган.

Айниқса, олимнинг фалсафа фани тараққиётига қўшган ҳиссаси салмоқлидир. Мутафаккирнинг фалсафий концепциясидаги бош масала инсон бўлиб, унинг мазмуни, ҳаёт тарзи, маънавий ва жисмоний шаклланиши ташкил қилади. Мутафаккирнинг барча фалсафий асарларида инсон вужудини англаш, атроф-муҳитни, ижтимоий жараёнларни, инсон фалсафаси моҳиятини билиш масаласи марказий ўринни эгаллайди. Олим Аристотель ва Форобий таълимотининг давомчиси сифатида фалсафанинг ривожланишига беқиёс ҳисса қўшган. Унинг бизгача етиб келган фалсафага оид йирик ва муҳим асари “Китоб аш-шифо” деб аталган. Қомусий китоб даражасига кўтарилган ушбу асар мантиқ, табиий фанлар, риёзиёт, илоҳиёт қисмларидан иборат. Асарнинг айрим бўлимлари Ғарб ва Шарқ тилларида чоп этилган. Мутафаккирнинг фалсафага оид иккинчи китоби “Китоб ан-нажот” (“Нажот китоби”) бўлиб, унда “Китоб аш-шифо”нинг мазмуни баён этилган.

Ибн Сино ўзининг илмий, фалсафий асарларида ижтимоий, маънавий маърифий, таълим, тарбия масалаларига алоҳида эътибор берган. Мутафаккир қаламига мансуб бўлган

йирик фалсафий асар “Ал-ишорат ва танбиҳот” (“Ишоралар ва танбиҳлар”) бўлиб, унда инсон вужуди мазмунининг асосий масалалари баён этилган. Олимнинг “Донишнома алаи” (“Билимлар китоби”) форс ва рус тилларига нашр қилинган. Алломанинг “Китаб ал-Инсоф”, (“Ҳақиқат ҳақида”); “Лисон ал-араб” (Араб тили); “Рисола ат-Тайр (“Қуш тили”); “Саломон ва Ибсол”; “Вужуд мазмуни ва сифати ҳақидаги трактат”, “Мавжуд нарсаларнинг бўлиниши ҳақидаги трактат” каби ва бошқа асарларида ҳам тарбия, инсон экологик қарашларининг шаклланиши учун муҳим амалий аҳамият касб этадиган маънавий, ахлоқий юксалиш, атроф-муҳитни асраш, унинг унсурларидан рационал фойдаланиш масалалари тадқиқ қилинган.

Таъкидлаш лозимки, демократик ислоҳотлар, фуқаролик жамиятининг шакллантирилиши, ривожланиши давомида Ибн Синонинг илмий, фалсафий меросини ўрганиш учун янада кенг имконият яратилди. Унинг тарихий хизмати шундаки, у илм-фан билан тажрибани, инсон фаолиятини ўрганиш жараё-нини қўшиб олиб борди. Ўйғониш даври буюк олимларининг фалсафий меросини таҳлил қилиб, табиий ва ижтимоий фанларнинг янги йўналишларига асос солди. Ибн Сино илоҳиётга эътиқоди баланд бўлиши билан бирга, у аниқ, дунёвий, фалсафа, логика фани асосчиларидан биридир.

Фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида ёшларимизнинг Абу Али Ибн Сино фалсафий меросини, атроф-муҳит, флора ва фаунани асраш ҳақидаги бетакрор фикрларини, экологик қарашларини, инсон тарбияси, унинг жисмоний камолоти ҳақидаги фикрларини ўрганиши, миллий ғоямизга, янги тараққиёт босқичидаги демократик ислоҳотларга мос равишда миллий ўзликни англашда, ёшларнинг маънавий дунёсининг шаклланиши ва юксалишида муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасида фуқаролик жамиятини ривожлантириш даврида миллий қадриятлар, бой маданий меросга асосланган миллий маънавиятнинг юксалишига алоҳида

этибор қаратилмоқда. Бу жараёнда таълим мазмунига ҳам миллий қадриятлар мазмунини сингдириш асосида ёш авлодни тарбиялаш таълим жараёнининг долзарб вазифаларидан бири ҳисобланади. Ушбу муаммолар орасида ёшларни глобаллашув даврининг энг муҳим масалаларидан бири – экологик хавфни бартараф этишда иштирок этишга имкон берувчи интегратив билимлар билан қуроллантириш алоҳида аҳамият касб этади.

Узлуксиз педагогик таълим жараёнида ёшларда интеграциялашган экологик маданиятни шакллантиришда Ўрта Осиё алломаларининг экологик гоёларидан фойдаланиш бўйича уч муҳим ҳолат юзага келади:

1) Улар экологик гоёларни ифода этувчи миллий қадриятлар намуналари билан танишадилар;

2) Талабалар атроф-муҳит экологик ҳолатини яхшилашга масъулиятли бўлиш, табиатни асраб-авайлаш тўғрисидаги билим ва кўникмаларни ўзлаштирадилар;

3) Бўлажак иқтисодчиларда ер, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш тўғрисидаги фундаментал билимлар мажмуаси шаклланади.

Ёшларда экологик онг ва маданиятни юксалтиришда хулқатвор сифатларининг шаклланиши ва мустаҳкамланишида муҳим ўрин тутувчи имкониятларга, илмий манбаларга эътибор қаратиш лозим. Шу муносабат билан инсон экологиясининг моҳияти ва унинг аҳамиятини англашда Ўрта Осиё алломаларининг экологик қарашлари ижобий натижаларни беради. Ўрта Осиёлик буюк алломаларнинг экологик қарашларига асосланган назарий билимларни ҳосил қилиш уларда атроф-муҳитга, табиатга масъулиятли муносабатда бўлиш кўникмаларини тарбиялайди.

Ўрта Осиё алломаларининг экологияга оид фикрларини ёшлар онгига сингдириш орқали миллий гоёнинг шаклланишига ҳам эришилади. Шунинг учун ҳам тадқиқотни олиб боришда эътибор танланган муаммонинг назарий жиҳатдан ишланганлик даражасини баҳолашга қаратилди. Ўрганиш натижаларининг кўрсатишича, ўтган асрнинг 70-йилларидан

бошлаб жаҳон миқёсида атроф-муҳит ва табиат ҳолати, ижтимоий-маиший тараққиётнинг экотизимга салбий таъсири, уларнинг олдини олиш ва юзага келган экологик хавфни бартараф этиш масаласи ўта долзарб муаммолардан бири сифатида кун тартибига қўйила бошланди. Шу боис бугунги кунга қадар бевосита инсон фаолияти, унинг ижтимоий, иқтисодий қирралари билан боғлиқ бўлган, жамиятда экологик барқарорликни таъминлаш, табиий ресурсларини асраш, атроф-муҳит мусаффолигини сақлаб қолиш йўлида фалсафа, биология, тиббиёт йўналишларида ижтимоий фан-лар, хусусан, ижтимоий фалсафий йўналишдаги гадқиқотлар олиб борилди ва ижобий натижаларга эришилди.

Ёшларда инсон экологиясининг мазмуни ҳақида тушунчаларни шакллантиришда мутафаккир Абу Али ибн Сино асарларининг аҳамияти катта. Аллома томонидан яратилган асарларнинг 80 дан ортиғи табиат ва инсон муносабатлари масаласига бағишланган. Улардаги асосий фикрлардан бири, инсон табиатнинг бир бўлаги, онгли мавжудот вакили сифатида, ундан фойдаланишга юксак масъулият, ҳурмат, оқилона ёндоашуви лозим.

Ташқи табиий муҳитнинг киши организмига кўрсатадиган таъсири, инсон саломатлигини сақлаш, парҳез, шахсий гигиена тўғрисидаги масалалар эса аллома томонидан яратилган “Тиб қонунлари” асарининг бош ғоялари саналади. Алломанинг инсон танасида касалликларни келтириб чиқарувчи омиллардан бири сув, ер ва ҳавода муътадилликнинг бузилиши билан боғлиқлиги, яшаш жойларининг торлиги, озода бўлмаслиги, юқумли (мохов, чечак, вабо иситмаси, йиринг, тошма ва бошқа юқимли) касалликларнинг тез тарқалиши учун қулай шароит яратиши, юқумли касалликларнинг аҳоли зич жойлашган жойларда ҳаво ва бошқа омиллар орқали юқишига доир ўғитлари бугунги кунда ҳам муҳим ижтимоий-тиббий аҳамиятга эгадир. Мутафаккирнинг “Агар ҳавода чанг ва ғубор бўлмаганида эди, инсон минг йил умр кўрган бўлар эди” деган машҳур ибораси эса ёшларда ҳавони ифлослантирмаслик,

агроф-муҳитни озода сақлаш ва табиатга зиён етказмаслик кўникма ва малакаларига эга бўлишларига ёрдам беради. Атмосфера, тоза ҳавони ифлослантирмасликнинг амалий аҳамияти, ҳозирги кунларда одамлар орасида коронавирус касаллиги тарқалиши жараёнида ҳам ўз тасдигини яна бир марта топди. Олимнинг фикрича, инсон табиатдан, табиий ресурслардан моддий ҳаёт манбаларини ўзлаштирибгина қолмай, балки руҳий ва жисмоний қувват ҳам олади. Шунингдек, у айрим касалликларни даволашда табиий манбалар, хусусан, қум, тупроқ, сув ва ўсимликлардан самарали фойдаланиш зарурлигини уқтириб, қимматли тавсиялар беради.

Абу Али ибн Сино ўзининг “Тиб қонунлари” асарида бир қатор касалликларни даволаш йўлларини кўрсатибгина қолмай, балки жисмоний тарбиянинг саломатликни муҳофаза қилишдаги аҳамиятини ҳам асослаб берган.

Аллома ёшлар соғлигини сақлашнинг энг муҳим омиллари сифатида қуйидагиларни эътироф этган:

- 1) Бадантарбия;
- 2) Тўғри овқатланиш ва дам олиш;
- 3) Етарли ва самарали бўлган уйқу.

У бадантарбияни кишининг ёшига, саломатлигига ва касаллигига қараб, турли усулларда ўтказиш кераклигини таъкидлайди. Айниқса, болалик, ўсмирлик, йигитлик ва қариллик даврида киши жисмоний машғулотларга эҳтиёт-корлик билан муносабатда бўлиши керак. Мутафаккир Абу Али ибн Сино: “Жисмоний машқ кишини кетма-кет чуқур нафас олишига мажбур қиладиган ихтиёрий ҳаракат” эканлигини қайд этган ҳолда, мунтазам равишда бадантарбия билан шуғулланган кишига дард яқин йўламаслиги, табибга ҳам, дори-дармонга ҳам муҳтожлик сезмаслигини таъкидлайди.

Буюк аллома Абу Али ибн Сино жисмоний тарбиянинг турли кўринишлари ва улардан қандай фойдаланиш кераклигини ҳам илмий асослаган. Мутафаккир жисмоний машқларни қуйидаги гуруҳларга бўлади: “Кичиги ва каттаси, жуда кучли ва

кучсиз, тез ва суст ёки тез ва шиддатли ҳаракатлардан иборат ёхуд суст тури”. Аллома болаларнинг бадантарбия билан шуғулланишлари учун қулай бўлган вақтларни ҳам тавсифлаган. Чунончи, бадантарбия учун баҳор фаслида тушга яқин вақт қулай бўлиб, машқ ўртача ҳароратли уйда бажарилиши, ёзда эргалаб, қишда эса кечқурун жисмоний машқлар билан шуғулланиш мақсадга мувофиқдир. Мутафаккирнинг фикрича, бадантарбия билан шуғулланишда яна қуйидаги шартларга ҳам риоя қилиш зарур: қишда уйни ўртача ҳароратда иситиш, машқларни овқат ҳазм бўлгач амалга ошириш тиббий жиҳатдан тўғри саналади.

Аллома болалар томонидан бадантарбия бажарилаётганда қуйидаги уч ҳолатга алоҳида эътибор бериш зарурлигини таъкидлайди:

1. Терининг рангига - агар у яхшилана борса, машқларни давом эттириш мумкин, агар тер чиқа бошласа, ҳаракатни тўхтатиш лозим.

2. Машқларнинг енгиллигига - жисмоний машғулот давомида киши танаси енгил бўлиб турса, машқни давом эттириш мумкин.

3. Аъзоларнинг ҳолатига – агар уларнинг кўпчиши давом этса, машқни давом эттириш мумкин, агар кўрсатилган белгилар йўқола борса, машқни дарҳол тўхтатиш керак.¹

Улуғ аллома Абу Али ибн Синонинг жисмоний тарбияни самарали ва узлуксиз ташкил этишга оид тавсиялари билан ёшлар, шу жумладан, бўлажак иқтисодчиларни таништириш ва уларда жисмоний фаоллик, жисмоний тарбия кўникмаларини шакллантириш уларнинг ҳар томонлама етук бўлишларига ёрдам беради.

Ўзбекистонда марказлашган давлатчиликнинг асосчиси, Соҳибқирон Амир Темур таълимотида мамлакат ижтимоий иқтисодий ривожланишига алоҳида эътибор берилган. Соҳибқирон вужудга келтирган марказлашган давлат ўзининг

¹ Сино Абу Али ибн. Тиб қонунари. I жилдлик сайланма /Тузувчилар: У.Каримов, Х.Хикматуллаев. - Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 1996. – 542 б.

иқтисоди, бошқарув тизимига эга бўлган. Шу жумладан, мамлакатнинг сув, ер ресурсларининг аҳволи, улардан унумли фойдаланиш, келажак авлодларга уларнинг табиий ҳолатини бузилмасдан етказилишига эътибор берилган. Амир Темурнинг экологик қарашларини ўрганиш ҳозирги давр учун ҳам назарий, илмий ва амалий аҳамиятга эгадир. Унинг экологик қарашлари ёшлар, талабаларда экологик маданиятни юксалтириш, экологик онгини ўстириш, айниқса, бўлажак иқтисодчилар экологик тарбиясида муҳим манба сифатида хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти қайд қилганидек, “чунки тенгсиз азму шижоат, мардлик ва донишмандлик рамзи бўлган бу мумтоз сиймо буюк салтанат барпо этиб, давлатчилик борасида ўзидан ҳам амалий, ҳам назарий мерос қолдирди, илму фан, маданият, бунёдкорлик, дин ва маънавият ривожига кенг йўл очди”².

Мамлакатда истиқомат қилган фуқораларнинг асосий турмуш манбаи бўлган табиий ресурсларни ҳар томонлама муҳофаза қилиш давлатнинг ички сиёсатида алоҳида ўрин эгаллаган. Буюк давлат арбоби Амир Темур ёзадики, “хирожни экиндан олинган ҳосилга ва ернинг унумдорлигига қараб йигсинлар. Чунончи, доим, узлуксиз равишда кориз, булоқ ва дарё суви билан суғориладиган экин ерларни ҳисобга олсинлар ва ундай ерлардан олинган ҳосилдан икки ҳиссасини олий сарколик [салтанат хазинаси] учун олсинлар. Булардан ташқари, кузги, баҳорги, қишки ва ёзги деҳқончиликдан олинган ҳосил раиятнинг ўзига бўлсин”³. Давлат ҳудудидаги экологик ҳолатга таъсир этувчи омиллардан бири - мавжуд ер, сув ресурсларини қўриқлаш, ундан унумли фойдаланиш бўлган. Шу мақсадда “ҳар шаҳар ва ердан олинадиган жон солиғи, касб-ҳунардан олинадиган жон солиғи, касб-ҳунардан ҳамда ўтлоқ ва

² Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.: “Маънавият”, 2008, 44 - 45 бет.

³ Темур тузуқлари. Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт- матбаа бирлашмаси, 1991, 98-99 б.

сувлоқдан олинадиган солиқни тўплашда қадимдан келган тартиб-қоидага амал қилсилар”⁴, деб кўрсатма берилган.

Қайд қилиш лозимки, Соҳибқирон Амир Темур давлатида, салтанат пойтахтида, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар ва қишлоқларда аҳоли учун зарур бўлган ижтимоий турмуш шароити шакллантирилган, яъни экологик тизимнинг мунтазам барқарорлигига эришилган, ушбу жараён жойларда давлат бошқаруви тизимига масъул бўлган мутасаддилар, жойлардаги ваколатли шахслар томонидан назорат қилинган. “Дехқонлар ва раиятдан қайси бирининг деҳқончилик қилишга қурби етмай қолган бўлса, унга экин тикин учун зарур уруг ва асбоб тайёрлаб берилсин. Агар фуқародан бирининг уй иморати бузилиб, тузатишга қурби етмаса, керакли ускуна-ларни етказиб бериб, унга ёрдам берилсин.”⁵ Мамлакатдаги мавжуд табиий ресурслардан фуқаролар манфаати учун хизмат қилишини таъминлаш, соҳибқирон Амир Темур салтанатидаги асосий экологик масалалар, вазифалар сирасига кирган. Буюк саркарда Амир Темур даври тарихи билан шугулланган олим М. Иванин қайд қиладики, Соҳибқирон вилоят, туман амирларини уч йил муддатга тайинлаган ва у шу даврда ҳудуднинг ижтимоий аҳволи, ободончилиги яхшиланса, унинг бошқарув муддати яна узайтирилган.⁶

Соҳибқирон Амир Темур ўзининг “Темур тузуқлари” да таъкидлайдики, “ҳар ернинг табиати, ҳар эл ва шаҳарнинг расму одатлари, мижозидан воқиф бўлиб турдим. Ҳар бир мамлакатнинг аҳволини, сипоҳу-раият кайфиятини, туриш-турмушларини, қилиш-қидирмишларини, булар ўрталаридаги алоқаларни ёзиб, менга билдириб туриши учун диёнатли, тўғри қаламли кишиларни воқеанавислар (ахборотнавис-хабарчилар) белгиладим.”⁷ Аҳоли турмуши учун зарур бўлган, мавжуд табиий ресурслардан фойдаланишда жамият аъзолари

⁴ Уша асар, 99 -бет.

⁵ Уша асар, 67 бет.

⁶ Қаранг. Иванин М. Состояние военного искусства у среднеазиатских народов при Тамерлане. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.: «Гураш», 2002 - 434 с.

⁷ Темур тузуқлари. Т.: Ғ. Ғулом номидаги нашриёт- матбаа бирлашмаси, 1991, 55-56 б.

учун қулай имкониятлар вужудга келтириш мақсадида “дарёлар устига кўприклар қурилган”.⁸ Соҳибқирон ҳузурига келган Испаниялик элчи Г. Клавихо ўзининг “Буюк Темур тарихи” китобида мамлакат экологияси ҳақида қимматли фикрлар қолдирган. Муллик қайд қиладики, биз август ойининг охирида Кеш шаҳрига етиб келдик. Шаҳар кенг текисликда жойлашган бўлиб, уни сугориш каналлари ва ариқлар кесиб ўтган. Шаҳарни кўплаб боғлар ўраб турарди. Сугориладиган ерларда буғдой, узум, пахта, қовун ва мевали дарахтлар ўсган эди. Элчи, шунингдек, Оқсарой ва унинг атрофини тасвирлаганлиги эътиборга лойиқдир. У қайд қиладики, саройнинг олдида жуда кўп мевали ва соя берувчи дарахтлар экилган, саройда кўплаб ҳовузлар, фавворалар мавжуд бўлган.⁹

Салтанат пойтахти Самарқанднинг ўша даврдаги ободончилиги, экологик ҳолати ҳақида испания элчиси муҳим маълумотлар берган. Элчи Самарқандга келганида, давлат раҳбарининг вакиллари уни дастлаб Самарқанд яқинидаги Гул боғда қабул қилишган. Элчи ёзадики, биз пойтахтга етиб келганимизда, атрофи деворлар билан ўралган боғга таклиф қилишди. Боғда жуда кўплаб мевали дарахтлар бўлиб, уларнинг ичида, цитрус ўсимликлар, лимонлар экилган эди, шунингдек, олтита ҳовуз қурилган, боғнинг ўртасида катта ариқ мавжуд бўлиб, боғни кесиб ўтган. Боғда Амир Темурнинг буйруғига биноан олиб келинган кийиклар, қирғовуллар сайр қилиб юрарди. Боғнинг ёнида атрофи деворлар билан ўралган катта узумзор яратилган эди.¹⁰ Испания элчиси ўз хотираларида Буюк Амир Темур томонидан Боғи Чинор, Боғи Нав, Боғи Дилқушода қабул маросимлари ўтказилганлигини ҳамда ушбу боғларнинг тузилиши ҳақида қимматли маълумотлар берган. Элчи Г.Клавихонинг берган маълумотига кўра, ушбу боғларнинг олдида кенг майдонлар мавжуд бўлган, дарё ва канал оқиб

⁸ Ўша ерда, 58 бет.

⁹ Қаранг. Клавихо Г. История Великого Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; Гураш», 2002, с.300.

¹⁰ Қаранг. Клавихо Г. История Великого Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.305.

ўтган.¹¹ Г. Клавихонинг бевосита Самарқанд шаҳри, унинг ободончилиги, умумий экологик ҳолати ҳақидаги фикрлари ҳам бизнинг давримиз учун муҳимдир. Самарқанд шаҳри текисликда жойлашган. Шаҳар боғлар ва узумзорлар билан ўралган. Боғлар ва узумзорлар орасида аҳоли яшайдиган уйлар, кўчалар, майдонлар мавжуддир. Шаҳар атрофи каналлар билан ўралган, далаларда пахта, қовун, анжир, буғдой етиштирилади.¹² Соҳибқирон Амир Темур давлати пойтахти ва унинг атрофидаги экологик ҳолат ҳақида Г. Клавихо шундай ёзади: бу ер буғдой, вино, гўштга, мевалар ва қушлар, қўйларга жуда бойдир. Қўйлари жуда катгадир, уларнинг думбаси оғирлиги йигирма фунт келади ва уни бир одам кўтара олмайди. Шуниси муҳимки бу қўйлар жуда арзон бўлган. Бу диёрда гуруч жуда мўл, буғдой арзондир.¹³ Ўша даврда яшаган араб олимининг қолдирган маълумотларига қараганда, Соҳибқирон Амир Темур “Самарқандда кўндан кўн бўстонлар барпо қилиб, баланд ва мустаҳкам қасрлар бунёд этди. Уларнинг ҳар қайсиси ғаробатли тартибда, кўркам ва ажиб сувратда эди. Бўстонлар асосини мустаҳкам қилиб, фаҳоматли мевали кўчатлар билан уларни безади. Улардан бирини Эрам боғи, иккинчисини Дунё зийнати, яна бошқасини Фирдавс жаннати, унисини Шимол боғи, бунисини Олий жаннат деб атади.”¹⁴ Бундай ободончилик ишлари халқ мафаатларига хизмат қилган. “Амир Темур бирор томонга отланиб, Самарқанд, (унинг) қўшинларию ёрдамчиларидан холи бўлиб, ўша бўстонлар бўшаб қолса, шаҳар аҳлидан бадавлату мискинлар у (бўстон)ларга қараб йўл олардилар. Чунки бу боғлардан кўра роҳатланишга мувофиқ ва осойиштароқ жой йўқ эди. Боғлардаги ширин, мазали мевалар эса барчага баравар (текин) эди”.¹⁵

¹¹ Ўша асар, 313 бет.

¹² Қаранг. Клавихо Г. История Великого Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.335.

¹³ Қаранг. Ўша асар, 336 бет.

¹⁴ Уватов У. Соҳибқирон араб муаррихлари нигоҳида.Т.: “Шарқ”,1997, 57 бет.

¹⁵ Ўша ерда, 58 бет.

Мовароуннаҳр жанубидаги экологик вазиятдан, шу жумладан, ҳайвонот дунёсининг бойлиги ҳақида соҳибқирон Амир Темурнинг ўзи шундай ёзади, биз Хоразм томонга бораётиб, Аму дарё бўйларида ўз аскарларимиз билан бир ой тўхтадик ва озиқ-овқатимизни овлаш ҳисобига ҳал қилдик.¹⁶ Амир Темур давлати ҳақида муҳим маълумотлар қолдирган араб Ибн Арабшоҳнинг маълумотига кўра, ўша даврда Хоразмнинг нози неъматлари битмас туганмас, табиий бойликлари беҳисоб бўлган.¹⁷ Мамлакатимиз ҳудудларида Ўрта асрдаги экологик хиљахиллик, унинг бой ҳайвонот дунёси ҳақида ҳам маълумотлар келтирилган. Буюк саркарда шарқий Мовароуннаҳрдаги ҳарбий юришлардап бирида мен йўлбарсни учратдим ва уни ёйда отилган ўқ билан ўлдирдим ва шу ерда тўхтаган вақтимизда аскарларни ов қилиш билан озиқлантирдик деб қайд қилади.¹⁸ Экологик масалаларнинг, инсон ҳаёти бутлиги, хавфсизлиги давлат раҳбари эътиборида бўлганлигини яна шундан билиш мумкинки, Амир Темур таржимаи ҳолида алоҳида, менинг олдимдаги вазифалардан бири ушбу ҳудудни гулзорларга айлантиришдан иборат эди деб ёзади.¹⁹

Буюк ҳукмдор Амир Темур билан шахсан учрашган, суҳбат қилган машҳур араб олими Ибн Халдуи Соҳибқирон фанларнинг ижтимоий экологик зарурлигини қадрлаганлиги, айниқса, амалий аҳамиятга эга бўлган тиббиёт, астрономия, математикага алоҳида эътибор берганлиги ҳақида маълумот беради.²⁰ Шунингдек Амир Темур мен ўз ҳузуримга табиблар, мунажжимлар ва муҳандисларни мунтазам суратда таклиф қилар эдим, чунки “улар салтанат корхонасига ривож

¹⁶ Қаранг. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.83.

¹⁷ Уватов У. Соҳибқирон араб муаррихлари нигоҳида. Т.: “Шарқ”, 1997, 36 бет.

¹⁸ Қаранг. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 86.

¹⁹ Қаранг. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.51.

²⁰ Қаранг. Якубовский А. А. Темур. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.43.

берувчилардир. Уларни ўз атрофимга тўпладим ҳақимлар ва табиблар билан иттифоқда беморларни даволар эдим. Мунажжимлардан сайёралар [кавокиб]нинг қутлуғ ва қутсиз кунлари, уларнинг ҳаракати ва осмонда айланишини аниқлаб олардим. Муҳандислар билан иттифоқда олий иморатлар барпо этиб, боғу бўстонларнинг лойиҳа тарҳини чиздирдим.”²¹ Тарихчи А. Якубовский Амир Темур чорвачилик, шаҳар турмуш тарзи ва деҳқончилик сир-асрорларини яхши билар эди, деб ёзади.²² Соҳибқирон Амир Темур таълимотида экологияга оид назарий, амалий гоялар, муаммолар ёхуд ушбу масалалар ечимлари “Темур тузуқлари”да баён қилинган. “Амир қилдимки, тўрт вазир ҳар куни девонхонада ҳозир бўлсинлар. Биринчи – мамлакат ва раият вазири. Бу вазир мамлакатдаги муҳим ишларни, кундалик муаммоларни, раият аҳволини, вилоятлардан олинган ҳосил, солиқ ўлпонлар, уларни тақсимлаш, кирим чиқимларни, [мамлакат] ободон-лигини, [аҳолининг] фаровонлиги ишларини ва хазинани қандай қилиб тартибга келтираётганлигини менга билдириб турсин.”²³

Буюк давлат арбоби Амир Темур таъкидлайдики, “кимки бирон саҳрони обод қилса ёки кориз қурса ё бирон боғ кўкартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, иккинчи йили раият ўз розилиги билан берганини олсинлар, учинчи йили эса [солиқ] қонун қондасига мувофиқ хирож йиғилсин”.²⁴ Соҳибқирон амрига биноан ободонлаштириш, ерларнинг умумий экологик ҳолатига эътибор берилган, “хароб бўлиб ётган ерлар эгасиз бўлса, холиса [давлат даромадлари ва ерлари билан шуғулланувчи олий мансабдорлардан иборат ҳайъат] тарафидан обод қилинсин. Агар эгаси бўлсаю [лекин] обод қилишга қурби етмаса, унга турли асбоблар ва керакли нарсалар берсинлар, токи ўз ерини обод қилиб олсин. Мен ариқларни

²¹ Темур тузуқлари.Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1991, 66 б.

²² Қаранг. Якубовский А. А.Темур. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.22,43.

²³ Темур тузуқлари.Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт -матбаа бир-си, Т.:1991.,85б.

²⁴ Темур тузуқлари.Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт -матбаа бир-си, Т.:1991.,99б.

тозалашни, дарёларга кўприклар қуришни, ораси бир кунлик йўл бўлган аҳоли яшаш жойларига карвонсаройлар қуриш ҳақида топшириқ бердим. Ҳар бир қишлоқда масжид, мадраса ва хонақоҳлар бино қилсинлар, фақиру мискинларга лангархона солсинлар, касаллар учун шифохона қурдирсинлар ва уларда ишлаш учун табиблар тайинласинлар”.²⁵

Соҳибқирон Амир Темур давлатида боғлар яратилишига, теварак-атрофнинг гўзаллиги, фуқораларнинг деҳқончилик маҳсулотларини етказишлари, парваришлари учун шароит яратилган. Буюк Амир Темур Самарқанд атрофида ажойиб боғлар - Боғи чинор, Боғи Дилкушо, Боғи Беҳшит, Боғи Баланд ва бошқа боғларни вужудга келтирган.²⁶ Давлат раҳбари Амир Темур Самарқандда нафақат ижтимоий аҳамиятга эга бўлган машҳур архитектура ансамбллари қурдирган, балки фуқоралар учун зарур бўлган бозорлар, маҳаллаларда расталар вужудга келтирган²⁷. Аҳолининг турмуши учун зарур бўлган деҳқончилик, сабзаот, полиз экинлари, мева етиштиришга алоҳида эътибор берилган. Экологик мувозанатни сақлашда муҳим омил ҳисобланган сув ресурсларидан унумли фойдаланишга умумдават вазифаси сифатида қаралган. Таъкидлаш лозимки, ушбу мақсадда Тошкент, Оҳангарон туманлари атрофида Сирдарёдан каналлар қазилган.²⁸ Ўрта аср тарихий манбаларининг маълумотларига кўра, ҳайвонот, ўсимлик дунёсининг кўриқ-ланиши, улардан унумли фойдаланиш чоралари кўрилган. Маълумки экологик масалалар ечими, табиий ресурсларнинг сақланишига нафақат Маворауннаҳрда, балки Амир Темур давлати таркибидаги бошқа ҳудудларда ҳам экологик шарт-шароитлар яратилиши ҳақида ғамхўрлик қилинган. Марказий Осиё, шу жумладан Амир Темур давлати тарихига оид асарлар ёзган олим В.

²⁵ Қаранг. Ўша асар, 99- бет.

²⁶ Қаранг. Якубовский А. А. Темур. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.45.

²⁷ Ўша асар, 45 -бет.

²⁸ Муминов И. Роль и место Амира Тимура в истории Средней Азии. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 535.

Бартольд ўзининг “Темур подшолиги” рисоласида шундай ёзади, Амир Темур буюк қурилишлар ва ажойиб боғлар яратди, унинг даврида шаҳарлар ва қишлоқлар тикланди, суғориш иншоотлари вужудга келтирилди, Хуросонда, шу жумладан, Қобул атрофидаги, Мугон чўлларида катта ҳажмдаги суғориш иншоотлари қурилган.²⁹

Машхур олим Гиёсиддин Алининг фикрича, Амир Темур Қобулда бўлганида Бодом деб номланган канал бўйида тўхтаган, кунларни шу ерда ўтказган. Ушбу канал Соҳибқирон Амир Темурнинг раҳномалигида, саъйи ҳаракатлари билан қурилган. Ўша даврда бундай катта сув иншооти ҳеч ким томонидан бунёд этилмаган.³⁰ Амир Темур давлат хизматчиларига берган кўрсатмаларида, алоҳида белгилаб қўйганки, улар “деҳқонлар ва экин майдонларига ишлов берувчиларни (мўзорион) кўнглини хушнуд этиб, ўзларига қаратсинлар”.³¹

Соҳибқирон Амир Темур таклифига биноан, суғориладиган ерларни ўзлаштириш ёхуд улардан унумли фойдаланишга алоҳида эътибор берилган. Амир Темур таклифига биноан ҳудудлараро алоқалар, шу жумладан, экологик муносабатларнинг уйғунлашувида муҳим омиллардан бири бўлган Сирдарё ва Амударёга кўприклар қурилган. Ўрта асрдаги иқтисодий қийинчиликларга қарамасдан, бўлажак авлодларга қишлоқ хўжалик экинларининг сара уруғлари қолдирилган.

Соҳибқирон Амир Темурнинг бевосита топшириги билан ёзилган, моҳир ёзувчи Низомиддин Шомийнинг қаламига мансуб “Зафарнома” асарида ўша даврда давлат раҳбарининг бевосита раҳномалигида экологияга оид ишлар ҳақида маълумотлар берилган ва ушбу соҳа ҳам “давлат тузими билан қувватлантирилган, чунки унда инсонлар учун катта хавф ва фойдалар бордир.”³² Салтанат ҳудудидаги боғлар, экинларни

²⁹ Бартольд В. Царствование Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 488-489.

³⁰ Гиёсиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 293.

³¹ Темур тузуқлари. Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт - матбаа бир-си, Т.:1991.,96 б.

³² Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 17 бет.

парваришларда асосий роль ўйнаган “деҳқонларни муҳофаза этишда қонунларга риоя қилиб, адолат расмини бажо келтирилган”³³

Машҳур олим Низомиддин Шомий ёзадики, салтанатда инсон саломатлигини ҳимоялаш, турли касалликларни даволашга эътибор берилган, зарур ҳолларда аскарлар, саркардалар орасида “етук даражада муолажаларга киришилган ва касалликни даф этиш ҳамда бемор табиатини қувватлантиришнинг барча нозик шарт-шароитларини тугал бажо келтирганлар.”³⁴

Демак, Соҳибқирон Амир Темурнинг бой тарихий, илмий, маданий меросини ўрганиш унинг асарларида экологияга оид қарашларнинг ҳам ёритилганлигидан далолат беради. Амир Темурнинг экологияга мансуб фикрлари, ғоялари ўз моҳиятига кўра табиатнинг инсоният ҳаётидаги ўрни, ижтимоий муносабатларни ташкил этишдаги аҳамияти, инсоннинг экологияга, атроф-муҳитга муносабати, муҳим географик объектлар, уларнинг хусусиятлари, экотизим унсурларининг ўзаро узвий боғлиқлиги, табиат ҳодисалари, атроф-муҳитнинг улар яшаб ўтган даврлардаги ҳолати ва бошқа масалалардан таркиб топган бўлиб, асрлар давомида авлодлар учун муҳим йўриқнома сифатида хизмат қилиб келмоқда.

Биринчидан, фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида инсон омилини ошириш учун зарур бўлган, экологик маданиятнинг фалсафий тарихий илдизларини фанлараро илмий ҳамкорликда чуқур ўрганиш муҳимдир;

Иккинчидан, Ўрта Осиёлик мутафаккирларининг, шу жумладан, буюк Соҳибқирон Амир Темур таълимотининг экологияга оид жиҳатларини ўрганишни давом эттириш, унинг амалий, назарий жиҳатларига эътибор қаратиш;

Учинчидан, Соҳибқирон Амир Темурнинг экологик қарашларини хорижий мамлакатлар илмий марказларидаги мавжуд фалсафий, тарихий йўналишдаги манбаларни ўрганиш асосида таҳлил қилиш, илмий конференциялар ўтказиш, инсон

³³ Ўша асар, 20 бет.

³⁴ Ўша асар, 168 бет.

экологиясига оид янги материалларни китоб, журнал мақоалари сифатида чоп қилиш;

Тўртинчидан, Темурийлар даврида яшаган олимлар, файласуфларнинг экологик қарашлари бўйича илмий изланишлар ўтказиш ва натижаларини чоп қилиш;

Бешинчидан, Амир Темури ва Темурийлар давлати ҳудудда олиб борилган экологик тадбирларнинг мазмуни, моҳияти, мақсади ва аҳамиятига доир илмий изланишни кафедраларда олиб борилаётган, режалаштирилаётган илмий лойиҳалар мавзусига киритиш, тадқиқот хулосаларидан ўқув жараёнида фойдаланиш;

Олтинчидан, Темурийлар давлати давридаги экологик сиёсатнинг асосий жиҳатларини, Соҳибқирон ҳақида тайёрланаётган, монографиялар, илмий тўпламларда, ҳужжатли, ўқув фильмлари тайёрлашда фойдаланиш;

Еттинчидан, соҳибқирон Амир Темурининг экологик қарашларига доир материаллардан талабалар орасида олиб борилаётган маънавий маърифий, ахлоқий тарбия йўналишидаги тадбирларни ўтказишда ижодий фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

1.2. Инсон экологиясининг ҳуқуқий ва фалсафий асослари

Глоблалашув жараёни жамиятнинг барча жабҳаларига ўз таъсирини ўтказмоқда. Бундай ижтимоий ва иқтисодий шароитда инсон, шахс тарбиясига алоҳида эътибор бериш, унинг илмий асослари тадқиқини кучайтириш, бевосита ислоҳотлар ривожига ҳамда ижобий натижаларга эришиши билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 50-моддасида ҳар бир инсоннинг атроф-муҳитни сақлашга жавобгар эканлиги белгилаб қўйилган.³⁵

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, Ўзбекистон, 2018 йил, 50-модда.

Демократик ислохотлар даврида Ўзбекистонда экологияга оид қатор янги қонунлар қабул қилинди. Жумладан, “Барқарор интегралланган сув таъминоти концепцияси”, “Сугоришни ривожлантиришнинг 2000–2005 йилларга мўлжалланган миллий дастури”, “2010 йилгача мўлжалланган электр ишлаб чиқариш дастури”, “Энергетика самарадорлиги дастури”, “2008–2012 йилларга мўлжалланган табиатни муҳофаза қилиш дастури”, “2000–2010 йилларга мўлжалланган қишлоқ аҳолисини ичимлик суви ва табиий газ билан таъминлаш давлат дастури”, “Сугориш ва дренаж тизимини ривожлантириш стратегияси”, “2008–2010 йилларга мўлжалланган фаровонликни ошириш стратегияси” ва бошқалар³⁶.

“Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги” 1992 йилда қабул қилинган қонунга, 10 та қўшимча ва ўзгартишлар киритилди. Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йилдаги Табиий атроф-муҳитни ифлослантириш ва чиқиндиларни жойлаштириш учун тўловлар тизимини такомиллаштириш тўғрисидаги қарорида атроф-муҳитни ифлослаш ва чиқинди учун тўланадиган товон миқдори белгиланади. 1993 йилдаги Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида Қонун 2004 йилда, жумладан, қонунни Биохилмаҳиллик, Рамсар1 ва Бонн 2 конвенцияларига мос келтирган “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисидаги қонун” билан алмаштирилди. Унда муҳофаза қилинган табиий ҳудудларнинг етти тоифаси белгилаб берилган ва ҳар бирида рухсат этилган фаолият турлари батафсил таърифланади. Биринчидан, Сувда сузувчи қўшларнинг яшаш муҳити сифатида халқаро аҳамиятга эга бўлган сув-ботқоқ муҳитлари тўғрисидаги (Рамсар) конвенцияси. Иккинчидан, Ёввойи ҳайвонларнинг кўчманчи турларини сақлаш бўйича конвенция.

Ўзбекистон 2002 йилда 1994 йилдаги “Ер ости бойликлари тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилди. Бу Қонунда атроф-муҳит учун муҳим қондалар талайгина. Масалан, қазиб

³⁶ Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 24.

олиш саноати атроф-муҳитни муҳофаза қилиши ва шикастланган ер ва бошқа табиий жойларни тиклаш зарур; фаолияти лицензияланган бўлиши ва экологик экспертизадан ўтиши шарт; чиқинди билан ишлаш ва чиқиндини чиқариб ташлаш жараёнларига амал қилиш шарт. Ушбу янги Қонунда биринчи марта чиқинди корхонага тегишли эканлиги ва корхона атроф-муҳитга кўрсатилган таъсир ва рекультивация учун тўла жавобгар эканлиги таъкидланади. 1997 йилдаги “Энергиядан оқилона фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун охириги марта 2007 йил 26 сентябрь куни ўзгартирилди. Қонунда бир қатор чоралар, жумладан, стандарт ва кўрсаткичлар киритиш, энергия самарадорлиги назоратини олиб бориш, энергия жиҳатидан самарали жараёнларни ривожлантириш ва энергия жиҳатидан самарадор маҳсулот ишлаб чиқариш ва юқори самарали лойиҳаларни намойиш қилиш зоналарини барпо этиш орқали энергиядан оқилона фойдаланишни жорий этишга ҳаракат қилинди. 2002-йилдаги “Чиқиндилар тўғрисида”ги Қонунда эмиссия ва ҳаво ва сув ифлосланишидан ташқари, чиқиндини чиқариш ва қайта ишлаш масалалари кўриб чиқилади, инспекция ўтказиш, мувофиқлаштириш, чиқиндини қайта ишлашга рухсат этила-диган жойларга нисбатан экологик экспертиза ўтказиш белгиланди. Қонунда фуқароларнинг хавфсиз ва соғлом атроф-муҳитга, лойиҳалар муҳокамасида қатнашишга, ҳаёти, соғлиғи ва мулкига етказилган зарар қопланишига ҳақлари борлиги таъкидланади. Мамаалакат ичида ёки халқаро ташиладиган хавфли юк экологик сертификатлашдан ўтиши ва махсус транспорт воситалари ёрдамида ташилиши шарт. Ҳар қандай радиоактив чиқиндини сақлаш ёки кўмиш мақсадида олиб кириш қатъиян тақиқланади. Гарчи қонунда айтилмаган бўлса-да, чиқинди миқдорини камайтирадиган ёки уни қайта ишлайдиган технологиялар киритаётган шахс ва корхоналарга махсус имтиёзлар берилди. Корхоналар чиқиндилар учун жавобгардир, аммо чиқиндини қайта ишласалар, уларга давлат бюджетидан, Табиатни

муҳофаза қилиш миллий жамғарма-сидан ёки ихтиёрий тўловлар ҳисобидан ёрдам кўрсатилиши мумкин³⁷.

Инсон экологияси мазмуни, моҳияти ҳақидаги дастлабки гоёлар зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»да ҳам ўз аксини топган. Унда инсон фаолиятининг тўртта йўналиши, яъни одамларнинг жамиятдаги ижтимоий фаолиги, инсон ҳуқуқларининг устуворлиги, хусусий мулк ҳамда инсонларнинг жамият ва давлат бошқарувидаги фаол иштирок этиши алоҳида ажратиб кўрсатилади. «Авесто»да илк жамоавийликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши, инсонларнинг жамоа бўлиб яшаш турмуш тарзи, уларнинг ижтимоий муносабатлари, жамоа ижтимоий, иқтисодий ҳаётига доир масалаларни, ер ва сувдан оқилона фойдаланиш-ни биргаликда ҳал этиш, давлат ва жамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар тилга олинган.³⁸

Мамлакатимиз қадимги дунёсида шакланган қабилаларнинг ўзаро иттифоқи эса дахияюни вужудга келгирган. Инсонларнинг бу шаклдаги жамоавийлиги, ўз навбатида, қадимги дунё одамларининг табиий ресурслардан фойдаланишидаги муайян мувозанат, ижтимоий алоқаларда, инсонлар орасидаги муносабатларда тенглик, бағрикенглик, адолат принципларини шакллантирган. «Авесто»да илгари сурилган муҳим фикр, яъни илк жамоавийликнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш бошқичларининг қайд этилиши, инсон ҳаёти учун зарур бўлган ер, сувдан, флора ва фаунадан самарали фойдаланишнинг инсонлар учун маъқул усуллари топиш имкониятини берган.³⁹

Шунингдек, Милоддан аввалги III асрдан то Милодий V аср бошларигача қадимги Паркана (Фарғона) давлатида ҳам инсон экологиясининг жамиятдаги ўрнига алоҳида аҳамият берилган. Инсонлар орасидаги ижтимоий муносабатлар, жум-ладан,

³⁷ Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 25-28.

³⁸ Словарь философских терминов. Научная редакция профессора В.Г. Кузнецова. М., ИНФРА-М, 2007, с. 2-3.

³⁹ Авеста (Зенд-Авеста), книга. <http://rushist.com/index.php/ancient-east/2512-avesta-zend-avesta-kniga>

муайян ҳудудда табиий ресурслардан, жумладан, ер ва сувдан оқилона фойдаланишга, мулк шаклланиши ва унинг инсонлар ҳаётидаги ўрнига эътибор берилган.

Бу даврда жамоаларнинг манфаатлари биринчи ўринга қўйилиб ва улар маҳаллий аҳамиятга, ердан, сувдан фойдаланишга оид масалаларни ҳал этган. Шу сабабли инсон экологиясига оид масалалар ўтмишдаги Шарқ мутафаккир – олимлари, давлат ва жамоат арбобларининг ҳам эътиборидан четда қолмаган.

Таъкидлаш лозимки, ватандош мутафаккирлар Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Муҳаммад ал-Фарғоний, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Абу Жаъфар Наршахий, Маҳмуд Кошғарий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Заҳриддин Муҳаммад Бобур каби буюк алломалар асарларида адолатли жамият ва инсоннинг қадр-қиммати улуғланиши билан бир қаторда, жамоа бўлиб яшаш тарзи, унинг жамият ҳаётидаги ўрни, жамоа томонидан амалга ошириладиган вазифа ва ваколатлар тўғрисида кўпроқ фикр-мулоҳазаларни учратиш мумкин.

Бу фикрлар ҳамма вақт ҳам инсониятнинг эътиборини ўзига жалб қилиб келган ва унинг жамиятдаги ўз ўрнини белгилаб олишида муҳим аҳамиятга эга бўлган.

Жумладан, инсонлар орасидаги муносабатларда, ҳар бир кишининг турмушида муҳим ўрин эгаллайдиган, савдо-ҳунармандчилик ишларини тасдиқлайдиган «маҳалла» терминини биринчи марта ватанимиз ҳудудида уйғониш даврида ижод қилиб, бетакрор асарлар қолдирган мутафаккир Маҳмуд Кошғарийнинг «Девону луғотит турк» асарида асослаб берилган⁴⁰. Бу даврда ушбу ижтимоий тузилманинг асосий мақсади, вазифаси аҳолининг турмуш фаолиятини, инсон талабларига мувофиқ, ижтимоий-ҳудудий жиҳатдан ташкил этишни ташкил қилган. Шунингдек, жамоатчилик манфаатларини ҳимоялаш ташкилотларининг мавжудлиги, фаолияти ва уларнинг ваколатлари ҳақида аллома Юсуф Хос

⁴⁰ Маҳмуд Кошғарий. Девону Луғотит Турк. Том 1. Тошкент, 1960. - 499 с.

Ҳожибнинг «Қутадғу билиг» асарида ҳам ифодаланган. Алломанинг асарида эзгулик жамияти ва унга эришиш йўллари кўрсатиб ўтилади. Унинг фикрича, инсонда тўрт ҳолат, яъни «абодий тириклик» – бу инсон руҳининг мумтоз бир руҳга айланиши (комиллашиши); «абодий ёшлик» – кўнгилнинг ҳамisha сир-асрор учун уйғоқ туриши; «доимий соғлиқ» – инсоннинг ҳамisha барча масалада ўз фикрига, қаршига эга бўлиши; «туганмас бойлик» – чексиз бир маънавиятга эга бўлиш мужассамланади⁴¹.

Мамлакатимизда яшаган таниқли мутафаккирларидан бири Абу Жаъфар Наршахий IX - асрда ёзган «*Бухоро тарихи*» асарида эса, Бухорода бундан 1100 йил илгари 19 та катта-катта маҳаллалар мавжуд бўлганлиги, бу маҳаллалар ўзини ўзи идора қилиб, ўз ваколатларига эга бўлганлиги, бу Қадимги Шарқ мамлакатлари, жумладан, Ўзбекистон ҳудудида нўжудга келган илк давлатлар ва уларнинг бошқарув фаолиятида ҳам ёрқин ифодасини топганлигини таъкидлаб ўтган. Олим ўз асарида «Куйи Ало», «Куйи бикор», «Куйи риндон», «Самарқанд дарвоза», «Фахсодара дарвоза», «Гардун Кашон», «Дарвозайн Мансур», «Куйи деҳқон», «Куйи Мукон», «Куйи Кох» каби ўндан ортиқ маҳаллалар бўлганлигини ва улар ҳудудлардаги муаммоларни ҳал қилиш нақолатларига эга бўлганлигини қайд қилиб ўтган. Бу борада Л. Левитин таъкидлаганидек, «Ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида бўлган шаҳарлардаги маҳаллаларнинг айрим мавзелари ўша пайтлардаёқ шу қадар катта эдиларки, уларни шаҳарнинг мустақил қисми сифатида кўриб чиқиш мумкин. Маҳаллага обрўли шахслар – умумий йиғилишда сайланадиган шайх ёхуд юзбоши раҳбарлик қилар эди. Ҳар бир маҳалла ўзининг кўкаламзор ҳудудида масжид ва чойхона жойлашган жамоатчилик марказига эга бўлган. Маҳалладагилар ҳар хил

⁴¹ Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билиг» <https://ziyouz.uz/uzbek-sheriyati/uzbek-mumtoz-sheriyati/yusuf-xos-hojib/>

турдаги жамоат ишлари ўтказиш учун зарур бўлган умумий асбоб анжомларга эга бўлишган».⁴²

Таъкидлаш лозимки, бу даврда маҳаллалар ободонлаштириш, ҳашарлар уюштириш, ҳудуддаги турли маънавий-маърифий тадбирларни ўтказиш ва шу каби ваколатларга эга бўлган. Тарихий манбалар тасдиқлайдики, мамлакатимиз ҳудудида Х асрдаёқ «маҳалла» атамаси савдо-хунармандчилик касбларини белгилловчи атама сифатида учрайди. Бу даврларда маҳалла уч асосий йўналишда ўз ваколатига эга бўлган. Хусусан, шаҳар ҳудудини ораста сақлаш, тегишли ҳудудда истиқомат қилувчи аҳоли жойи ҳамда маҳаллий аҳолининг турмуш тарзини тўғри ташкил этилишини таъминлаш, ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тадбирларни ўтказишда уларга раҳбарлик қилиш борасидаги вазифаларни бажарган.

Буюк аллома Абу Наср Форобий мамлакатимиз тарихида илк бор «давлат», «жамият», «бошқарув» сингари ижтимоий тушунчаларни фалсафий мазмуни ва инсон экологияси нуқтаи назаридан асослаган. Машҳур файласуф таъкидлаганки: «Ҳар бир инсон табиатдан шундай туғилганки, у яшаш ва олий даражадаги етукликка эришмоқ учун кўп нарсаларга муҳтож бўлади аммо бир ўзи бундай нарсаларни қўлга кирита олмайди. Уларга эга бўлиш учун инсонлар жамоасига эҳтиёж туғилади. Бундай жамоа аъзоларининг фаолияти бир бутун ҳолда, уларнинг ҳар бирига яшаш ва етукликка эришув учун зарур бўлган нарсаларни етказиб беради. Шунинг учун инсон шахслари кўпайдилар ва ернинг аҳоли яшайдиган қисмига ўрнашдилар, натижада инсон жамоаси вужудга келди», деб эътироф этган.⁴³

Шунингдек, файласуф фозил шаҳар (давлатни) ижтимоий уюлишининг етук шакли, инсоният камолотга эришувининг зарурий воситаси, деб ҳисоблаб, дунёда ягона инсон жамоасини тузиш, унинг ижтимоий аҳамияти ҳақидаги ижобий

40. Абу Жаъфар Наршахий. «Бухоро тарихи» ⁴² <http://www.e-tarix.uz/milliyat-insholari/311-buxoro>

⁴³ Абу Наср Форобий — Шарқнинг иккинчи муаллими. <https://ziyouz.uz/ilm-van-fan/falsafa/abu-nasr-forobiy-sharqning-ikkinchi-muallimi/>

фикрларни илгари сурган. Мутафаккир ўзининг сиёсий ва ҳуқуқий қарашларида «фозил шаҳар», яъни маҳалла, давлат қурилиши муаммоларига эътиборини қаратганлигини, буни жамоа бошқаруви деб бемалол атаса бўлишини, зотан, фозил шаҳар – давлат (демак, маҳалла ҳам) фозил жамоа, унда ишовчиларнинг табиатига мос бирлашма – уюшма бўлгандагина бошқарувнинг жамоа тизимига эга бўлишини таъкидлайди.

Абу Райҳон Беруний қаламига мансуб «Ҳиндистон» асарида жиддий илмий тадқиқотлар қилиш билан бирга, бу мамлакат тарихи, географияси этнографияси ҳақида бой маълумотларни ёзар экан, муҳим бир фикрни айтади: «Ҳар бир халқнинг удумлари кўп йиллар тажрибадан ўтган ўша халқнинг яшаш тарзи, дунёқараши билан уйғунлашиб кетган». Бундан кўриниб турибдики, бу пайтда маҳаллалар аҳолининг яшаш тарзида вужудга келадиган барча маҳаллий аҳамиятга молик масалалар билан шугулланган. Шунингдек, Беруний кишилик жамияти, инсонлар уюшмасининг вужудга келиши таълимотини ёқлайди. Унинг фикрича, инсонлар эҳтиёж туфайли бирга яшашга иштиёқ сезадилар. «Ҳамма гап шундаки, (инсон) эҳтиёжларининг кўплиги ва ҳимоя восита-ларидан маҳрум бўлганда чидамсизлиги ҳамда душманларнинг сероблиги орқасида, ўзаро қўллаб-қувватлаш ва ҳар бири ўзини ҳам бошқаларни ҳам таъминлайдиган ишни қилиш мақсадларида ўз ҳамтовоқлари билан жамият бўлиб бирлашишга мажбур бўлган эди».⁴⁴

Буюк мутафаккир ва аллома, давлат арбоби Алишер Навоий ҳам ўз асарларида жамият ва инсон муносабатларининг этник ва эстетик, экологик муаммоларига эътиборини қаратган. Алишер Навоий ўзининг «Хайратул – аброр» асарида Ҳирот шаҳрини 100 та шаҳарчадан – маҳаллалардан ташкил топган гўзал жой, деб талқин қилади. Маҳаллаларнинг ҳудудлари, ҳар бир маҳаллаларда фуқароларнинг ҳаёт

⁴⁴ Абу Райҳон Беруний Муҳаммад ибн Аҳмад. <http://www.ferlibrary.uz/abu-rayon-beruniy-muammad-ibn-a>

кечириши, фаолияти билан боғлиқ бинолар: масжид, бозор, чойхона, дўкон, ҳаммом, сартарошхоналар ва бошқалар ҳақида баён қилади.

Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» асарида маҳалланинг ижтимоий ҳаётда тутган ўрни ва нуфузи, маҳалладошлар ўртасидаги ўзаро ҳурмат, тенглик, шоҳу гадонинг бир-бирига бўлган муносабатида гамхўрлик қадрланганлигини ёзади. Бундан келиб чиқиб, ушбу даврда маҳаллалар ҳудудларни ободонлаштириш, саранжом-сарипшта қилиш, уларни озода тутишни назорат қилиш, аҳолига ёрдам кўрсатиш, йўқсиз бечораларнинг аҳволини чуқур хайрихоҳлик билан ҳал этиш, мақбараларни таъмирлашда бош-қош бўлиш ва бошқа шу каби ваколатларни амалга оширганлиги борасидаги хулосага келиш мумкин⁴⁵.

Инсон экологияси мавзусининг янги тараққиёт босқичида фалсафий муаммо сифатида тадқиқ этишнинг долзарблиги куйидагилар билан белгиланади:

Биринчидан, Ўзбекистон республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январидagi Олий Мажлисга мурожаатномаси талабларининг амалиётга жорий қилинишидаги ютуқларнинг илмий фалсафий таҳлили ва олий таълимни такомиллаштириш шароитида бўлажак бакалавр ва магистрлар экологик маданиятини ривожлантириш моделининг назарияси ва амалиёти масалалари яхлит педагогик илмий муаммо сифатида тадқиқи ҳозирги даврдаги илмий фалсафий қарашларда алоҳида ўрин эгаллаганлиги;

Иккинчидан, Ўзбекистон экологик партиясининг тузулганлиги, ушбу экологик партия вакилларида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлигига сайланганлиги, экология соҳасидаги қонунлар тизимининг яратилганлиги ҳамда муттасил такомиллашганлиги, жамиятимиз аъзолари, жумладан, узлуксиз таълимни модернизациялаш даврида бўлажак педагогларда экологик маданиятни ривожлантириш модели

⁴⁵ Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис www.ziyouz.com кутубхонаси.
http://n.ziyouz.com/books/alisher_navoiy_asarlari/Alisher%20Navoiy.%20Majolisun-nafois.pdf

билан чамбарчас боғлиқлиги монография мавзусининг назарий, илмий-амалий аҳамиятини тасдиқлайли.

Учинчидан, олий таълимни ислоҳ қилиш даврида ижтимоий фанларда вужудга келган ва илмий таҳлил қилиниши муҳим аҳамият касб этадиган масала талабаларнинг атроф-муҳитга муносабати, экологик маданияти, шу жумладан, олий таълим тизимида, замонавий таълим ва тарбия воситаларидан самарали фойдаланиб, бўлажак кадрларда экологик маданиятни юксалтириш модели муаммосини илмий асослаш зарурати вужудга келганлиги;

Тўртинчидан, олий таълимни модернизациялаш шароитида бўлажак кадрларнинг экологик маданиятини ривожлантириш модели масаласининг республикамиз файласуф олимлари томонидан махсус, чуқур таҳлил қилинмаганлиги ҳамда ушбу илмий масаланинг назарий ва амалий аҳамият касб этувчи муаммо эканлиги;

Бешинчидан, олий таълимда бўлажак мутахассислар экологик маданиятини ривожлантиришнинг ахлоқий, маънавий тарбия билан узвий боғлиқлиги, ҳозирги даврда содир бўлаётган маънавий, ахлоқий мазмундаги, экологик таназзул ҳодисаларининг сабаблари ва уларни бартараф этиш ҳақидаги гуяларни талабалар шуурига тарбиявий таъсирини илмий асослашнинг зарурияти;

Олтинчидан, мамлакатимизда олий таълим тизимида халқаро интеграциялашув содир бўлмоқда, олий таълимнинг ютуқлари, Ўзбекистонда бакалавр ва магистрлар тайёрлаш бўйича тўпланган тажриба хорижий мамлакатларда андаза сифатида ўрганилаётганлиги, инсон тараққиётининг муҳим ўрни эътироф этилаётганлиги ва бўлажак педагоглар тайёрлаш тажрибасига халқаро ташкилотлар, етакчи олий таълим муассасалари вакиллари дикқат-эътибори ошиб бораётганлиги, ушбу тажрибани янада такомиллаштириш зарурлиги билан белгиланади.

Шу муносабат билан қайд этиш лозимки, демократик ислохотлар давридаги муҳим тарбиявий масалалардан бири

шахс экологик тарбиясидир. Бу масала инсон, табиат ва жамият муносабатларининг чигаллашганлиги туфайли, унинг амалий аҳамияти янада яққол намоён бўлмоқда. Глобаллашув шароитида инсон ўзининг ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий фаолияти билан теварак-атрофга, ўзи истиқомат қилаётган муҳитга таъсир қилиб, табиат билан ўзаро муносабатларга киришишини тезлаштирди. Ушбу жараёнда фан ва техника тараққиёти ютуқларидан, жамият ривожланишида тобора муҳим аҳамият касб этаётган инновацион фаолиятнинг натижаларига эътибор берилиши, улардан унумли фойдаланиш талаб қилинмоқда. Масалага бундай ёндашув табиий ресурсларнинг чекланганлиги, инсоннинг тобора ошиб бораётган ижтимоий, иқтисодий талабларини тўлиқ қондириш учун экологик қийинчиликларнинг кўпайишининг илмий ечимини топиш ҳолатларини инобатга олиш лозимлиги фикрини илгари сурмоқда. Бундай шароитда инсон турмуши, унинг барча жабҳалардаги фаоллиги қулай экологик шароитда яшashi, табиий ресурслардан оқилона фойдаланаётганлиги ёхуд шундай имкониятнинг шакллантирилганлиги, яъни ижтимоий, иқтисодий структуранинг, коммуникацияларнинг яратилганлиги билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти қайд этган эдики, “шу борада ҳам жисмоний, ҳам маънавий етук, ўз мустақил фикрига эга, оқни қорадан ажратишга, тараққий топган давлатлардаги тенгдошлари билан беллашишга қодир бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, уларнинг соғлигини асраш, ҳаётга йўллашда оиланинг ўрнини ҳеч нарса билан баҳолаб бўлмаслигини биз юксак қадрлаймиз”.⁴⁶

Инсон экологияси мазмуни ва моҳиятига оид илмий адабиётларда “экологик тарбия” тушунчаси билан биргаликда “экологик маданият” термини ҳам қўлланилади. Баъзи ҳолларда экологик маданият биринчи тушунчанинг синоними сифатида келади, аммо экологик маданият ушбу жараённинг бош

⁴⁶ Каримов И. А. Бизнинг йўлимиз демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

мақсадини ифода қилади ва инсон экологик онгининг маҳсули сифатида намоён бўлади. Экология – юн. “Oikos” – ватан, уй ва “logis” – фан, таълимот. “Экология – биргаликда яшайдиган ўзаро ва теварак-атрофдаги муҳит билан бўлган муносабатини, шунингдек одам ва биосфера ўртасидаги ўзаро муносабат масалаларини ўрганувчи фан”⁴⁷, “Экологик” сўзи – экологияга оид, у билан боғлиқ деган маънони ва “Маданият” сўзи эса – “Жамиятнинг ишлаб чиқариш, ижтимоий маънавий-маърифий ҳастида қўлга киритган ютуқлари мажмуи”, бирор ижтимоий группа, синф ёки халқнинг маълум даврда қўлга киритган шундай ютуқлари даражаси, ўқимишлилик, таълим-тарбия кўрганлик, зиёлилик, маърифат⁴⁸, маъносини англатади. Демак, юқоридаги изоҳлар таҳлилига асосланиб, “Экологик маданият” га – экологияга оид ижтимоий, маънавий-маърифий фаолиятида эришган натижалар киради. Экологик маданият таркибларини - инсоннинг табиат ва турмуш маконларини асрашга қаратилган ижтимоий онгини юксалтириш жараёни, шунингдек, атроф-муҳитга ахлоқий, маънавий ва нафосат туйғусини шакллантиришдан иборат. Шундай қилиб, “экологик маданият” инсон онги ва тафак-қурини, маънавияти, атроф-муҳит, табиий ресурсларга мансуб билимлар асосидаги ижобий муносабати ва ижтимоий, иқтисодий фаолиятдан иборат жараёндир. Профессор С. Мамашакиров таъкидлайдики, “Экология тушунчасини немис олими Э. Геккель 1866 йилда фанга олиб кирган эди”⁴⁹.

Экологик маданият тушунчасига, хусусан, тадқиқотчи А. Р. Маликова қуйидагича таъриф беради: “Экологик маданият – бу тирик мавжудотлар билан атроф-муҳит ўртасидаги ўзаро узвий алоқадорлик туғрисидаги тушунча, билим, тафаккур, онг ва уларни амалий фаолиятга татбиқ этиш кўникмаси, малакаси ва

⁴⁷ Большой словарь иностранных слов русского языка. Москва, https://gufo.me/dict/foreign_words.

⁴⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Москва, “Рус тили” нашриёти, 1981, Б.439

⁴⁹ С.Мамашакиров. Ваҳимами ёки ҳақиқат. Тошкент, “Иқтисод-молия”, 2012.Б.8.

масъулиятидир”.⁵⁰ Тадқиқотчи Бозорова Н. Ш. “Экологик маданият – бу табиат ҳақидаги билим, онг, идрок, саводхонлик, интеллектуал салоҳият ва уни амалда қўллаш билан фаолияти, атроф-муҳитга нисбатан фаолиятнинг юксак кўрсаткичи, онгли ва масъулиятли ёндашувдир” деб таъриф беради⁵¹. Тадқиқотчи Н.Ў.Нишонovaning фикрича, экологик маданият: “Табиатни муҳофаза қилиш, табиат бойликларидан оқилона фойдаланиш, экологик онг ва ҳис-туйғуларнинг шаклланиши, фаол ҳаётини нуқтаи назарда туриш, экологик билимга эга бўлишдир”.⁵²

Аслида экологик маданият тушунчаси тирик мавжудотлар, шу жумладан, инсон ва унинг атрофидаги табиий олам ўртасидаги мураккаб муносабатларнинг ўзига хос қирраларини ўзида мужассам этади. Шахс экологик маданияти авлодлар, замондошларимизнинг маънавий ва амалий тажрибасига таянади, шунингдек, мутахассисларнинг учинчи минг йилликда атроф-муҳитнинг экологик ҳолатида содир бўлаётган доимий ўзгаришлар ҳақидаги илмий асосланган фикрларини ҳам ҳисобга олади. Узлуксиз таълим орқали олинаётган экологик маълумотлар экологик маданиятни ривожлантирувчи муҳим омиллардан ҳисобланади, шунингдек, экологик маданият инсоннинг табиат билан ўзаро алоқасида ва экологик вазият мазмунини чуқур англашида асосий ўрини эгаллайди. Шундай экан, шахс экологик маданияти ривожланиши моделининг ўзига хос хусусиятларидан бири, унинг табиат билан муносабатларининг чуқурлашувида, уйғунлашувида, яъни табиат ва инсоннинг алоқаси мавжуд-лиги, инсоннинг табиий ресурслардан фойдаланиш фаолияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқликни ва ягона занжирни ташкил қилади.

Экологик маданият мазмунига доир масалалар инсон онгидаги мавжуд ижтимоий ҳолатлар, яъни атроф-муҳитни

⁵⁰ Маликова А.Р. Педагогика олий ўқув юрти талабаларида экологик маданиятни шакллантириш: Пед.фан.номз ... дисс. – Т.: 2010. -8 б.

⁵¹ Бозорова Н.Ш. Талабаларда экологик маданиятни ривожлантиришнинг илмий-педагогик асослари (олий ўқув юрти мисолида). Пед. фан. ном...дисс. – Т. 2006. -9 б.

⁵² Нишонова Н.Ў. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг экологик маданиятини ривожлантириш (адабий таълим мисолида): Пед. фан, номз. ... дисс. – Т.: 2001. -4 б.

билиш, улардан исроф қилмасдан фойдаланиш қадриятларига амал қилиш ва психологик шарт-шароитлар билан боғлиқдир. Экологик маданият инсонга олами, табиатни шахс фаолияти учун зарурлигини тўлиқ ҳолда тушуниш имкониятини беради, биосферада инсоннинг ўрни ва унинг ҳаётидаги ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ҳолатларни илмий асосда англаш, тушуниш, унга ўз муносабатларини билдириш имкониятини вужудга келтиради. Бизнинг фикримизча, экологик маданият – шахснинг экологик билимлардан амалий фаолиятда, таълим-тарбия жараёнида самарали фойдалана олишининг намоён бўлишидир.

Бўлажак мутахассис шахси тарбияси, унинг экологик маданиятининг ривожланиш моделини яратиш мураккаб педагогик жараёндир. Айниқса, шахс экологик тарбияси ҳозирги глобаллашув даврида, гоёвий хуружлар кучайган, ёшлар онгига салбий таъсир этувчи воситалар сони кўпайиб бораётган шароитда янада қийинлашмоқда. Шунинг учун ҳам шахс ахлоқий, экологик маданиятини ривожлантириш, унинг маънавиятини мавжуд илмий, тарбиявий, услубий воситалар, таълим имкониятлари билан мустаҳкамлаш педагогик жараёндаги муҳим омиллардан ҳисобланади.

Таъкидлаш лозимки, инсоният бошидан кечираётган глобал пандемия, коронавирус тарқалиши даврида, ёшларнинг экологик маданиятини узлуксиз таълим имкониятларидан самарали фойдаланиб ривожлантириш моделини яратиш зарурияти вужудга келди. Бундан кутилган асосий мақсад инсоннинг атроф-муҳитга ижобий муносабатини кучайтириш, яъни пировард натижада унинг экологик маданиятини ривожлантиришга эришишдир.

Ҳозирги даврдаги инсон ва табиат муносабатлари орасидаги толерант муносабатга, барча инсонларда экологик онгни ривожлантириш, уларнинг экологик саводхонлик ва маданиятини ошириш, барқарор ривожланиш лозимлиги тамойилларини чуқур тушунишлари орқали эришиш мумкин. Жаҳондаги ва ҳудуддаги, минтақадаги экологик вазият инсоннинг табиатга бўлган ҳулқида ўзгаришлар содир бўлишини

талаб қилмоқда. Бозор иқтисодиёти муносабаглари чуқурлашуви шароитида Ер шарида яшаётганлар, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий фаолият олиб бораётганлар инсоннинг биологик тур сифатидаги ҳолати ҳамда бошқа экологик тур вакиллари билан биргаликда яшаш имкониятларини англаши орқали, барқарор ижтимоий иқтисодий ривожланишни таъминлаш учун ҳаракат қилишини тақозо қилмоқда.

Мамлакатимизда иқтисодчи кадрлар тайёрлаш тизими олдида турган муҳим вазифаларни бажаришда, жумладан, бўлажак кадрлар экологик маданиятини юксалтиришда олий таълимда фаолият кўрсатаётган педагог кадрларнинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Чунки бу жараёнда ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг асосий йўналишларини белгилаб берувчи, давлатимиз ва жамият олдида турган хайрли ишларни амалга оширувчи, олий маълумотли мутахассислар тайёрланади. Ёш мутахассислар ўз ихтисосликлари бўйича Ватанимизнинг иқтисодий, экологик, миллий хавфсизлигини таъминлаш, ёш авлодни ўқитиш, истиқлолимизга содиқ фарзандлар сифатида тарбиялаш ишида иштирок этадилар. Бундай масъулиятни бўлажак мутахассисларда ривожлантиришда университетлар кафедраларида иш олиб бораётган профессор-ўқитувчиларнинг таълим-тарбиядаги роли янада ошмоқда. Таъкидлаш лозимки, "... маънавият - инсонни руҳан покланиш, қалбан улғайишга чорлайдиган, одамнинг ички дунёси, иродасини бақувват, иймон-эътиқодини бутун қиладиган, виждонини уйғотадиган беқиёс куч, унинг барча қарашларининг мезонидир"⁵³. Университетларнинг бакалавр йўналишдаги таълим-тарбия ишларида иштирок этаётган, уни ташкиллаштираётган, унга раҳбарлик қиладиган олимлар, профессор-ўқитувчилар маънавияти бутун, ахлоқан пок, юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш учун масъуллигини таъкидлаш лозим.

Айниқса, мамлакатимизни ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқиш учун олиб борилаётган ички ва ташқи

⁵³ Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.: "Маънавият", 2008, 19 бет.

сиёсат, ёшлар келажаги учун яратилаётган барча ижтимоий-иқтисодий имкониятлар, таълимдаги ислохотларнинг мақсади, моҳияти бўлажак кадрлар билан олиб бориладиган маънавий-маърифий ишлар, тарбиявий соатларнинг бош мавзуси бўлмоғи даркор. Бундай фаолият учун педагогдан чуқур гуманитар билимлар мажмуасига эга бўлиш лозимлиги талаб қилинади. Муаммога бундай ёндашув ҳар бир педагогдан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев асарлари, нутқлари, Фармон ва қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Қонунлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари мазмуни билан яқиндан танишиш, таълим-тарбия ишида самарали фойдаланиш, уларнинг мазмунини чуқур билиш лозимлигини тақозо этади. Шунингдек, мунтазам такомиллашиб бораётган олий таълимга оид қонунлар, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари мазмуни билан танишиш, билиш ва амалиётга жорий қилиш ишида ҳам фаол иштирок этишни талаб қилади.

Олий таълимни модернизациялаш зарурияти бакалаврлар ва магистрлар тайёрлашни тубдан такомиллаштиришни талаб қилмоқда. Бундай шароитда ҳар бир профессор-ўқитувчидан ўз илмий тадқиқот фаолиятини ҳамда талабалар билан олиб борадиган экологик маданиятни ривожлантиришга йўналтирилган таълим-тарбиявий ишни янада юқори савияга кўтаришни талаб қилади. Юқори маънавли иқтисодчилар тайёрлаш масаласи ҳар бир педагог илмий тадқиқот ишларининг жадаллаштирилишини, янги талаблар асосида ривожланган мамлакатлар даражасида ташкил қилиниши заруриятини вужудга келтирмоқда. Илмий ишлар натижаларининг, шу жумладан, экологияга, бўлажак иқтисодчилар экологик маданиятини ривожлантиришга доир хулоса ва таклифларнинг амалиётга жорий қилиниши ушбу соҳада ўқитилаётган ижтимоий ва гуманитар фанларга доир дарслик, ўқув-услубий қўлланмалар тайёрлаганлиги ва уларнинг талабаларга ўрганиш учун тавсия этилаётганлигида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий соҳалари жадал ривожланиб, унинг халқаро ҳамжамиятдаги, шу

жумладан, олий таълим соҳасидаги ютуқлари тобора ошиб бормоқда. Мамлакатимизда юқори малакали бакалаврлар, магистрлар тайёрлаш тажрибаси жаҳондаги етакчи давлатлар томонидан эътироф этилганлиги, олий иқтисодий таълим соҳасида халқаро интеграциянинг кенгайишини тақозо қилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, профессор-педагоглардан, устоз-педагоглардан ва бўлажак бакалавр ва магистрлардан хорижий тиллардан бирини, ахборот технологиялари асосларини мукамал билиш заруриятини вужудга келтирди. Шу муносабат билан "...олий ўқув юрталарининг илмий салоҳиятини мустаҳкамлаш ва инновацион фаолиятга асосланган ўқув жараёнини интеграциялаштириш ҳозирги босқичда долзарб аҳамият касб этади".⁵⁴

Глобаллашувнинг олий иқтисодий таълимга таъсири ва фанлараро илмий тадқиқот соҳаларида халқаро илмий ҳамкорликнинг кенгайиб бораётганлиги замонавий педагогдан интернет тизимини яхши билишни, компьютер технологияларидан ўз фаолиятида, педагогик жараёнда, илмий ишларида унумли фойдаланишни талаб қилади. Шу жумладан, ҳар бир маъруза ва амалий машғулотларда экологияга доир илмий ахборотларга бой презентацион материалларнинг намоиш этилиши, дарсларнинг тарқатма материаллар билан бойитилиши унинг назарий, амалий ва тарбиявий аҳамиятини оширади. Талабаларнинг ўтилатган экологияга оид янги ўқув материалларни тез ва тўлиқ ўрганиб олишларини таъминлайди.

Ушбу таълим-тарбия жараёни туфайли бўлажак мутахассиснинг шаклланиши жадаллашади, экологик маданият қирраларининг вужудга келиши кузатилади. Инновацион узлуксиз таълимда компьютер технологияларидан унумли фойдаланиш бўлажак бакалаврларда ижтимоий, иқтисодий, сиёсий масалалар мазмунини англаш, тушуниш, ижтимоий,

⁵⁴ Каримов И. А. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг "Юксак билим ва интеллектуал мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti" мавзuidaги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. \\ Халқ сўзи, 2012 йил 18 феврал.

иқтисодий воқеаларга нисбатан мустақил хулосалар чиқаришга ердам беради.

Устоз-педагогларнинг ўқув жараёнида компьютер технологиясидан самарали фойдаланиши фанлар бўйича ўқув-услубий мажмуаларнинг талаблар даражасида тайёрланиши таълим-тарбия жараёнини юқори савияда ташкил этилишига имкон яратади. Экологик мазмундаги ўқув-услубий материалларнинг замонавий, янги педагогик технологиялар, кейс - стади (case - аниқ вазият, ҳодиса, stadi - ўқитиш)лар билан бойитиш имкониятини беради. Шунингдек, экологияга доир ўқув-услубий мажмуанинг электрон базасининг яратилиши талабанинг ушбу материаллардан ўз вақтида ва унга манзур бўлган манзилда фойдаланиш имкониятини ҳам вужудга келтиради. Устоз-педагогнинг фан бўйича янги дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва бошқа адабиётлар рўyxатининг яратилиши бўлажак педагог учун ушбу курс фанларини ўрганишда муҳим манбалар ролини бажаради.

Замонавий электрон почта, телеграм, зоом канали ердамида олий таълим муассасаларига экологияга доир янги маъруза ва мустақил дарс материалларини тезкорлик билан киритиш орқали бўлажак бакалавр ва магистрларга ўқув-услубий материал, муаммони мазмун ва моҳиятини тушунтирадиган манбалар етказилади. Экологик таълимга монанд фанларни мустақил ўрганишга тавсия этилган экологияга доир материаллар, махсус адабиётлар бўйича методик маслаҳатлар ва услубий ёрдам кўрсатиш имкониятини ўз вақтида вужудга келтиради. Таъкидлаш лозимки, ушбу ижодий фаолият туфайли жаҳондаги етакчи университетлар олимлари билан бевосита нарий мулоқатга киришиш ҳамда экологик билимларни такомиллаштиришга қаратилган ижодий ҳам-корлик имкониятлари кенгайди. Шунингдек, компьютер технологияларидан унумли фойдаланишда бўлажак иқтисодчилар учун зарур бўлган фанлар бўйича экологик маданиятни ривожлантиришга йўналтирилган ижодий тўғаракларни

ташқил қилишда, экологик мазмундаги тадбирларнинг қизиқарли ва жонли ўтказилишида ҳам муҳим ўринга эга.

Замонавий олий иқтисодий таълимнинг муҳим хусусиятларидан бири, устоз, профессор-педагогнинг камтарлиги, талабалар билан ўзаро мулоқотда уларга ҳурмат ва эътибор билан муносабатда бўлиши, улар шахсига хос бўлган билимга интилишларида, баъзи ҳолларда экологик муаммоларни изоҳлашда йўл қўйган камчиликларда педагогларга хос вазминлик билан фикр билдириши ёки услубий йўналтиришидир. Устоз-педагогнинг бўлажак иқтисодчилар билан мулоқотида интеллектуал имкониятларини алоҳида қайд қилиш, экологияга оид қизиқтираётган масалалар бўйича ечимини топа олишларига ишонтириш усули шогирдларни мустақил ҳаракатларини кучайтиради ва ўз имкониятларига бўлган ишончини оширади. Мулоқотлар таъсири талабанинг дастлабки илмий тадқиқот ишларини бошлашига замин бўлиши мумкин. Шу муносабат билан қайд қилиш лозимки, бундай методик усулнинг қўлланилиши бўлажак мутахассис-ларнинг мустақил топшириқларни, экологик муаммога доир ҳар бир мавзуга тегишли мустақил ишларнинг тўлиқ ва мазмунли бажарилишини, фанлардан асосий манбаларни яхши ўзлаштириш имкониятини ривожлантиради.

Таълим жараёнида “тарбиячи – устоз бўлиш учун, бошқаларнинг ақл – идрокини ўстириш, экологик билим ва маърифат зиёсидан баҳраманд қилиш, ҳақиқий ватанпарвар, ҳақиқий фуқаро сифатида етиштириш учун, энг аввало, тарбиячининг ана шундай юксак талабларга жавоб бериши, ана шундай буюк фазилатларга эга бўлиши керак”.⁵⁵ Таълимни модернизациялаш даврида устоз-педагог шахсига нисбатан қўйилаётган замонавий талаблар олий иқтисодий таълимда фаолият кўрсатаётган педагог-устозларга мутахассислик бўйича махсус маълумот, касбий тайёргарлик, юксак ахлоқий фазилатларга эга бўлиш масъулиятларини юклайди.

⁵⁵ Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. – Тошкент, Шарқ нашриёти – матбаа концерни Бош таҳририяти, 1993. – Б. 27-28.

Ҳозирги даврда устоз-педагог шахсига нисбатан муҳим касбий маҳорат талаблари белгиланган. Шу жумладан, профессор ўқитувчи, жамият ижтимоий ҳаётида рўй бераётган ўзгаришлар, экология бўйича, яъни атроф-муҳит муҳофазасига доир олиб борилаётган ижтимоий ислоҳотлар моҳиятини чуқур англаб етиши ҳамда бу борада бўлажак мутахассисларга асосланган илмий маълумотларни бера олиши, энг сўнги фан ва техника янгиликларидан хабардор бўлиши лозим. Шунинг-дек, устоз-педагог ўз мутахассислиги бўйича чуқур, пухта билимга эга бўлиши, ўз устида тинимсиз изланиши, ижтимоий, гуманитар фанлар асосларини пухта билиши, таълим-тарбия жараёнида бўлажак педагогларнинг ёш ва психологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда фаолиятини ташкил этиши керак.

Таълимдаги ислоҳотлар мазмунига мувофиқ, устоз-педагог таълим-тарбия жараёнида ўқитишнинг энг самарали шакл, метод ва воситаларидан унумли фойдалана олиш имкониятига эга бўлмоғи, ижодкор, ташаббускор ва ташкилотчилик қobiliятига эга бўлиши, юксак даражадаги педагогик маҳоратни ўзлаштириб олиши, шахсий ҳаётда, экологик хабардорлик бўйича ҳам ибратли бўлиши лозим.

Олий таълимда талабалар, бўлажак бакалаврлар орасида олиб борилган эмпирик кузатишлар, социологик сўровлар натижалари шундан далолат берадики, ўтказилаётган дарслар давомида устоз-педагогдан раван, тушунарли, илмий асосланган, мантиқан бир-бирини тўлдирадиган сўз бойлиги, нутқ маданияти бўлишини ҳам талаб қилади. Устоз-педагогдан ҳозирги даврда Ўзбекистонда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларнинг мақсадлари, моҳияти ва натижаларига доир материалларни яхши ўзлаштираганлиги, ундан таълим-тарбия ишида ва экологик аҳволга доир материаллардан самарали фойдалана олиши ҳам муҳим амалий аҳамият касб этади.

Бўлажак бакалавр, магистрлар экологик маданиятини ривожлантириш модели мазмунининг муҳим хусусиятларидан

яна бири, битирув малакавий ишларига, магистрлик диссертациясига илмий раҳбарлик даври ҳисобланади. Илмий раҳбарлар томонидан бу жараён давомида бўлажак мутахассислардан битирув малакавий ишлари, магистрлик диссертацияларининг мазмуни, қўйилган экологик масалалар ечими ҳақида мустақил изланиш ва фикрга эга бўлиш талаб қилинади. Бу иш давомида устоз-педагогнинг интеллектуал имкониятлари, экологияга оид билими, тажрибаси, мулоқот маданияти ёрқин намоён бўлади. Чунки талаба билан муттасил ишлаш, унга малакали илмий-услубий кўрсатмалар, маслаҳатлар бериш натижасидагина талаблар даражасида ёзилган битирув малакавий ишини, магистрлик диссертациясини ҳимояга тавсия этиш мумкин. Таъкидлаш лозимки, ушбу ҳолларда битирув малакавий иши, магистрлик диссертацияси мавзусига шу жумладан, экологияга доир янги адабиётлар, интернет ресурслари туркуми ҳақида махсус ахборотга эгаллиги унинг илмий ишлардаги фаол иштирокидан далолат беради.

Узлуксиз таълимни модернизациялаш, олий таълимдаги ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш даврида устоз-педагогларнинг олий таълимдаги ролининг муттасил ошиб бориши, олий таълимдаги ислохотларнинг ажралмас қисми, муҳим бўлагидир, пировард натижада юқори малакали иқтисодчи мутахассислар тайёрланишидаги, бўлажак бакалавр, магистрнинг экологик маданияти ривожланиши моделидаги асосий омиллардан биридир.

Экологик масалаларнинг глобаллашув жараёни жамиятнинг барча жабҳаларига, шу жумладан, узлуксиз таълимга ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Бундай ижтимоий ва иқтисодий шароитда инсон, шахс тарбиясига, бўлажак педагоглар экологик маданиятининг ривожланишига алоҳида эътибор бериш, унинг илмий асосларини кучайтириш, бевосита ислохотлар ривожига ҳамда ижобий натижаларга эришиш билан чамбарчас боғлиқлигига эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Узлуксиз таълимнинг барча жабҳаларидаги ислохотлар давридаги муҳим масалалардан бири, шахс экологик тарбияси

на унинг экологик маданиятини ривожлантиришдир. Бу масала инсон, табиат ва жамият муносабатларининг чигаллаш-ганлиги туфайли, унинг амалий аҳамияти янада яққол намоён бўлмоқда. Глобаллашув шароитида инсон ўзининг ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий фаолияти билан теварак-атрофга, ўзи истиқомат қилаётган муҳитга антропоген таъсир қилиб, табиат билан ўзаро муносабатларга киришишни тезлаштиради. Ушбу жараёнда фан ва техника тараққиёти ютуқларига, жамият ривожланишида тобора муҳим аҳамият касб этаётган инновацион педагогик фаолиятнинг мазмунига эътибор берилиши, тарбиявий иш натижаларидан унумли фойдаланиш зарурияти вужудга келмоқда. Гаълим-тарбияга бундай ёндашув табиий ресурсларнинг чеklangанлиги, инсоннинг тобора ошиб бораётган ижтимоий-иқтисодий истеъмол талабларини тўлиқ қондириш учун экологик қийинчиликларининг кўпайиши ва уларнинг илмий ечимини топиш зарураги фаоллашди. Бундай шароитда инсон турмуши, унинг барча жабҳалардаги фаоллиги, қулай экологик шароитда яшаши, табиий ресурслардан оқилона фойдаланаётганлиги, ёхуд шундай имкониятнинг ривожлантирилганлиги ижтимоий-иқтисодий струк-туранинг, коммуникацияларнинг яратилган-лиги билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти қайд қиладики, “шу борада ҳам жисмоний, ҳам маънавий етук, ўз мустақил фикрига эга, оқни қорадан ажратипга, тараққий топган давлатлардаги тенгдошлари билан беллашишга қодир бўлган баркамол авлодни тарбиялаш, уларнинг соғлигини асраш, ҳаётга йўллашда оиланинг ўрнини ҳеч нарса билан баҳолаб бўлмаслигини биз юксак қадрлаймиз”.⁵⁶

Муаммо тадқиқотининг долзарблиги унинг бевосита шахс баркамоллигига эришиш, жамият аъзоларининг экологияга толерант муносабатда бўлишлари, миллий иқтисодиётимиз-

⁵⁶ Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

нинг барқарор тараққиётини таъминлаш ва мамлакатимизни жаҳондаги ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олишини таъминлаш стратегияси билан боғлиқлигидадир. Шунингдек, ушбу масала шахснинг маънавий камолоти, ахлоқий тарбияланганлиги каби жиҳатларини ҳам ўз ичига олади. Бўлажак бакалавр ва магистрлар экологик маданияти ривожланиши моделини яратишнинг долзарблиги жамият аъзоларининг табиий ресурслардан унумли фойдаланиш тафаккурини янада бойитиш, вужудга келаётган экологик танглик жараёнларини бартараф қилиш учун ижодий ёндашиш, ушбу масала ечимига мансуб таклифлар бериш, локал шароитда унинг ечимдаги тадбирларда бевосита иштирок этиши муҳим амалий аҳамиятга эгадир. Муаммога бундай муносабат экологик йўналишдаги илмий асосланган дастурлар қабул қилиниши, унинг молиявий ва техник жиҳатдан таъминланишини ҳам талаб қилади. Экологик масалаларни тубдан, минтақавий экологик муаммолар ечимини таъминловчи ғояларнинг давлат ташкилотлари, илмий жамоатчилик, нодавлат-нотижорат ташкилотлари томонидан эътиборга олинishi, ушбу фикрларнинг амалиётга жорий қилиниши билан узвий боғлиқлигини таъкидлаш лозим. Экологик масалалар масштабига, мураккаблик даражасига қараб бундай дастурлар локал, ҳудудий, миллий ёки давлатлараро шаклида бўлиши мумкин. Экологик муаммоларнинг келиб чиқиш сабаблари ва оқибатларининг илмий таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг ривожланишида глобал экологик муаммоларнинг таъсири каттадир.

Глобал экологик муаммоларнинг чигаллашувида инсон факторига алоҳида эътибор бериш мақсадга мувофиқдир. Инсоннинг экологияга нисбатан салбий ҳаракатлари, табиий ресурслардан фойдаланишдаги илмий асосланмаган фаолияти экологик вазиятнинг бузилишидаги асосий омиллар сирасига киради. Шунинг учун ҳам бўлажак иқтисодчиларнинг экологик тарбияланганлик даражасига нафақат назарий, балки амалий аҳамият касб этувчи фактор сифатида ёндашиш мақсадга мувофиқдир. Шахс экологик тарбиясининг ўзига хос

хусусиятларидан бири унинг мавжуд экологик вазиятни англаши билан боғлиқдир. Бундай шароитда унинг умумий маданий савияси табиий, ижтимоий, гуманитар характерга эга бўлган илмий ахборотлар мажмуаси билан қуролланганлиги, ўлаштирган билимларининг ижтимоий турмушга, ўзининг кундалик фаолиятига жорий эта олганлигида намоён бўлади. Экологик тарбияланганлик флора ва фаунага нисбатан шахсининг толерант муносабатида яққол кўринади. Ушбу жараённинг мавжуд ижтимоий-иқтисодий йўналишдаги ислохотлар билан ўзаро боғлиқлигини, шахсининг ҳозирги даврда экотизимларда содир бўлаётган ижобий ва салбий характердаги ҳолатларни англаши, унинг моҳиятини тушуниши ҳам унинг умумий экологик тайёргарлиги билан ҳамнафасдир.

Глобаллашув туфайли экологик муаммоларнинг қатор ҳудудларда чигаллашганлиги кузатилаётганда. Бундай ҳолат унинг илмий ечимини топиш заруриятини, экологик масала-ларни ҳал қилиш муаммоси билан барча ижтимоий гуманитар фанларнинг вакиллари у ёки бу шаклда шуғулланмоқдалар. Экологик муаммоларнинг ижтимоий масалалари, яъни инсон ва унинг фаолияти натижасида вужудга келаётган ижобий ва салбий жиҳатларини ижтимоий фалсафа фани вакиллари чуқур таҳлил қилишмоқда. Бу жараён ҳар бир инсоннинг яшаётган, ишлаётган ҳудудидаги экологик вазият, унинг фаолиятига ўз таъсирини ўтказди. Шу муносабат билан мавжуд шароитда сувнинг тозаллиги, ҳавонинг ифлосланмаганлиги, озиқ-овқатнинг хавфсизлик даражаси, яъни санитария нормаларига жавоб бериши лозим.

Ҳозирги даврда, “айниқса, озиқ-овқат хавфсизлиги муаммосини ҳал этиш, генетик модификация қилинган маҳсулотлар етиштирилмаслиги бўйича қатъий назорат ўрнатишга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади.

Сўнги йилларда мамлакатимиз бозорларида импорт мева-сабзавот маҳсулотлари кўпайиб бораётгани бизни, албатта, ҳушёрликка чақирishi керак”.⁵⁷

Экологик хатарларнинг инсон фаолиятига таъсири 1.2.1 шаклда келтирилган.

Муаммонинг долзарблиги унинг бевосита шахс баркамоллигига эришиш, жамият аъзоларининг экологияга толерант муносабатда бўлишлари, миллий иқтисодиётимиз-нинг барқарор тараққиётини таъминлаш ва пировард натижада мамлакатимизни жаҳондаги ривожланган давлатлар қаторидан ўрин олишини таъминлаш стратегияси билан боғлиқлигидадир. Шунингдек, ушбу масала шахснинг маънавий камолати, ахлоқий тарбияланганлиги каби жиҳатларини ҳам ўз ичига олади. Шахс экологик тарбиясининг долзарблиги, жамият аъзоларининг табиий ресурслардан унумли фойдаланиш тафаккурини янада юксалтириш, вужудга келатган

⁵⁷Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2, Б.130.

Экологик танглик жараёнларини бартараф қилиш учун ижодий ёндашиш, таклифлар бериш, локал шароитда унинг ечимидаги тадбирларда бевосита иштирок этиши муҳим амалий аҳамиятга эгадир. Муаммога бундай муносабат, экологик йўналишдаги, миллий асосланган дастурлар қабул қилиниши, унинг молиявий, вазифа жихатдан таъминланишини ҳам талаб қилади. Экологик масалаларни тубдан, экологик муаммолар ечимини таъминловчи гоёларнинг давлат ташкилотлари, илмий жамоатчилик, нодавлат нотижорат ташкилотлари томонидан таътиборга олиниши ва ушбу фикрларнинг амалиётга жорий қилиниши билан узвий боғлиқлигини таъкидлаш лозим. Экологик масалалар масштабига, мураккаб-лик даражасига қараб, бундай дастурлар, локал, ҳудудий, миллий ёки давлатлараро шаклида бўлиши мумкин. Экологик муаммоларнинг келиб чиқиш сабабларининг, оқибатларининг миллий таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг шаклланишида глобал экологик муаммоларнинг таъсири каттадир.

Шахс экологик тарбиясидаги муҳим жиҳатлардан яна бири юртимиз экологиясининг глобал экологик ҳолатлардаги қийинчиликлар, шу жумладан, ичимлик сувининг танқислиги, иқлим исиши, атмосфера ҳавосининг, сув ресурсларининг трансчегаравий ифлосланаётганлиги, ернинг эрозияга учраши билан боғлиқ муаммоларга ўз шахсий муносабатини билдиришида ҳам намоён бўлади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида табиий ресурслардан самарали фойдаланиш зарур. Табиий ресурслардан унумли фойдаланиш иқтисодиёт тармоқларининг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга. Саноат тармоқларида маҳсулот ишлаб чиқариш, унинг рақоботбардошлиги ҳам ашё ресурсларининг сифати билан чамбарчас боғлиқдир. Ушбу жараён ундирилаётган, етиштирилаётган маҳсулотларнинг таркиби, стандартларга жавоб бериши бевосита табиий ресурсларнинг умумий ҳолати ва уларнинг экологик талабларга жавоб беришини талаб қилади. Бундай ҳолат аграр сектор ривожланишини ҳозирги талаблар даражасида ташкил этишни

ҳам тақозо қилади. Мамлакатимиздаги мавжуд ер, сув ресурсларининг, ўсимлик ва ҳайвонат дунёсининг умумий ҳолати иқтисодий тармоқларни модернизациялаш шароитида ривожланишнинг муҳим омилидир. Таъкидлаш лозимки, саноат тармоқлари учун тайёрланаётган хом ашё маҳсулотларининг сифати ва рақобатбордошлигини таъминлаш уларни мунтазам қўриқлаш, хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқдир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти таъкидлаганидек, "...бугунги кунда барчамизнинг олдимизда ғоят муҳим вазифа турибди. Бу табиатни ҳозирги ва келажак авлодлар учун сақлаб қолиш, уни бизнинг минтақамиз ва бошқа минтақалар аҳолисининг турмуш шароити ва табиатдан фойдаланиш имкониятларини янада мураккаблаштирадиган янги хавfli лойиҳалардан асрашдан иборатдир".⁵⁸ Мустақиллигимиз йилларида мамлакатимизда экологик масалаларга бағишланган 35 дан ортиқ қонунлар ва 100дан ортиқ, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий бойликлардан тўғри фойдаланиш соҳасида ҳукумат қарорлари, ташкилотлар меъёрий-ҳуқуқий актлари, техника регламентлари, методик кўрсатмалар қабул қилинди. Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти «Ислом Абдуганиевич Каримовнинг ташаббуси билан ер ва сув ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш, экин майдонларини оптимизлаштириш ва янги, илғор агротехнологияларни жорий этиш, қайта ишлайдиган замонавий корхоналарни ташкил этиш бўйича кенг чора-тадбирлар комплекси ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Ҳақиқий мулкдорларнинг янги синфи бўлган фермерлик ҳаракати шакллантирилди».⁵⁹

Янги ривожланиш босқичида Ўзбекистон Республикаси Президенти

⁵⁸ Каримов И.А. "Ўрта Осиёнинг трансгегаравий экологик муаммолари: уларни ҳал этишда халқаро ҳуқуқ механизмларини қўллаш" мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига. Халқ сўзи, 2010 йил 18 ноябрь.

⁵⁹ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, "Ўзбекистон". 2017, Бет 7.

Ш.М.Мирзиёев раҳномолигида табиатни асраш, қўриқлаш ишига сарфланадиган маблағлар ҳажми оширилди. Шу билан бирга, Ватанимиз сарҳадларидаги экологик вазиятнинг ҳимояси фақат Давлат ташкилотларининг вазифаси эмас, балки кенг жамоатчиликнинг ҳам ишидир. Экологик мувозанатнинг сақланиши, атроф-муҳитнинг тозалиги, инсон саломатлиги ва меҳнат фаолиятига салбий таъсир кўрсатадиган ҳолатларнинг олдини олиш кўп жиҳатдан жамоатчилик, фуқораларнинг ижтимоий фаоллигига боғлиқдир. Иқтисодиётнинг барча тармоқларини модернизациялаш, демократик ва ҳуқуқий давлатнинг қурилиши, ҳамда фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида фуқароларнинг ижтимоий фаоллиги ошади, ҳар бир жамият аъзосининг мамлакатимиздаги мавжуд табиий ресурслардан оқилона фойдаланишдаги бевосита иштироки кучаяди.

Табиий ресурслардан унумли фойдаланиш кичик ва ўрға бизнес ривожланишида муҳим омиллардан биридир. Мамлакатимиз иқтисодий ривожланишида ва халқ фаровонлигини таъминлашда табиий ресурслардан унумли фойдаланиш муҳим ўрин эгаллайди. Табиий ресурслар тизимдаги ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш туфайли яратилаётган маҳсулотлар аҳолининг тобора ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш, айниқса, экологик талабларга жавоб берадиган, сифатли, истеъмолга яроқли озиқ-овқат маҳсулотларини тайёрлаш ишлаб чиқаришни модернизациялаш шароитида алоҳида аҳамиятга эгадир. Бу жараён қишлоқ хўжалиги ва бугунлай мамлакатимизда олиб борилаётган демократик ислохотларнинг амалга оширилиши, ўтказилиши пировард натижада Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаши билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда мунтазам суръатда стратегик аҳамиятга молик бўлган, табиий ресурслардан унумли фойдаланишга даъват этадиган давлат дастурлари ишлаб чиқилди ва амалга оширилди. Қишлоқ жойларда мамлакат аҳолисининг 62,0%дан ошиғи истиқомат қилишини ҳисобга олинса ва жадал суръатлар билан фермер

хўжаликларининг ривожланиши кузатилаётган шароитда мавжуд ер ва сув ресурсларидан тежамли фойдаланишни тақозо қилади. Қишлоқларда етиштирилаётган гўшт, сут, сабзавот маҳсулотларининг катта ҳажмини деҳқон хўжалик-лари томонидан таъминланаётганлиги ҳам ушбу муомманинг муҳим амалий аҳамиятидан далолат беради. Табиий ресурс-лардан унумли фойдаланиш стратегияси билан боғлиқ бўлган масалалар ечимида давлат ташкилотлари, шу жумладан, маҳаллий ҳокимят органлари, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг жойлардаги бўлимлари, жамоат ташкилотларининг бевосита ҳамкорлиги зарурдир. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти таъкидлайдики, "...атроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида нодавлат нотижорат ташкилотларининг роли ва ўрнини белгилашга қаратилган "Экологик назорат тўғрисида"ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш фурсати етди, деб ўйлайман".⁶⁰ Аҳоли томонидан фойдаланилаётган ер ресурсларининг умумий ҳолати, унинг экологик талабларга жавоб бериши, ушбу жойда инсоннинг антропоген ҳаракатлари натижалари юқоридаги ҳамкорликни талаб қилади. Шунинг учун ҳам мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш шароитида ер ресурсларининг унумдорлигини таъминлаш амалий аҳамиятга эга бўлган муаммодир.

Қишлоқ жойларда ўз фаолиятини олиб бораётган ёки бошлаётган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари фойдаланаётган ер ресурслари ҳолатини талаблар даражасида таъминлаши, экологик қонунларнинг уларга ажратилган ҳудудларда бузиламаслиги учун масъулдирлар. Бундай ёндашув кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик билан шуғулланувчилар аренда асосида ажратилган ер ресурсларининг шўрланмаслиги, деградацияга учрамаслиги ва зарур

⁶⁰ Каримов И. А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқураштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

бўлмаган мақсадларда фойдаланмаслигини талаб қилади, айниқса, инсон антропоген фаолияти натижасида унга босимнинг ошиб бориши унинг бутунлай ишдан чиқишига йўл қўймаслик муҳим масаладир. Фермер ва деҳқон хўжаликлари учун сув ресурсларидан тежамли фойдаланиш, сув ресурсларининг ифлосланишига таъсир этувчи омилларни муттасил камайтириш кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг муҳим шартларидан биридир. Сув захиралари ҳимоясида, сувдан аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг унумли фойдаланишларида “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисидаги” Ўзбекистон Республикаси қонуни муҳим аҳамиятга эгадир. Ушбу қонунга мувофиқ сув ресурслари давлат мулкидир ва унинг ҳимоясига олинган.

Сув омборлари, давлатлараро каналлар ва иншоотлар тубидаги ерлар, ер ости сувлари олинadиган жойлар ҳам давлат мулки таркибига киритилган. Хўжаликлар ҳудудидаги сув иншоотлари сувдан фойдаланувчилар ассоциациясининг тасарруфидадир. Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши сувдан фойдаланиш муносабатларини такомиллаштиришда, ундан фойдаланиш самарадорлигини оширишда катта аҳамият касб этмоқда.

Жумладан, “Муҳофаза этиладиган табиий муҳитлар” мақоми берилган ер ости сувлари булоқлари тасдиқланиб, мамлакатимиздаги 7та булоққа вилоят аҳамиятидаги булоқлар, 8та булоққа Республика аҳамиятидаги булоқлар мақоми берилган. Бугун ватандошларимиз сув ресурсларининг мамлакатимиз учун аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларини сув билан таъминлаш эмас балки мамлакатимиз миллий хавфсизлиги билан боғлиқлигини англашмоқда. Шу муносабат билан қайд қилиш лозимки, мавжуд трансгегаравий сувлардан унумли фойдаланиш масаласи янада муҳимдир. Юрtdошлари-мизнинг манфаатлари бу масалада янада кўпроқ намоён бўлмоқда. Республикамизда аҳоли зичлигининг кўрсаткичи 1980 йилдаги бир квадрат километрга 53,6 кишидан 2002 йилга келиб 55,8 кишигача орtdи. 2020 йилда республика аҳолиси 34 миллион

кишига этди. Мамлакатимиз ҳудудининг катта қисмини қуруқ минтақа шароитлари ташкил этишини, ҳамда аҳоли сонининг муттасил ўсиб боришини ҳисобга олсак, сувга ва ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқат манбаларига нисбатан ҳам эҳтиёж ошиб боради. Эколог олимларнинг фикрича, бундай ҳолат республикамизда аҳоли зич яшайдиган минтақаларда экологик вазиятнинг қийинлашувига олиб келиши мумкин. Шундай экан, мавжуд ер, сув ресурсларидан тежаб, оқилона фойдаланиш масаласи қўйилмоқда.

Ўзбекистон ҳудудидаги экологик вазият ва уни янада яхшилаш доимий мониторинг қилиниши мамлакатимиз манфаатлари нуқтаи назаридан стратегик масалалардан биридир. Шунингдек, ушбу жараён қазиб олинаётган маъданларнинг истеъмолчиларга йўқотишларсиз етказилиши, уларни қайта ишлашда замонавий технологиялардан кенг ва унумли фойдаланиш самарадорлигини таъминлашни талаб қилади. Ушбу масаланинг ўзига хос хусусиятларидан бири, иқтисодиётнинг глобаллашув шароитида ривожланишини эътиборга олиб ривожланган мамлакатларда табиий ресурслардан фойдаланиш тажрибасидан ҳам фойдаланиш имкониятларини яратади. Иқтисодиёт тармоқларининг интенсив ривожланиш хусусиятлари мавжуд ер, сув, биологик ресурслардан фойдаланишни янада такомиллаштиришни тақозо қилмоқда. Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш мунтазам суръатда экологик жараён билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий асоснинг такомиллашувини талаб қилади. Муаммога бундай ёндашув экологик масалаларнинг глобаллашуви, минтақаларда табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнида вужудга келаётган муаммолар ечими билан чамбарчас боғлиқдир. Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш шароитида табиий ресурсларидан, шу жумладан, ер, сув ресурсларидан унумли фойдаланиш масаласи бевосита барқарор иқтисодий тараққиёт, аҳолининг озиқ-овқат, инсон саломатлиги, пировард натижада ижтимоий хавфсизлигини таъминлаш масаласи билан боғлиқдир. Шу мақсадларни амалга

ошириш учун ер ресурсларининг мелиоратив ҳолатини яхшиланмоқда.⁶¹ Аграр сектор фойдаланаётган ер ресурслари мамлакатимиз ички ялпи маҳсулотининг 26,8%ини яратилиши табиий ресурсларнинг иқтисодий-иқтисодийликдаги салмоқли ҳиссасидан далолат беради. Иқтисодий ривожланишнинг муҳим жиҳатларидан бири табиий ресурслардан ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланаётган субъектларнинг вазифаси уларнинг ифлосланишига йўл қўймасликлари, ишлаб чиқаришнинг атроф-муҳитга салбий таъсир этмаслигини таъминлашлари, шунингдек мавжуд биологик хилмаҳилликнинг экологик ҳолатини бузмаслигини таъминлаши лозим. Бундай ёндашув мавжуд экологик қонунчилик асосларига қатъий амал қилишни ҳам талаб қилади. Муаммонинг ечимига илмий асосланган ёшдошув экологик мониторингни мунтазам ўтказишни ҳам талаб қилади. Табиий ресурслардан фойдаланаётган барча субъектлар, шу жумладан хорижий компаниялар ҳам мамлакатимиздаги табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнида қонунлар талабларига қатъий амал қилган ҳолда ишлашлари талаб қилинади.

Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ривожланаётган даврда жамият тараққиётида ёшлар муҳим ўрин эгалламоқда. Ёшлар ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларида фаол иштирок этиб, мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишига муносиб ҳисса қўшаптилар.

Ёшларда экологик маданиятни шакллантириш зарурияти бир қатор объектив ва субъектив омиллар билан боғлиқдир. Жамиятда демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси амалга оширилаётган даврда, ёшларнинг экологик муаммоларни ечимдаги роли ошмоқда. Шунингдек, глобал, регионал, локал, миллий экологик муаммолар жамият тараққиётига салбий таъсир этувчи омиллар сирасига киради. Бундай шароитда ёшларимизнинг экологик маданияти шаклланиши, тобора

⁶¹ Каримов И.А. Ўзбекистон пахтакорлари ва барча меҳнаткашларига. Халқ сўзи, 2010 16 октябрь.

юксалиши масалалари муҳим ижтимоий аҳамият касб этади. Ҳозирги шароитда ёшлар экологик маданиятининг ижобий қирраларини, унинг намоён бўлиши шакллари ва ниҳоят амалиётдаги кўринишларини вужудга келтириш муҳим назарий ва амалий аҳамиятга эга. Ёшлар экологик маданияти-нинг хусусияти, уларнинг экологик вазиятни англаши, мазмун-моҳиятини тушуниши, ижтимоий ҳаётдаги кўринишларига ўз муносабатини билдиришида намоён бўлади. Ёшларда экологик маданиятни шакллантириш мамлакатимизнинг ўз тараққиётида янги босқичга кирганлиги, ривожланган демократик давлатлар қаторидан жой олиш учун олиб бораётган саъй-ҳаракатлари билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти таъкидлаганидек, "...бугунги кунда барчамизнинг олдимизда гоят муҳим вазифа турибди. Бу табиатни ҳозирги ва келажак авлодлар учун сақлаб қолиш, уни бизнинг минтақамиз ва бошқа минтақалар аҳолисининг турмуш шароити ва табиатдан фойдаланиш имкониятларини янада мураккаблаштирадиган янги хавфли лойиҳалардан асрашдан иборатдир".⁶²

Таъкидлаш лозимки, ёшлар экологик маданияти шаклланиши масаласи экологиянинг глобал жиҳатларига ҳам эътибор беришларини тақозо қилади. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президентининг саъй-ҳаракатлари ва таклифлари билан мустақиллигимизнинг илк даврида "Табиатни муҳофаза қилиш ҳақида"ги (1992) Қонун қабул қилинди. Бу Қонуннинг қабул қилиниши мамлакатимиздаги экологик аҳволни тубдан яхшилаш ишининг бошланиши эди. Демократик ислохотлар даврида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий бойликлардан тўғри фойдаланиш соҳасида ҳукумат қарорлари, ташкилотлар меъёрий-ҳуқуқий актлари, техника регламентлари, методик кўрсатмалар қабул қилинди. Давлатимизда табиатни асраш, қўриқлаш ишига сарфлана-диган маблағлар ҳажми

⁶² Каримов И.А. "Ўрта Осиёнинг трансчегаравий экологик муаммолари: уларни ҳал этишда халқаро ҳуқуқ механизмларини қўллаш" мавзuidaги халқаро конференция иштирокчиларига. Халқ сўзи, 2010 йил 18 ноябрь.

оширилди. Шу билан бирга, Ватанимиз сарҳадларидаги экологик вазиятнинг ҳимояси фақат Давлат ташкилотларининг вазифаси эмас, балки кенг жамоатчилик ва ёшларнинг ҳам ишидир. Экологик мувозанатнинг сақланиши, атроф-муҳитнинг тозалиги, инсон саломатлиги ва меҳнат фаолиятига салбий таъсир кўрсатадиган ҳолатларнинг олдини олиш кўп жиҳатдан жамоатчилик, ёшларнинг ижтимоий фаоллигига боғлиқдир. Иқтисодиётнинг барча тармоқларини модернизациялаш, демократик ва ҳуқуқий давлатнинг қурилиши ҳамда фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида ёшларнинг ижтимоий фаоллиги ошади, ҳар бир жамият аъзосининг мамлакатимиздаги мавжуд табиий ресурслардан оқилона фойдаланишдаги бевосита иштироки кучаяди.

Ўзбекистон ҳудудидаги экологик вазият ва уни янада яхшилаш учун доимий мониторинг қилиниши мамлакатимиз ёшлари манфаатлари нуқтаи назаридан стратегик масалалардан биридир. Шунингдек, ушбу жараён табиий ресурслардан унумли фойдаланиш, қазиб олинаётган маъданларнинг истеъмолчиларга йўқотишларсиз етказилиши, уларни қайта ишлашда замонавий технологиялардан кенг ва унумли фойдаланиш самарадорлигини таъминлашни талаб қилади. Ушбу масаланинг ёшлар экологик маданияти билан боғлиқлиги ва ўзига хос хусусиятларидан бири, иқтисодиётнинг глобаллашув шароитида ривожланишини эътиборга олиб ривожланган мамлакатларда табиий ресурслардан фойдаланиш тажрибасидан ҳам фойдаланиш имкониятларини яратади. Шунингдек, ёшлар экологик маданиятини шакллантиришнинг долзарблиги, иқтисодиёт тармоқларининг интенсив ривожланиш хусусиятлари мавжуд ер, сув, биологик ресурслардан фойдаланишни янада такомиллаштириши билан боғлиқлигидир. Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш мунтазам суратда экологик жараён билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий асоснинг такомиллашувини талаб қилади. Муаммога бундай ёндашув экологик масалаларнинг глобаллашуви, минтақаларда табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнида вужудга келаётган

муаммолар ечими билан чамбарчаслигидир. Мамлакати-мизни янги ривожланиш шароитида экологик маданият масаласи бевосита барқарор иқтисодий тараққиёт, аҳолининг озиқ-овқат, инсон саломатлиги, пировард натижада ижтимоий хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқдир. Шу мақсадларни амалга ошириш учун мамлакатимиз ёшларининг фаоллигини таъминлаш, уларнинг экологик характерга эга бўлган тадбирлардаги иштирокини кенгайтириш ва пировард натижада экологик маданиятини шакллантириш долзарб фалсафий масалалардан биридир.

1.3. Инсон экологик хавфсизлигини таъминлаш институционал тизими такомиллаштирилиши

Инсон экологияси мустақил фан сифатида шаклланишида экология мавзуида тадқиқотлар ва уларнинг амалиётга жорий этилиши муҳим аҳамият касб этган. Тирик организмларнинг, шу жумладан инсоннинг экологияси ҳақидаги илмий хулосалар ва қарашларнинг умумлаштирилиши натижасида назариялар вужудга келган. Жумладан, эколог олим А. Ф. Миддендорф ҳайвонларнинг климатик шароитларда яшаши тўғрисидаги ғояларни илгари суради. С. Форбс экологиянинг амалий аҳамияти тўғрисида ва унинг назарий жиҳатларини тадқиқ қилган. К. Мебиус “биоценоз” тўғрисидаги тушунчани фанга олиб кирган. Таъкидлаш лозимки ўсимликлар экологияси тўғрисидаги тушунчалар илмий ёндашувлар, ўсимликлар физиологияси ва фитогеография атрофида шаклланган. Ҳозирги даврда экологиянинг ривожланиш босқичида олиб борилаётган илмий тадқиқотлар, кўп жиҳатдан биосферанинг ҳозирги ҳолатига бағишланган. Янги тараққиёт босқичида экологиянинг асосий вазифаларига қуйидагилар кирази. Биринчидан, табиий ва сунъий (инсон томонидан яратилган) тизимлар тузилиши ва фаолияти ҳақидаги тадқиқотлар. Иккинчидан, турларнинг жойлашиш ҳудуди, ёши, жинси, ҳақидаги маълумотлар ва уларнинг кўпайиши. Учинчидан, биоценозларнинг яшаши тизимлари умумий сонига нисбатан

қўнайиш қонуниятлари тўғрисидаги илмий қарашлар. Тўртинчидан, турли экотизимлар орасидаги модда ва энергия алмашинуви ҳақидаги илмий хулосалар. Бешинчидан биосферадаги жараёнлар ҳақидаги умумлаштирилган тушунчалар ҳамда биосферада биоген элементларнинг айланиши, уларни ҳисоблаш методи баҳоланиши тўғрисидаги инновацион фикрлар. Шунинг учун ҳам экология биологик фан сифатида инсон ва биосфера ва атроф-муҳит орасидаги муносабатларни унинг ташкилий жиҳатларини ўрганади. Ҳозирги даврда ижтимоий экология фан сифатида умумий экологияга ва хусусий экологияга бўлинади. Умумий экология, ўз навбатида, аҳоли экологиясини, жамият экологиясининг экотизимини ўрганади. Хусусий экология, ўз навбатида, ўсимликлар экологияси, ҳайвонлар экологияси, бактериялар экологияси ва замбуруғлар экологиясига бўлинади.

Инсон экологик хавфсизлигини таъминлаш институционал тизими такомиллаштирилишида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги 2018 йил 3 октябрдаги қарори муҳим амалий аҳамиятга эга бўлди. Қарорда таъкидланганидек, сўнгги йилларда республикада экологик хавфсизликни таъминлаш, экологик вазиятни яхшилаш, чиқиндиларнинг инсонлар соғлиғига зарарли таъсирининг олдини олиш, шунингдек, ҳаёт даражаси ва сифатини ошириш учун қулай шароитлар яратиш мақсадида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида техник ва технологик жараёнлар оқибатида юзага келаётган муаммоларни ҳал этишга янги ёндашувларни жорий қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар изчил амалга оширилмоқда.

Республика шаҳар ва туманларида санитария жиҳатидан тозалашнинг муглақо янги тузилмаси яратилди. Барча жойларда давлат-хусусий шериклик шароитида замонавий технологияларни қўллаган ҳолда чиқиндиларни тўплаш, ташиш ва қайта ишлаш кластерларини ташкил этишни назарда tutувчи

чиқиндиларни комплексли бошқариш тизими жорий этилмақда.

Шу билан бирга, ўтказилган таҳлил давомида белгиланган вазифаларнинг тегишли даражада амалга оширилишини, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида ислохотларни белгиланган суръатларда ва самарали амалга оширилишига тўсқинлик қилувчи қатор омилар мавжудлиги аниқланди, хусусан:

Биринчи, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасининг функциялари ва ваколатлари ҳаддан зиёд марказлашган;

Иккинчи, Давлат экология қўмитаси инспекциявий фаолиятининг ягона вертикали мавжуд эмаслиги ҳайвонот ва ўсимлик дунёси объектларидан ноқонуний фойдаланишга қарши курашишни самарали олиб бориш, шунингдек, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш имконини бермаяпти;

Учинчи, санитария жиҳатидан тозалаш соҳасидаги субъектларнинг ташкилий, техник, иқтисодий ва ишлаб чиқариш фаолияти етарли даражада мувофиқлаштирилмаяпти;

Тўртинчи, экологик тарғиботни ташкил этиш ва олиб бориш бўйича самарали механизмларнинг йўқлиги мазкур йўналишда ижтимоий реклама ва амалга оширилаётган ахборот-тушунтириш ишларининг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда;

Бешинчи, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тизимига, шу жумладан, атроф-муҳит ҳолатини моделлаштириш ва прогнозлаштиришда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари етарли даражада жорий этилмаюпти.⁶³

Юқоридаги ижтимоий экологик муаммоларнинг ечимини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси таркибида:

⁶³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.

Биохилмахиллик ва муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишни назорат қилиш инспекцияси ва Чиқиндиларнинг ҳосил бўлиши, тўпланиши, сақланиши, ташилиши, утилизация қилиниши, қайта ишланиши, кўмилиши ва реализациясини назорат қилиш инспекцияси негизида юридик шахс ташкил этмаган ҳолда Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги назорат бўйича инспекцияси, Санитар тозалаш бўйича ихтисослаштирилган корхоналар республика бирлашмаси, Ахборот-коммуникация технологиялари ва биллинг тизимини жорий этиш ва ривожлантириш маркази негизида давлат унитар корхонаси шаклида Экологик ахборот, ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ва мультимедиа маркази ташкил этилди.⁶⁴ Мамлакатимизда янги ривожланиш босқичида, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурс-лардан оқилон фойдаланиш, санитария ва экологик ҳолатни яхшилашни таъминлаш соҳасида изчил ишлар олиб борилмоқ-да. Шу билан бирга, бу борада ўтказилган таҳлил натижалари атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат функция-ларини амалга оширишда комплекс ёндашув ва стратегик режалаштиришнинг мавжуд эмаслиги, шунингдек, қўйилган вазифаларни самарали бажариш учун табиатни муҳофаза қилиш органининг ваколатлари етарли эмаслигидан далолат беради.

Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш, табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги қонун ҳужжатлари бузилишлари профилактикаси, уларни аниқлаш ва олдини олишнинг самарали механизмларини жорий этиш, республика аҳоли пунктларининг санитария ва экологик ҳолати учун давлат органлари, хўжалик юритувчи субъектлар раҳбарлари ва фуқароларнинг шахсий жавобгарлигини кучайтириш, шунингдек, 2030 йил-

⁶⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.

гача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги Миллий мақсад ва вазибаларга эришишни таъминлаш мақсадида:

а) 2030-йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси тасдиқланди ва унда қуйидаги чора-тадбирлар назарда тутилган:

❖ атроф-муҳит объектларини (атмосфера ҳавоси, сув, ер, тупроқ, ер қаъри, биохилмаҳиллик, қўриқланадиган табиий ҳудудлар) антропоген таъсир ҳамда бошқа салбий таъсир қилувчи омиллардан сақлаш ва сифатини таъминлаш;

❖ экологик жиҳатдан энг кам хавф тугдирувчи материаллардан, маҳсулотлардан, ишлаб чиқариш объектлари ва бошқа объектлардан устувор даражада фойдаланиш;

❖ қўриқланадиган табиий ҳудудларни кенгайтириш;

❖ заҳарли кимёвий ва радиоактив моддалардан экологик хавфсиз фойдаланишни таъминлаш;

❖ чиқиндилар билан боғлиқ ишларни амалга оширишнинг экологик хавфсиз тизимини такомиллаштириш;

❖ аҳолининг экологик маданиятини шакллантириш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат органлари фаолиятининг шаффофлик даражасини ошириш ва фуқаролик жамиятининг ролин кучайтириш;

б) 2030-йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепциясини 2019-2021 йилларда амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси” тасдиқланди. Концепция эришилган натижалар мақсадли кўрсаткичлар ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича тегишли даврга мўлжалланган асосий йўналишлардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан уч йил муддатга алоҳида-алоҳида тасдиқланадиган “Йўл хариталари” асосида босқичма-босқич амалга оширилади.⁶⁵

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси” <https://uza.uz/oz/documents/2030-yilgacha-b-igan-davrd-zbekiston-respublikasining-atrof-31-10-2019>

Экологик хавфсизлик соҳасида давлат бошқарувини такомиллаштириш мақсадида ва республикада атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологик шароитни яхшилаш, чиқиндиларни атроф-муҳитга зарарли таъсирини олдини олиш ва аҳоли саломатлиги, аҳоли турмуш тарзи сифати ва даражасини ошириш учун қулай шароит яратиш, чиқиндилар билан ишлаш тизимини узоқ вақт мобайнида яхшилаш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 21-апрелдаги “Экология ва атроф-муҳит соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш тўғрисида” Фармони-га мувофиқ ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 апрелдаги “Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси фаолиятини ташки этишни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси Ўзбекистон Республикасининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитасига айлан-тирилди.⁶⁶

Ўзбекистон Республикасининг Экология ва атроф-муҳит-ни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси экология атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва такрор ишлаб чиқариш соҳасида давлат органи бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисобот беради.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Давлат Эколо-гия ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси тизимида экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича Қорақал-поғистон Республикаси қўмиталари, шунингдек вилоятлар ва Тошкент шаҳрининг экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича ҳудудий бошқармаларидан ташкил топган.

Қорақалпоғистон Республикаси экология қўмитаси қоши-да ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бошқармалари, туманлар

⁶⁶ Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи – <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>.

атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўлинмаларида, "Гоза Худуд" давлат унитар корхонасининг шаҳарлар ва шунингдек, республика туманларида маиший чиқиндиларни йўқ қилиш бўйича хизматлар кўрсатиш участкалари асосида туман ҳокимликларининг ободонлаштириш бўлимлари тузилди.

Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, қулай экологик вазиятни барқарор таъминлаш, ҳудудий бирликларнинг самарадорлигини ошириш, шунингдек, 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасининг ривожланишининг бешта устувор йўналишлари бўйича ҳаракатлар стратегиясининг мақсадларига мувофиқлаштириш ҳамда давлат бошқарувида маъмурий ислохотлар концепцияси доирасида давлат бошқарувининг самарадорлигини таъминлаш мақсадида Давлат экология қўмитаси қошида Ўзбекистон экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш илмий-текшириш институти, Ўзбекистон экологик қўмитаси, "Эко-Энергия" Илмий-инновацион маркази, Илмий-Ахборотлар маркази каби бўлимлар фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш сиёсати мамлакат экологик хавфсизлигини ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологик вазиятни яхшилаш, чиқиндиларнинг атроф-муҳитга зарарли таъсирини олдини олиш, аҳоли турмуш даражаси ва сифатини яхшилаш учун қулай шарт-шароитларни яратиш, чиқиндиларни йигиш, сақлаш, ташиш, қайта ишлаш ва утилизация қилишга йўналтирилган.

Ўзбекистон Республикасининг Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ресурсларидан оқилona фойдаланиш ва уни такомиллаштириш соҳасидаги давлат органи ҳисобланади ва ўз фаолиятида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳисобот беради, Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида бир қатор халқаро конвенцияларга қўшилган ва тегишли ривожланиш протоколларини ратификация қилган.⁶⁷

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи – <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>.

Мамлакатимизда инсон экологияси ечимидаги масалларга ердан беришда Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлигининг ташкил этилиши ҳам муҳим аҳамият касб этди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлигининг тузилганлигини ҳам таъкидлаш лозим.

Инсон экологияси моҳияти, мазмуни ва унинг жамият ривожигаги ўрнини аҳолига тушунтиришда оммавий ахборот воситалари муҳим ўрин эгаллайди. Шунингдек, экологик таълимнинг оммалашувида, бўлажак иқтисодчилар экологик маданиятининг юксалишида ҳам оммавий ахборот воситаларининг роли каттадир. Шунинг учун Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, жамоат ташкилотлари, олий таълим муассасалари, мутахассислар иштирокида Ўзбекистон телерадиокомпанияси билан ҳамкорликда юртимиздаги мавжуд экологик вазият, ҳудудларда ёки локал ҳолатда вужудга келаётган экологик тангликларга бағишланган радиоэшиттиришлар, телевизион кўрсатувлар уюштирилиши йўлга қўйилган. Ижодий гуруҳлар томонидан мамлакатимизнинг ранг-баранг бетакрор табиати, табиий ресурсларининг умумий ҳолати, инсон ва табиат муносабатларини тараннум этувчи телевизион фильмлар суръатга олинмоқда. “Ҳозирги даврда республикамизда 1500 дан зиёд оммавий ахборот воситалари фаолият кўрсатмоқда. Биргина Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси таркибидаги телеканалларнинг бир сутка давомидаги умумий эфир вақти 616 соатни ташкил этмоқда. Ҳолбуки, мустақилликдан олдин бу рақам бор-йўғи 48 соатга тенг эди, холос”⁶⁸. Республика телерадиокомпаниясининг “Ўзбекистон 24”, Ўзбекистон, “Ёшлар”, “Тошкент”, Оилавий, “Маданият ва маърифат”, Уз. репорт, Севимли, Спорт, Маҳалла, Ўзбекистон тарихи, Зўр.ТВ каналлари ва вилоятлар телевидениеси, мустақил хусусий телевидение каналлари орқали экология

⁶⁸ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 498б.

масалаларига бағишланган семинарлар, симпозиумлар, илмий конференциялар иши кенг ёритилмоқда, ижтимоий-иқтисодий тармоқларда мавжуд бўлган, шунингдек инсон фаолияти томонидан вужудга келаётган янги экологик тангликлар моҳияти, оқибатлари тасвирларга туширилиб намойиш этилмоқда ва бундай кўрсатувлар, тадбирлар экологик таълимда, бўлажак бакалавр ва магистрларнинг экологик маданиятининг ривожланишида муҳим роль ўйнамоқда. Таъкидлаш лозимки, экологик муаммолар таҳлилида ва унинг ёшлар тафаккурига таъсирида радио ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун Ўзбекистон радиоси, FM радиоси, Ўзбегим таронаси, Махсима радиоси, Ориат доно, Маҳалла, Водий садоси ва бошқа каналларда экологик вазиятга доир эшиттиришлар мунтазам олиб борилмоқда. Экологик муаммоларнинг объектив мазмунда ёритилишида хусусий ахборот воситалари муҳим роль ўйнамоқда. “Эътиборга молик жиҳати шундаки, оммавий ахборот воситаларининг таркиби ҳам тубдан ўзгариб бормоқда. Буни юртимиздаги барча телеканалларнинг қарийиб 53 фоизи, радиоканалларнинг эса 85 фоизи нодават оммавий ахборот воситалари экани ҳам тасдиқлайди.”⁶⁹ Шунингдек, мамлакати-мизда нашр қилинаётган газеталарда, яъни Янги Ўзбекистон, Ўзбекистон овози, Халқ сўзи, Правда Востока ва бошқа нашрларда, журналларда экологияга доир мақолалар эълон қилинмоқда.

Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида ёшлар муҳим ўрин эгаллашини ҳисобга олиб, Ўзбекистонда ёшларнинг ахлоқий, экологик тарбияси, уларнинг бугунги кун талабларига жавоб берадиган даражада, юқори малакали мутахассислар ёрдамида замонавий, дунёвий билим олишлари учун барча имкониятлар яратилган. Ўзбекистон Республикасида амалга оширилган, дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилган Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021-йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси

⁶⁹ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 498б.

ёшларимизнинг экологик таълим-тарбиясида алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Мустақиллик йилларида ёшлар камолотини таъминлашга қаратилган кенг қамровли давлат сиёсати туфайли юртимизда миллий кадрлар тайёрлашнинг ҳуқуқий, ижтимоий ва иқтисодий асоси яратилган. Давлатимиз раҳбарининг таклифи билан 2008 йил “Ёшлар йили” деб номланган бўлса, 2009 йил “Қишлоқ тараққиёти ва фаровонлиги”, 2011 йил “Кичик бизнес ва тадбиркорлик йили” ва 2012 йил “Мустаҳкам оила йили”, 2013 йил “Обод турмуш йили”, 2014 йил “Соғлом бола йили”, 2015 йил “Қарияларни қадрлаш йили”, 2016 йил “Соғлом она ва бола йили”, 2017 йил “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”, 2018 йил “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғояларни қўллаб-қуватлаш йили”, 2019 йил “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш”, 2020 йил “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили” деб аталиши эса ёшларимизнинг ҳар томонлама ижтимоий, иқтисодий ҳаётда ўз ўринларини эгаллашлари учун барча имкониятлар вужудга келтирилаётганлигидан дарак беради. Чунки ватанимизнинг келажаги, халқимизнинг жаҳон ҳамжамиятидаги обрў-эътибори, авваламбор, фарзандларимизнинг униб-ўсиб, улғайиб, қандай инсон бўлиб ҳаётга кириб боришига боғлиқдир. Бу жараёндаги асосий ўринни, келажакда ушбу ёшлар тарбияси учун масъул бўлган бакалаврлар ва магистрлар эгаллайди.

Бўлажак иқтисодчилар экологик тарбиясининг муҳимлиги ва амалий аҳамияти мамлакатимизда амалга оширилаётган ижтимоий иқтисодий ислоҳотлар, жамият ҳаётининг барча жабҳаларини модернизациялаш масаласи билан чамбарчас боғлиқлигидадир, чунки мамлакатимизда ёшларнинг аҳоли таркибидаги салмоғи 64,0% ташкил қилади. Шу жиҳатдан олиб қарасак, уларнинг билим олишлари, тарбияси, касбий тайёргарлиги масалалари мамлакатимиздаги ҳуқуқий демократик давлат қуриш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, ижтимоий

иқтисодий жабҳаларни модернизациялаш шароитида турли жабҳаларда меҳнат қилаётган, ўқув юртларида таълим олаётган ёшларимиз экологик вазият ва атроф-муҳитни асраш ёки табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш масалаларининг муҳимлиги билан юзма-юз келмоқда. Инсон ҳаёти, фаолияти билан узвий боғлиқ бўлган табиат ва ижтимоий муҳит алоқадорлигини ёшлар чуқур англамоқда.

Мамлакатимиз ҳудудларида ер ва сув ресурсларидан унумли фойдаланиш масалаларининг ечимида, атмосфера ҳавосининг тозаллигини сақлаш, минерал хом ашё захираларининг Ватанимиз бугуни ва келажаги учун фойдаланишда жонқуярлик ишларини амалга оширишда ёшларнинг ўрни муҳимдир. Бугунги кунда экологик ҳолатнинг асосий қисмларидан бири мавжуд минерал хом ашё, шу жумладан, газ, нефть ресурсларидан тежамли фойдаланишни ташкил этишдан иборат. Масаланинг аҳамияти фақат унинг тарбиявий томонида эмас, балки юртимизнинг ижтимоий иқтисодий тараққиёти билан чамбарчас боғлиқлигидадир. Глобаллашув жараёнида, давлатлар орасида иқтисодий, маданий алоқалар кенгайиб бораётган бугунги даврда Ўзбекистон Республикасининг жаҳон ҳамжамияти, шу жумладан, Ўрта Осиёдаги тугган ўрни, халқаро обрўси муттасил ошиб бормоқда. Бундай имкониятларнинг қўлга киритилишида ёшларимизнинг бевосита ҳиссаси бор. Мамлакат халқаро нуфузининг ошиб бораётганлиги умумбашарий, минтақавий, ҳудудий экологик муаоммаларнинг ечимини топиш учун урунишларида, ушбу соҳада амалга ошираётган тадбирларида, экологик муҳитни соғломлаштириш учун бажараётган ишлари, глобал, минтақавий, ҳудудий экологик тангликларни бартараф этиш учун давлат бюджетидан ажратилаётган катта миқдордаги маблағларида ҳам намоён бўлаяпти. Таъкидлаш лозимки, юртимиздаги экологик муҳит, вазиятнинг долзарб масалаларини ўрганиш, лойиҳалар тузиш, илмий ишлар олиб бориш учун халқаро ҳамжамиятга мансуб ташкилотлар билан ҳамкорлик кенг йўлга қўйилди.

Галабаларнинг, бўлажак бакалавр ва магистрларнинг атроф-муҳит, экологик мувозанатни сақлаш борасидаги яратувчанлик фаолияти, маълум ҳудудларда, зарур ҳолларда экологик вазиятни тиклаш ишларида ҳам ўз аксини топапти. Бўлажак иқтисодчиларимиз таълим олишлари учун ҳуқуқий асос мустақиллик йилларида яратилди ва такомиллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 20 октябрдаги қарорига мувофиқ “1999 – 2005 йилларда йилларда Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича ҳаракатлар дастури” амалга оширилди. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарорини қабул қилди.⁷⁰ Янги тараққиёт босқичида экологик мувозанатни сақлашда Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларга мўлжалланган янада ривожлантириш Ҳаракатлар стратегияси муҳим роль ўйнайди. Мустақиллик шарофати туфайли биз ўз ҳудудларимиз экологик мувозанатини сақлаш учун мустақил ҳаракат дастурларини яратиш имкониятига эга бўлдик. Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ёшларимиз орасида узлуксиз экологик таълим-тарбия тизимини яратиш борасида арзигулик ишларни амалга оширмоқда. Натижада Халқ таълими вазирлиги ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларининг қарори билан “Экологик таълим давлат стандарти” ва “Узлуксиз экологик таълим концепцияси” ишлаб чиқилди ва таълим-тарбия амалиётига киритилди. Экологик таълим-тарбия бўйича семинарлар ташкил қилинмоқда. Дарсдан ташқари вақтда талаба-ёшлар билан ишлаш учун экологик тўғарақлар ишини ташкил этишга мўлжалланган дастурлар ишлаб чиқилди. Халқ таълими вазирлиги томонидан экологик таълим йўналишидаги

⁷⁰Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарори. <http://news.mail.ru> 28май2013

дарсликлар, ўқув қўлланмалари, тавсиялар тайёрланди. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги мутахассислари томонидан тайёрланган ўқув дастурлари, ўқув қўлланмалар ўқув юрталарига ўтказилди. Талабаларимизнинг экологик тарбияси-да муҳим ўринга эга бўлган “Экология”, ва “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш” фанлари олий ўқув юрталарида ўқитилиши йўлга қўйилди. Мамлакатимизда эколог мутахассислар тайёрлаш масаласи тубдан янгиланди. Шу жумладан, Тошкент давлат иқтисодий университетиде эколог иқтисодчи мутахассислар, бакалаврлар тайёрланди.

Олий педагогик таълимда экологик таълим ва тарбия ишининг мукаммаллаштириш, уни давримиз талаблари асосида ташкил этишда Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ҳузурида иш олиб бораётган ахборот марказининг ишини алоҳида таъкидлаш лозим. Ушбу қўмитанинг “Оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликда ишларни ташкил этиш бўйича тавсиялар” дастури амалиётга жорий этилди, қўмитанинг саъй-ҳаракати билан “Экология хабарномаси” журнали нашр этилмоқда. Мунтазам суръатда оммавий ахборот воситалари орқали экологиянинг долзарб масалалари, атроф-муҳитни сақлаш бўйича тавсиялар ёшларимиз орасида тарқатилмоқда, уларда экологик онг, тафаккурнинг ривожланиши бўйича тавсиялар берилмоқда. Қолаверса, оммавий ахборот воситалари орқали хорижий мамлакатларда экологик вазиятни сақлаш, унга зарар этказмаслик, айниқса, жонли табиатни асраш бўйича тўпланган тажрибаларнинг кўрсатилиши талабаларда катта қизиқиш ўйотмоқда. Ўзбекистон Респуб-ликаси Президенти таъкидлайдики, “бу ҳақда сўз юритганда, энг тезкор ахборот воситаси интернет ҳаётимизга тобора чуқур кириб бораётганини алоҳида қайд этиш лозим. Ҳозирги вақтда глобал тармоқда Uz доменли веб сайтлар ахборот порталлари сони 400 дан ошиб кетгани, уларнинг аксарияти хорижий тилларда ҳам фаолият кўрсатаётганини, ушбу йўналишда янги ижодий авлод

интернет журналистлари шаклланиб бораётгани эътиборга сазовордир”.⁷¹

Давлатимизнинг мустақил ривожланиши даврида ёшларимизда экологик маданиятни шакллантиришга муҳим ўрин эгаллаётган, ушбу масалада қатор амалий ишларни бажараётган жамаоат ташкилотлари вужудга келди. Шулар жумласига Ўзбекистон ёшлар иттифоқи киради. Унинг қўйи ташкилотлари вакиллари томонидан вилоятлар ҳудудларидаги экологик вазият ўрганилиб, уни янада яхшилаш, кўкаламзор-лаштириш, ҳудудлардаги мавжуд табиий ресурсларни, жумладан, флора ва фаунанинг камёб қисмини асраш борасида амалий ишлар бажарилмоқда. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи-нинг олий ўқув юртларидаги бошланғич ташкилотларининг ташаббуслари билан талабалар экологик маданиятини ривож-лантириш аҳамиятига молик ишлар йўлга қўйилган.

Бўлажак бакалаврларда экологик маданиятни ривожлантиришда олий ўқув юртлари талабалари орасида экологик муаммоларга бағишланиб доимий суръатда ташкил этилаётган, ўтказилаётган кўрик-танловлар, викториналар, ёш рассомларнинг экологик мавзуга бағишланган ишлари, бадиий-ижодий намуналарининг кўргазмалари, мамлакатимизда экотуризм ривожланишини тарангум этувчи тадбирлар муҳим тарбиявий аҳамият касб этмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг соҳа институтлари ёш тадқиқотчилари, университетлар, институтларда фаолият кўрсатаётган докторантлар, ёш педагогларнинг илмий тадқиқотларининг маълум қисмида экологик муаммоларнинг ечими изланмоқда. Ёш илмий тадқиқотчиларга халқаро, республикамиз даражасидаги илмий амалий конференцияларда иштирок этиш, экологияга бағишланган илмий мақолаларини гўпламларда чоп этишга амалий ёрдам қилмоқда. Энг муҳим натижалардан бири ёш олимларнинг мустақил тадқиқотлари натижасида қўлга киритган илмий хулосалари,

⁷¹ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 498б.

мустақил илмий ишлари туфайли қўлга киритган натижалари асосидаги таклифларининг экологик тизимда амалиётга киритилишига ҳам ёрдам бермоқда.

Олий таълим муассасалари шаҳарлар ва қишлоқларда яшаётган, мамлакатимиз ижтимоий иқтисодий ривожланишига ўзларининг катта ҳиссасини қўшаётган ёшларимиз орасида экологик маърифат, тарбиявий аҳамият касб этувчи тадбирлар ўтказмоқда. Таъкидлаш лозимки, экологик партия мутасаддилари Қорақалпоғистон Республикасидаги экологик қийинчиликлар вужудга келган туманларни тоза ичимлик суви билан таъминланиши бўйича амалга оширилаётган ишларни ҳам экологик тарбия ишлари мажуасига киритганлиги экологик маданият ривожланишида муҳим роль ўйнади. Бўлажак бакалаврлар экологик маданиятини ривожланиши-нинг амалий жиҳатлари сифатида ҳар йили экологик ташкилотлар томонидан болалар шифохоналари, ихтисослаш-тирилган касалхоналар, шу жумладан, юқумли касалликларга мўлжалланган сиҳатгоҳларда, аҳоли яшаш жойларида, фаолият юритаётган деҳқон бозорлари ҳудудларида юқумли касалликларнинг олдини олишга мўлжалланган медикаментлар билан таъминлаш йўлга қўйилганлиги ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу мақсадда «Қишлоқ турмуш маданияти: ижтимоий саломатлик, экологик жиҳатлари» мавзусидаги лойиҳанинг ҳаётга татбиқ этилаётганлиги ёшларнинг экологик маданиятини ривожлантириш, улар экологик тарбиясида муҳим омиллардан бўлмоқда. Соғлиқни сақлаш вазирлиги, ҳокимиятлар, жамоат ташкилотлари томонидан ташкил этилаётган «Саломатлик поездлари»нинг асосий мақсадларидан бири ҳам экологик танглик мавжуд ҳудудларда яшовчи аҳолига гуманитар ёрдам бериш, улар экологик маданиятини оширишга қаратилгандир.

II БОБ. ЖАМИЯТНИНГ ЯНГИ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧИДА ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИ РИВОЖИГА КОМПЛЕКС ЁНДАШУВ

2.1. Рақобатбардош кадрлар тайёрлаш тизими такомилашувининг инсон экологияси таъсири

Ўзбекистонда ривожланишнинг янги босқичида ислохотларни амалга ошириш даврида табиий муҳитга салбий таъсир этувчи сабабларни, яъни инсон антропоген фаолиятининг ўзига хос хусусиятини аниқлашга алоҳида эътибор берилди. Чунки глобаллашув даврида инсоннинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий фаолиятининг самарали натижаси муқобил, ижобий экологик вазиятда амалга ошириши мумкин. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда инсоннинг экологик тоза замин, талабларга жавоб берадиган технологик шароитида фаолият юритишга алоҳида аҳамият берилмоқда.

Бўлажак бакалаврлар ва магистрларни мамлакатимиздаги экологик вазиятга доир таққослаш маълумотлари билан қуроллантириш мақсадга мувофиқдир. Эколог олимларнинг маълумотларига қараганда дунёда 1,1 миллиард одам тоза ичимлик сувга эга эмас. Жаҳон аҳолиси орасида учраётган турли касалликларнинг 10,0% ичимлик сувининг ифлосланиши ёки унинг етишмаслиги оқибатида вужудга келмоқда. Бундай ижтимоий экологик муаммолар айниқса ривожланаётган мамлакатларнинг қишлоқ жойлари аҳолиси орасида кўпроқ содир бўлаяпти, чунки уларнинг 29,0% тоза ичимлик суви ичмайди, 62,0% аҳолининг турмуш шароити санитария ҳолати талабларга жавоб бермайди. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг маълумотлари далолат берадики, Ер шарида яшаётган одамлар орасида содир бўлаётган касалликларнинг 25-30,0% экологик аҳволнинг чигаллашуви билан боғлиқдир. Шунингдек, жаҳондаги ривожланаётган давлатлар ҳудудида яшаётган 2,4 миллиард аҳоли ўз турмушида канализациядан фойдаланмайди, шаҳар аҳолисининг 40,0% мураккаб сани-

тария ҳолати шароитида истиқомат қилади. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, “қишлоқ аҳоли пунктларида ичимлик сув тармоқларини кенгайтириш ва модернизация қилиш дастури биз учун гоят долзарб бўлган муаммоларни ҳал қилишга қаратилади. Бу муаммолар асосан қуйидагилардан иборат, биринчидан, бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисини марказлашган ичимлик суви билан таъминлаш даражаси 67 фоизни ташкил этмоқда.”⁷²

Инсоннинг салбий, табиатга нисбатан антропоген фаолияти натижасида ҳудудлар экологиясига салбий таъсир миқдори мунтазам ошиб борапти. Ишлаб чиқариш технологияларидаги камчиликлар экологик катастрофалар содир бўлишига сабаб бўлмоқда ёки унга олиб келмоқда. Турли техноген фалокатлар сони кўнаймоқда. Ўзбекистонда 2020 йил май ойида Сирдарё вилоятида сув омборидан сув чиқиши натижасида вужудга келган фалокат фикримиз далилидир. «Сардоба» сув омбори тўғонининг ўпирилиш сабаблари аниқланишича, сув омбори 2010–2017 йилларда қурилган бўлиб, лойиҳага буюртмачи сифатида «Сирдарё сув қурилиш инвест» ДУК (Сув хўжалиги вазирлиги), бош лойиҳачи – «UzGip» МЧЖ, бош пудратчи – «Ўзтемирйўл қурилиш монтаж» УК («Ўзбекистон темир йўллари» АЖ) танланган. Сув омбори қурилишига давлат бюджетидан 1,2 трн сўм сарфланган. Сув омборидан фойдаланиш «Ўзбекистон темир йўллари» АЖга қарашли «Сардоба сув омбори объектидан фойдаланиш ва ривожлантириш дирекцияси» томонидан амалга оширилган.⁷³

Экспертиза хулосасига кўра, сув омбори тўғонининг ўпирилишига қуйидаги инсон омиллари сабаб бўлган.

Биринчидан: лойиҳанинг техник-иқтисодий асослари тегишли экспертизадан ўтиб, тасдиқланганидан кейин ишчи-лойиҳа ҳужжатларини тайёрлаш вақтида конструкцияга

⁷² Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимининг қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 776.

⁷³ «Сардоба» сув омбори тўғонининг ўпирилиш сабаблари аниқланди. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/07/27/sardoba>

(қияликларнинг баландликка нисбати, ҳимоя ва филтровкачи қопламаларнинг характеристикаларига) лойиҳачи томонидан ўзбошимчалик билан, асослантирилмаган ҳолда, тўғоннинг ишончлилиги ва турғунлигини таъминламайдиган даражага олиб келган ўзгартиришлар киритилган.

Иккинчидан: тўғоннинг танасини ташкил қилган тупроқнинг зичлиги лойиҳавий талабдагидан паст ва тупроқ ёт жисмлардан тозаланмаганлиги оқибатида улар чириб, бўшлиқлар ҳосил қилган, ҳимоя қатламига ётқизилган харсангтошларнинг диаметри лойиҳадаги ўлчамлардан бир неча бор катта бўлган ҳолда, харсангтош қопламаси лойиҳа ҳужжатида белгиланган қалинликдан кам, тошлар нотекис, сифатсиз жойлаштирилган ва катта диаметри тошлар ўртасидаги бўшлиқлар майда тошлар билан тўлдирилмаган.

Учинчидан: эксплуатация жараёни билан боғлиқ жиддий моддий ва номоддий камчиликларга йўл қўйилган. Жумладан, тўғонга хизмат кўрсатувчи «Сардоба сув омбори объектларидан фойдаланиш ва ривожлантириш дирекцияси»нинг бево-сита тўғонга хизмат кўрсатувчи таркиби зарурий моддий-техник воситалар билан таъминланмаган. Боз устига, ўтказилган малака аттестацияси эксплуатацияга жалб этилган ходимларнинг 56% зарурий билимга (ихтисос), 82% малака ва тажрибага эга эмаслигини ва бунинг оқибатида тўғонга сифатли хизмат кўрсатишга, ўпирилиши каби фавқулодда ходисаларга олиб келувчи омилларни ўз вақтида аниқлашга қодир эмаслигини кўрсатди.

Тўртинчидан: юқорида аниқланган ҳолатларни инобатга олган ҳолда, экспертиза сув омборини лойиҳалаш, қуриш ҳамда эксплуатация қилиш жараёнидаги қайд этилган хато ва камчиликлар, сув омбори қурилиши 2-босқичи дават комиссияси томонидан қабул қилинмаган бўлсада, тўла ҳажмда сув тўпланганлиги яқка тартибда ёки уларнинг мажмуи тўғон ўпирилишига сабаб бўлганлиги ҳақида хулосага келган.⁷⁴

⁷⁴ «Сардоба» сув омбори тўғонининг ўпирилиш сабаблари аниқланди.
<https://www.gazeta.uz/uz/2020/07/27/sardoba>

Шунингдек, атроф-муҳитни асраши учун инсон ҳаракатининг зарурияти ва унинг экологик маданиятини ривожлантиришнинг муҳимлиги шу билан белгиланадики, баъзи ҳолларда ҳозирги экологик вазият унинг генофондига салбий таъсири кучайиб бораётганлигини кўрсатмоқда, яъни истеъмол товарлари таркибида концентрат моддаларнинг кўпайганлиги ҳам инсон фаолиятига салбий таъсир қилаяпти.

Ўзбекистон олий таълим тизимида ўтказилаётган ислохотлар рақоботбордош, мамлакат келажаги, ундаги экологик хавфсизлик ва инсон манфаатлари ижроси учун ҳаракат қиладиган кадрлар корпусини тайёрлашга қаратилгандир. Ушбу муштарак вазифани ҳисобга олган ҳолда, бўлажак бакалаврлар экологик маданиятининг ривожланиши модели билан ҳамоҳанг бўлган ва жамият барқарор тараққиётига ҳалақит берадиган факторлар қаторига қуйидагиларни кириштириш мумкин: озон қатламининг емирилиши, ўрмонларнинг камайиши, саҳролар ҳажмининг кенгайиб кетаётганлиги, туپроқ эрозияси, шўрланиши ва ер ҳосилдорлигининг пасайиши, сув ресурсларининг ифлосланиши, ер ости сувларининг кўтарилиши, биохилмаҳилликнинг камайиб кетиши ва атмосферада парник газлар концентрациясининг ўсиб бораётганлиги кузатиламоқда. Бундай ҳолатнинг асосий сабаблари бўлажак кадрлар томонидан таҳлил қилиниши, мазмунини, моҳиятини ва оқибатларини тушуниб олишлари уларнинг умумий билим савиясини, экологик тайёргарлигини оширади ва экологик маданиятини ривожлантиради. Ўзбекистонда узлуксиз таълимдаги ислохотлар мобайнида мавжуд экологик аҳволни яхшилаш учун қатор амалий ишлар ва тадбирлар амалга оширилди, экологик вазиятни юмшатишга қаратилган халқаро ҳамкорлик йўлга қўйилди. Шу жумладан, олий таълимдаги ислохотлар давомида бўлажак кадрлар экологик маданиятини ривожлантириш жараёнининг илмий, амалий жиҳатларининг мазмуни ва моҳиятини илмий асослашга алоҳида аҳамият берилди.

Мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясида амалга оширилиши ва узликсиз таълимни модернизациялаш орқали табиатинсон-жамият муносабатларининг уйғунлашувини таъминлаш учун чора тадбирлар белгиланди. Бу жараён, ўз навбатида, бўлажак мутахассисларнинг экологик маданиятини ривожлантиришда муҳим фактор вазифасини бажарди. Демократик ислохотлар даврида атроф-муҳитни асрашнинг ҳуқуқий асоси ҳисобланган экологияга доир қонунлар қабул қилинди ва экологияга доир масалаларни қамраб олган қонун ости ҳужжатлари амалиётга жорий қилинди ва бу жараён, ўз навбатида, бўлажак мутахассислар экологик маданиятининг ривожланишига ижобий таъсир қилган омиллардан ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда экологик хавфсизликни таъминлаш учун ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий, ҳуқуқий мазмундаги, илмий асосланган қатор тадбирлар амалга оширилди. Ушбу соҳага халқаро ташкилотларнинг эътибори ва молиявий ҳамкорлиги ҳам жалб қилинди. Бундай саъй-ҳаракатлар натижасида мамлакатимиз вилоятларида атмосфера ҳавосининг ифлосланиши камайди, аҳолини ичим-лик суви билан таъминлаш яшиланди, қишлоқ хўжалигида пестицидларни ишлатиш қисқартирилди, экин майдонлари таркибига ўзгартиришлар киритилди, натижада шаҳар ва қишлоқларда инсон яшаши, меҳнат қилиши учун шарт-шароитлар тубдан яшиланди.

Энг муҳим тадбирлардан бири узлуксиз таълимдаги ислохотларнинг самараси ўлароқ ёшларнинг, баркамол авлоднинг, шу жумладан, бўлажак кадрларнинг экологик маданиятини ривожлантиришга йўналтирилган тарбиявий ишлар бажарилди, таълим жараёни халқаро стандартлар даражасида ташкил қилинди, яъни олий ўқув юрлари таълим дастурларига ўзгартиришлар киритилди, ўқув режаларида экологик билимларни беришга қаратилган мавзулар сони кўпайтирилди. Бевосита ўқитилаётган фанлардаги экологияга доир мавзулар мазмуни такомиллаштирилиб, атроф-муҳит ҳимояси зарурия-

гини ва мақсадини очиб берадиган материаллар ўқув қўлланмалар ҳамда дарсликлар саҳифаларидан ўрин олди. Атроф-муҳитнинг ҳар бир бўлажак педагог ҳаётидаги алоҳида ўрни ўқув юртлирида ўтказилаётган илмий семинарлар, тарбиявий йўналишдаги суҳбатлар, илмий конференция дастурлари ва илмий тўғараклар фаолиятдан жой олди. Экологик вазиятнинг ижтимоий-иқтисодий, халқаро қирралари мутахассислар иштирокида илмий муҳокамалардан ўтказиш амалиёти бошланди. Масаланинг муҳим томонларидан яна бири ушбу анжуманларга Ўзбекистон экологик партияси фаолиятини қўллаб-қувватловчилар сифатида, талабалар, яъни бўлажак мутахассислар ҳам кенг жалб қилинди. Атроф-муҳитни асраш, флора ва фаунани сақлаш масалалари талабалар билан дарсдан ташқари шароитда жамоатчилик вакиллари билан ўтказиладиган экологик тадбирлар режасига киритилди. Айниқса, ушбу илмий, ижтимоий аҳамиятга мансуб тадбирларнинг Ўзбекистон Экологик партияси жамоат, нодавлат ва нотижорат ташкилотлари вакиллари билан ҳамкорликда ўтказилаётганлиги, экологик мазмундаги тадбирлар натижаларининг ёшлар билан биргалликда муҳокама қилинганлиги ушбу тадбирларнинг бўлажак кадрлар экологик маданиятини юксалтиришдаги ўрни юқори бўлди, яъни бўлажак мутахассис бевосита келажакда ўзи фаолият кўрсатиши мумкин бўлган ўқув юртидаги иш фаолиятини, экологик тадбирлар ўтказишнинг мақсади, мазмунини, аҳамиятини тасаввур қилиш имконияти вужудга келди. Шунингдек, иқтисодчи мутахассисликни эгалламоқчи бўлган талабаларга регионал экологиянинг турли жабҳаларини ўз ичига олган мустақил илмий тадқиқот мавзулари, реферат ишланмаси, курс ишлари, битирув малакавий иши сифатида тадқиқ қилишга берилиши ҳам улар тафаккурида экологик билимларнинг кенгайишига олиб келади. Ушбу фанлар бўйича мустақил ишларни тайёрлашда, фанлар бўйича бажарилаётган курс ишларида, яъни экологик мавзулар устида иш олиб боришда талабалар маҳаллий материаллардан ҳам фойдаланишмоқда, ўқув материаллари

тобора глобаллашаётган экологияга оид масалалар билан таққослаб мустақил хулосаларга келишмоқда. Бўлажак бакалавр ва магистр илмий раҳбар томонидан экологияга оид мавзунини мустақил ўрганиш учун ва илмий семинарда, думалоқ стол атрофидаги экологияга бағишланган давра суҳбатларида чиқиши учун таклиф қилиниши, уларда ушбу ижтимоий масалага нисбатан катта қизиқиш ўйготилади ва экологик муаммолар моҳиятини англашларига ёрдам беради. Натижада талабалар экологик маданиятини ривожланиш модели мазмунида муҳим омил вазифасини бажаради.

Бўлажак бакалаврлар экологик маданиятини ривожлантириш модели муаммоси олий таълим тизимини бошқаришни такомиллаштириш билан ҳам боғлиқдир. Педагогик жараёни бошқариш ижтимоий бошқарувнинг ажралмас қисми бўлиб, уни такомиллаштириш зарурияти узлуксиз таълимнинг долзарб муаммоси бўлиб ҳисобланади. Шунга кўра, бу масала олий таълим бўғинларининг, узлуксиз таълим раҳбарлари ва ташкилотчиларининг ҳамда ижтимоий фанлар соҳасида хизмат қилаётган олимлар ва илмий ходимларнинг доимий диққат-эътиборидаги масаладир.

Бўлажак кадрларда экологик маданиятни ривожлантириш модели олий таълим муассасаларининг фаолиятини самарали, оқилона ташкил қилиш, олий таълим таркибидаги муассасаларнинг ҳар бир раҳбари ва педагоглари томонидан ўз бурчларининг сифатли бажарилиши, ўқув тарбия ишларининг самарасига, таълим муассасасида келажақда қилинадиган ишларнинг аниқ-равшанлигига, бажарилаётган масалаларнинг аниқлигига, вазифаларнинг тўғри тақсимланишига ва экологик таълим-тарбия ишини моҳирлик билан оператив бир-бирига мувофиқлаштириб олиб борилишига боғлиқ.

Узлуксиз таълимнинг модернизациялашуви шароитида олий таълимни бошқариш мунтазам суръатда такомиллаштирилишини талаб қиладиган фаолиятдир. Таъкидлаш лозимки, олий педагогик таълим муассасаси ички тузилишга эга бўлган механизмдир. Унинг ҳар бир қисми фақат тартибли, ижодий ва

фан ютуқларига таяниб ишлаганида, ўқув-тарбия жараёнини самарали бошқарганида юқори натижаларга эришади ва бўлажак кадрларда экологик маданият ривожланишида муҳим омил ролини бажаради.

Ислохотлар даврида олий таълимни бошқариш асослари таҳлил қилинар экан, шуни қайд қилиш лозимки, олий таълим муассасаларининг мақсади юқори малакали, рақобатбардош кадрлар тайёрлашдан иборатдир. Бундай шароитда олий таълим йўналишлари, факультетлар ва кафедралар орқали профессор-ўқитувчилар фаолиятини бошқариш ишларини илмий педагогик кенгашларга юклатилганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Олий таълим муассасаларига раҳбарлик қилиш, якка бошчилик принципига таяниш, бўлажак кадрларни юқори малакали мутахассис сифатида тайёрлаш ва улар мураккаб экологик тарбия жараёнининг мазмун, моҳиятини билишлари учун барча имкониятларни вужудга келтириш билан боғлиқдир. Олий таълим муассасаларини бошқаришдаги якка бошчилик принципининг муҳим аҳамияти шундаки, бўлажак кадрларда экологик маданиятни ривожлантириш моделини шакллантириш омилларига ижодий ёндашилади, ҳар бир профессор ўқитувчи фаолиятига мустақил баҳо берилади.

Таълим муассасалари жамоаси педагогик фаолиятнинг муҳим бир қисми бўлиб, олий таълимни ташкил қилади, мазмун ва моҳиятларини белгилайди, илмий методологик нуқтаи назардан асослайди, бўлажак кадрларни мутахассислик йўналишларига доир ривожлантиришнинг асосий вазибаларини бажариш тартибини белгилайди. Ушбу жараёнда олий таълимнинг ўқув услубий адабиётлар, дарсликлар, монографиялар ва илмий тўпламлар, журналларнинг янги авлоди билан таъминланишига эътибор бериш лозим. Шунинг учун ҳам ушбу масаланинг ечимини таъминлаш учун университетлар ҳузуридаги босмохона, ахборот ресурс марказлари ташкил этилган. Шу билан биргаликда, “бугунги кунда мамлакатимизда китоб маҳсулотларини нашр қилиш ва тарқатиш тизими

самарадорлигини ошириш, китобхонлик маданиятини юксалтириш масаласига катта эътибор берилмоқда. Бундай муҳим вазифани амалга ошириш учун юртимизда 118 та нашриёт, 1 минг 760 та матбаа корхонаси, минглаб ижодий ва техник ходимлар фаолият олиб бормоқда. Уларнинг саъй-ҳаракатлари билан ҳар йили 7 тилда 60 миллион нусхадан ортиқ китоб чоп этилмоқда”⁷⁵

Фалсафа фани жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг маълум соҳасини, унинг тараққиёти, ёшлар тарбиясига оид қонуниятларини ифодалайди ва таҳлил қилади. Шунинг учун ҳам олий таълим бошқарувининг мукаммаллаштирилиши ва таълим соҳасидаги ташкилотчиликни такомиллаштириш, тарбиявий ишларга аниқлик киритиш, таълим сифатини ошириш билан боғлиқдир.

Олий таълим муассасалари ишларини бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш масалаларини такомиллаштириш зарурияти, Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши ва унинг узлуксиз таълим тизимида тўлиқ амалга оширилиши билан янада амалий аҳамиятга эга бўлди. Бу жараён олий таълим таркибидаги фанлар орқали талабаларга экологик билимларни бериш имкониятини ҳам кенгайтирди.

Ислоҳотлар давомида олий таълим муассасаларининг методологик, ҳуқуқ, моддий техника асосининг такомиллашувига ҳам эътибор берилди ва бу жараён давом эттириляётганлиги, талабаларда экологик маданиятни ривожлантириш жараёнида муҳим аҳамият касб этмоқда. Бунинг асосий натижалари қуйидагиларда ўз аксини топмоқда: 1) миллий кадрлар тарбиясининг мақсад ва вазифалари тўғрисидаги таълимот Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёев асарлари, нутқларида намоён бўлди; 2) олий таълимдаги ислоҳотлар миллий ғоя таълимо-тига асосланган ҳолда олиб борилди ва такомиллаштирилди. Бу жараён мазмуни

⁷⁵ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017. Бет 499.

таркибида талабалар экологик мадания-тини ривожлантириш моделини яратиш гоёси ва унинг амалиётдаги ҳолати ҳам ўз аксини топди.

Узлуксиз таълимдаги ислоҳотлар кўламида бўлажак кадрлар экологик маданиятини ривожлантириш модели мазмунига йўналтирилган ўқув-тарбия ишини талаблар даражасида ташкил қилиш учун қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқлиги аниқланди:

– ўқув дастурлари, фанлар бўйича маъруза матнлари мазмунига экологик маданият масаласига доир материалларнинг киритилиши, кенг ифода қилиниши, методик жиҳатдан асосланиши;

– ўқув хоналарини экологияга оид материаллар, замонавий таълим воситалари билан жиҳозлаш;

– замонавий компьютер воситалари, интернет, смарт доскалар билан таъминланиши;

– талабани экологияга доир дарсликлар, ўқув қўлланмалар, илмий методик адабиётлар, электрон ахборотлар мажмуаси билан таъминлаш;

– талабани экологияга оид дидактик материаллар билан таъминлаш;

– аудиторияда инсон фиолияти учун экологиянинг муҳимлигини таъкидловчи қулай ижодий психологик, ижодий вазиятни вужудга келтириш;

– педагоглар жамоасида экологияга доир материалларни ўрганиш ва ўқитишга йўналтирилган ижодий муҳитни ташкил қилиш.

Олий таълим муассасаси раҳбарлигининг такомиллаштирилиши ўқув-тарбия ишларини модернизациялашаётган узлуксиз таълим талабларига мос равишда олиб боришни талаб қилади. Натижада таълим муассасаларидаги мониторинг ишларини амалга ошириш талабаларнинг экологияга доир масалаларни мустақил ўрганишлари учун муҳим манба ва восита ролини бажарди. Таълим муассасасида талабаларнинг экологик мавзулардаги фанлар доирасидаги мустақил ишлари-

нинг юқори илмий педагогик савияда ташкил қилиниши, экологик билимларга доир ўқув-тарбиявий ишларни такомиллаштиради. Пировард натижада талабалар экологик маданиятини ривожлантиришда муҳим омиллардан ҳисобланади.

Узлуксиз таълим жараёнига, шу жумладан, олий таълим-тарбия фаолиятига раҳбарлик қилишнинг ўзига хос хусусиятларидан бири таълим муассасаси ишини комплекс суръатда тасаввур қилиш ва уни замонавий талаблар даражасида ташкил этишдир.

Олий таълим муассасасидаги таълим-тарбия жараёни ҳозирги мураккаблашаётган давр ахборотлар тизимини, ўқув муассасасининг ички бошқарув тизимини такомиллаштириш ҳамда самарадорлигини оширишни талаб қилади. Бу жараён бевосита талабаларнинг тарбиявий ишларини янги талаблар асосида ташкил қилишда муҳим ўрин эгаллайди. Унинг мақсади бўлажак педагоглар, мутахассислар учун мўлжалланган таълим-тарбия ишларини ҳозирги глобаллашаётган, фуқаролик жамияти ривожланаётган давр талаблари асосида ташкил қилишдир. Жамиятнинг олий таълимга, кадрлар корпуси олдига қўйган талаблари илғор педагогик тажриба-ларни, замонавий педагогик технологияларга асосланишни, экологик тарбияни самарали йўллар билан бойитишни ва уни янада такомиллаштиришни қамраб олади.

Бўлажак кадрларни тайёрлайдиган олий таълим муассасаларининг таълим-тарбия ишларида ташкилотчилик қилишнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуд. Ушбу хусусиятлардан бири таълим муассасасида ижодий психологик вазиятни вужудга келтириш натижасида профессор-ўқитувчилар жамоа-сининг илмий, ўқув, тарбиявий ишларини уйғунлашувига эришиб, бу жараёни узлуксиз таълим талабларига жавоб берадиган ҳолда ташкил қилишдан иборатдир. Қайд қилиш лозими, узлуксиз таълимнинг муҳим бўғини ҳисобланган олий ўқув юртлиридаги ислохотлар туфайли, ижтимоий фанлар соҳасидаги илмий изланишлар тараққиёти, таълим-тарбияни такомиллаштиришнинг асосий йўналишларидан экологик таълимни модернизация

циялаш билан боғлиқ ҳолда олиб бориш заруриятини вужудга келтирди. Бинобарин, олий таълим жараёнининг такомиллашуви таълим-тарбия назарияси ва амалиётига доир масалаларни; таълимнинг мазмуни, таълим принциплари, ўқитишнинг шакли, услуби ва воситалари, таълимни янада мукаммал ташкил қилишни талаб қилади.

Олий таълим муассасасидаги масъул раҳбарлар, профессор ўқитувчилар, олимлар, тарбия жараёнининг ташкилотчилари экологик таълим ишларини уюштиришга раҳбарлик қилиш жараёнида замонавий, модернизациялашган ўқув қўлланмалар, илмий, назарий, методик ва умум-педагогик адабиётлардан унумли фойдаланиш масаласини вужудга келтиради. Олий таълим соҳасидаги бўлажак иқтисодчиларни тайёрлашни мукаммаллаштиришга қаратилган тадбирлар доирасида ўқув режаларига ўзгартишлар киритилади. Шунингдек, муаммонинг бундай ечими бўлажак бакалаврлар, магистрлар экологик маданияти ривожланиш модели мазмунида муҳим роль ўйнайдиган омилардан бири ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, ўқув жараёни модернизациялашган, таълим талабларига мос равишда яқин келажак истиқболни лойиҳалаштириш олий таълимнинг мазмуний қисмини талаблар даражасида ташкил қилишга қаратилган. Бўлажак бакалаврни, магистрни етук мутахассис сифатида тайёрлашга мўлжалланган олий таълимнинг умумий ва аниқ мақсади ўқитиладиган фанлар мажмуасини аниқлаш, уларни замонавий талаблар асосида такомиллаштириш, ўқув режасига киритилган ҳар бир фаннинг мазмуни, ўқув материалларининг умумий ҳажмини талабаларнинг умумий бандлигини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилиш каби масалаларни ҳал қилишни ўз ичига олади.

Баркамол авлод тарбияси вазифаси ва бўлажак бакалаврлар, магистрларнинг маънавий юксалишида экологик маданиятни ривожлантириш моделини шакллантириш жараёнини бошқариш – нафақат, олий ўқув юртларида фаолият олиб бораётган илмий жамоалар ишини такомил-лаштиришни ҳамда мамлакатимизда фан, адабиёт, санъат, маданият ва соғлиқни

сақлаш ходимларининг иштирокини ҳам ўз ичига олади. Шунга кўра, олий таълим тизимини жаҳон андозалари талабларига мос суръатда бошқариш, жамиятда ижтимоий бошқарувнинг ажралмас қисми ҳисобланади.

Ушбу жабҳанинг мунтазам ривожланишида, яъни талабалар учун муайян шароитларни яратишда ўқув муассасасининг фаолиятини моделлаштирилиши, таълим-тарбия ишининг яқин келажак ҳолатини илмий асосда режалаштирилиши, бўлажак бакалаврларнинг касбий тайёргарлиги экологик маданиятнинг ривожланиш моделини яратиш муаммоси билан боғлиқдир.

Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнини, кадрлар тайёрланишини назорат қилиш, мониторинг тизимининг мукамаллаштирилиши, ўз навбатида, кафедралар томонидан бўлажак мутахассислар экологик маданиятини ривожлантириш модели мазмунига йўналтирилган фаолият олиб борилишининг самарадорлигини таъминлашга қаратилгандир. Ушбу жараён давомида талабалар учун олиб борилаётган экологик мазмундаги дарсларнинг сифати, ушбу дарслардан кутилган мақсадга эришиш, пировард натижада юқори малакали, педагог мутахассис тайёрланишини таъминлаш, бўлажак педагогларда юксак экологик маданиятни ривожлантиришга эришиш мумкин.

Таъкидлаш лозимки, талабалар экологик тарбияси ишини юксак даражага кўтариш, бўлажак иқтисодчиларнинг экологик маданиятини ривожлантириш жараёнида кафедраларда олиб борилаётган тарбиявий ишларни, факультетлардаги тадбирлар билан мувофиқлаштириш ёки кўзда тутилган тадбирларни амалга оширишдаги муайян босқичларнинг қандай бажарилаётганлигини илмий таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, мазкур тизимнинг асосланган иш дастурини, кўзланган тадбирлар мажмуасини тайёрлаш давомида экологик мазмундаги илмий ахборотлар базасидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Олий таълим муассасалари фаолиятидаги бошқариш жараёнини мониторинги, ўқув жараёнига раҳбарлик қилиш-

нинг шакллари ва методлари, муассасадаги тарбия ишига масъул шахсларнинг фаолиятини таҳлил қилиш жараёнида талабалар билан ишлашнинг ўзига хос хусусиятларига эътибор берилади, бўлажак иқтисодчиларнинг фанлар ва экологик билимларни ўзлаштириши, уларда экологик маданиятнинг ривожланиш модели шаклланишига эришиш йўллари илмий асосланган ҳолда излаб топилади.

Олий таълим тизимида таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш вазифаси, асосан, олий таълим муассасаси ходимларига юкланади. Бу ўз навбатида, олий таълим раҳбарлик бўғинларида ишлайдиган профессор педагогларнинг илмий педагогик фаолияти билан боғлиқдир. Таъкидлаш лозимки, олий таълим муассасаларида ички назорат ишлари илмий асосда, ислоҳотларга монанд суръатда ташкил қилинган бўлса, таълим-тарбия ишларида, шу жумладан, бўлажак бакалаврларда барқарор экологик маданиятини ривожлантириш масаласида ҳам юқори даражадаги кўрсаткичларга эришилади. Узлуксиз таълимни модернизациялаш даврида олий таълим фуқаролик жамиятига, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳалари учун зарур бўлган иқтисодчи мутахассислар тайёрлашга хизмат қилади. Бу жараён давомида шахс маънавий эҳтиёжларини қондиришга эътибор берилиб, унинг экологик маданияти шаклланишига эришилади. Олий таълим олдида қўйилган асосий мақсад бўлажак иқтисодчи шахсининг тарбияси, юксак маданияти, ахлоқан пок, экологик маданиятнинг ривожланганлигидан иборат. Олий таълим муассасаларидаги илмий асосланган меҳнат тақсимооти таълим-тарбия ишидаги муҳим омил ҳисобланади. Табиийки, бундай иш тартибининг мавжудлиги тарбия жараёнининг илмий асосда, мақсадли, шахс ва мамлакатимиз истоқболини ҳисобга олган ҳолда ташкил қилинишини талаб қилади. Олий таълимнинг таркибига кирувчи барча фанлардан дарс жараёнининг юқори савияда ташкил қилиниши бўлажак бакалавр шахсининг ривожланиши, юқори малакали иқти-содчининг тайёрланиши ва пировард натижада экологик маданиятга эришган мута-

хассисларни тарбиялаш билан якунланади. Бундай илмий асосланган тарбиявий ишнинг амалга оширилишида олий таълим муассасаларини ички назоратини такомиллаштириш муҳим роль ўйнайди. Бу жараёндаги умумийлик шундан иборатки, дарс жараёнини мониторинг қилиш туфайли кафедра профессор педагог-ларининг маърузалари, амалий машгулот ўтказишлари ва талабалар орасидаги ижодий ҳамкорлик янада кенгаяди. Ушбу илмий ҳамкорлик натижасида талабалар томонидан мустақил ўрганилиши лозим бўлган, экологияга доир мавзулар устида мустақил ишланади ва маълум ижодий натижаларга эришилади. Мониторинг ишларининг кўлами давомида кафедралар ҳузуридаги талабалар илмий тўғарақларининг фаолияти билан кенгроқ танишишни ва пировард натижада ушбу тўғарақларда талабаларнинг иштирокчини фаоллаштириш имкониятини вужудга келтиради.

Олий таълимда бўлажак бакалаврлар экологик маданиятини ривожлантириш моделини вужудга келтириш жараёнида ижтимоий фанлар методологиясини ва янги педагогик технологияларини яхши билим олишларига ҳам эътибор қаратиш зарур, яъни таълим муассасида таълим ва тарбияга доир муаммоларни мазмунини тушуниш, мақсадини англай олиш зарур, бусиз талабалар экологик маданиятини ривожлантиришнинг оптимал йўлини топиб бўлмайди.

Олий таълим муассасалари фаолиятининг асосини ташкил қилувчи, фаолият турларини белгиловчи қонунлар, директив ҳужжатлар ва қарорлар таълимни модернизациялаш даврида такомиллаштирилди, бу тизим олий таълим муассасаларини фаолиятини мукамаллаштиришда муҳим методологик асос ролини бажармоқда. Ушбу жараённинг муҳим томони талабаларда экологик маданиятни ривожлантиришга қаратилганлигидир.

Таълимдаги ислоҳотлар давомида, олий таълим муассасаларини бошқариш ва унга раҳбарлик қилишнинг талабларини белгилашда, янги ривожланиш босқичида Ўзбекистон Республикаси Президентининг олий таълимни такомиллаш-тиришга

бағишланган Фармон ва қарорларининг қабул қилиниши муҳим аҳмиятга эга бўлди. Натижада ушбу ҳужжатларнинг ҳаётга татбиқ этилиши муносабати билан узлуксиз таълим жараёнида модернизациялаш бошланди ва муҳим амалий натижаларга эришилди.

Ушбу жараёнда Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, нутқлари, Фармон ва қарорлари демократик давлатни, фуқаролик жамиятини ривожлантириш тўғрисидаги таълимоти жамиятимизнинг негизини, бўлажак кадрлар экологик маданиятини ривожлантиришнинг ҳуқуқий, методологик асосини ташкил қилади.

Таълимни модернизациялаш шароитида олий таълим мазмунига, шу жумладан, бўлажак иқтисодчилар экологик маданиятини ривожлантириш моделига нисбатан қўйиладиган талаблар янада кучайди. Тадқиқотларимиз натижалари шуни кўрсатмоқдаки, бугунги талабаларнинг, яъни бўлажак иқтисодчиларнинг аксарияти ижтимоий фанларни ўрганиш жараёнида баъзи мавзуларга доир муаммоларни билиб олишга қизиқишлари пасайганлиги кузатилмоқда. Бунинг сабабларидан бири дарс мобайнида педагог билан талаба ўртасида илмий мулоқотнинг сусайганлиги, баъзи ҳолларда устозларнинг талабаларни ушбу масалага диққатини жалаб қилолмаслиги натижасида содир бўлмоқда. Шунингдек, олий таълим муассасаларида ҳамкорлик педагогикаси, халқ тарбияшунослиги ва педагог руҳшунослар хизмати фаолиятида камчиликлар мавжудлиги туфайли юқоридаги ҳолатлар кузатилади. Тадқиқотимиз натижаларидан маълум бўлдики, олий таълимда педагог ижодий фаолияти давомида ўзининг ўқитиш методикаси, фанга доир мавзу материалларини чуқур билиши, ўз фаолиятини мунтазам назорат қилиши талаб қилинади. Кафедралардаги айрим педагоглар ўзларининг ижодий, методик камчиликларига, айниқса, экология соҳалари бўйича етарли замонавий билимга эга эмасликларига қарамасдан, талабага нисбатан талабчанликни кучайтириш ҳоллари мавжуд. Натижада талабалар педагог фаолиятидаги ижодий

камчиликларни, ўқитиш методикасидаги мавжуд касбий педагогик қийинчиликларни тез англайдилар. Шунинг учун, у ҳадиксираб эмас, балки педагог ҳурматини жойига қўйиб талабалар билан ижодий муносабатга киришиши мумкин. Бундай ижодий муҳитни ва талабаларнинг руҳий кайфиятини педагог баъзан сезмайди. Талабалар педагогнинг ижодий фаолиятини, билим бериш усулини ҳар доим кузатиб боради. Улар ундан мутахассис сифатида ривожланиши учун зарур бўлган малакали билим, тарбияга оид илиқ сўз, ижодий қийинчиликларни енгиб ўтиш учун зарур бўлган меҳр, улар билимларини рейтинг асосида баҳолаш жараёнида мурувват кутадилар.

Ҳозирги даврдаги ижтимоий фанлар олдида таълимнинг экологик тарбиявий аҳамиятини кучайтириш муаммоси турибди. Шундай шароитда, баъзан педагогнинг экологик мавзуларни чуқур билиши ҳам тарбиявий аҳамият касб этади. Лекин буларнинг ичида энг муҳими ва талаба учун энг аҳамиятлиси педагогнинг экологияга доир янгиликлар ва глобал, минтақавий экологияга доир билимларга чанқоқлиги, талабаларни мунтазам изланишга, экологик билимларни мустақил эгаллашга, фаннинг моҳиятини тушунишга, экологик маълумотларни ўрганишга ижодий ёндашишга ундаши ва эркин фикрлаши ҳамда мустақил, ижодий ишлаш учун шароит яратиши билан белгиланади.

Олий таълимдаги педагогик фаолиятда амалга оширилган кўп йиллик иш тажрибалар ва эмпирик кузатишлар шуни тасдиқлайдики, педагог ҳамиша ўз устида ишлаши, билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириб бориши кераклигини кўрсатмоқда. Профессор ўқитувчи педагогик маҳоратининг кундан-кунга ўсиб бориши, ўқув жараёнида янги педагогик ва ахборот технологияларини қўллай олишини кучайиши, унинг педагогик фаолиятида амалга ошади. Педагог фаолиятининг қанчалик самарали эканлигини, одатда, унинг маҳоратини кузатиш, ўтаётган дарсларини таҳлил, талабалар орасида социологик сўровлар ўтказиш орқали билиш мумкин.

Ҳозирга замон олий таълим муассасаларида экологияга доир ўтказилаётган дарслар мониторингининг бир қанча усуллари мавжуддир. Кузатувчилар педагог билан биргаликда дарсга кириши, яъни дарсда бевосита иштироки ёки электрон назорат усуллари орқали амалга оширилади. Педагогнинг талаблар даражасида дарсни олиб бориши учун дарсга кирганида гуруҳ журнали, ишчи ўқув дастури, календар-мавзу режаси, дарснинг технологик харитаси, тарқатма материал бўлиши керак. Ўтувчининг методик жиҳатдан бундай таъминланганлиги дарс жараёнини юқори савияда ўтказиш имкониятини таъминлайди.

Дарсларда экологик аҳамиятдаги материалларнинг фойдаланиш методикаси мунтазам суръатда дидактик (ёки таълимий) таҳлил олиб бориш талаб қилинади. Таҳлилнинг бу турида мавзунинг илмийлиги ва изчиллиги, оддийдан мураккабга томон йўналиши, кўргазмалилиги ва берилаётган экологик билим, глобал, ҳудудий, локал экологияга доир янги ахборотларнинг илмийлиги, уларнинг жонли ва равон тилда очиб берилиши назарда тутилади.

Олий таълимдаги экологик мавзуга оид дарслар таҳлилда услубий таҳлил методи ҳам қўлланилади. Бунда педагог ижодий фаолиятининг икки томони:

Биринчидан, экологияга доир материал ўрганилаётган мавзуга дасгурда мўлжалланган соатда, уни қандай усуллар ёрдамида, талабаларнинг ёши ва шахсий-психологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда етказиб бера олиши, талабаларни ижодий изланишга йўналтириши ва уларга имконият, услубий шароит яратиши;

Иккинчидан, педагогнинг тажрибаси, илмий методик тайёргарлиги қайси даражада эканлигини намойиш эта олиши назарда тутилади. Педагог фаолиятининг иккинчи томони таҳлил этилаётганда, унинг ижодкорлиги, услубий маҳорати кўзга ташланиши лозим. Талабаларга экологик материалларни тушунтиришида педагогнинг илғор педагогик ва новаторлик тажрибалари намоён бўлади.

Олий таълим жараёнида методологик таҳлил усулидан унумли фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу таҳлил мобайнида таълим йўналишидаги Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари, фармонлари, қарорлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорлари, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги қарорлари, давлат тили, миллий руҳ, маданиятнинг гўзал дурдоналари, шу соҳа бўйича буюк аллома ва олимларнинг асарлари, фикрлари, республикада узлуксиз таълимга ва экологик вазиятга доир сўнгги янгилликларнинг машғулот давомида фойдаланилиши асос қилиб олинishi мумкин.

Олий таълим муассасаларида экологик мавзуларда олиб бориладиган дарсларни мутахассислар томонидан ўрганилишида психологик таҳлил методи ҳам қўлланилиши мақсадга мувофиқдир. Дарс жараёнининг бундай усул билан таҳлилда, аввало, талабаларнинг дарсга тайёргарлик кўрганлиги, уларнинг соғлиги, жамоадаги соғлом муҳит, муайян фанга бўлган қизиқишлари, дарс бераётган педагогнинг маъруза ва семинар машғулоти давомида қўллайдиган методларига эътибор берилади. Талабаларнинг ҳозиржавоблиги, сезгир ва топқирлиги, экологияга доир янги ва ўтилган материалларни эсда сақлашлари, образли ва мантиқий тафаккури, талабалар фантазияси, олдида турган масъулиятларига талабаларнинг иродали ёки иродасизлиги, улардаги билим, кўникма ва малакалар кўлами каби томонлар киради. Педагогнинг фавқулодда вужудга келган вазиятдан ўз билимдонлиги, маданий савияси юқорилиги, экологик билимлар билан қуролланганлиги, аудиторияни бошқара олиш маҳоратига эга эканлиги, талабалар билан ўзаро муносабат маданиятига қатъий амал қилганлиги ва психологик вазиятдан осонлик билан чиқа олиши, мавжуд вужудга келган вазият шароитида ўзини бошқара олиши ҳам инobatга олинади.

Таълим муассасаларидаги ўтиладиган ижтимоий фанлар ўқитилишига доир дарс жараёнини ўрганишда педагогик таҳлил методи ҳам қўлланилади. Дарс таҳлилнинг бу тури анча мураккаб ва масъулиятли бўлиб, педагогнинг умумий маданияти,

талабалар билан мулоқот маҳорати, маданияти, аудиториядаги дарс жараёнида экологик тарбия мазмунига хос билимларни талабаларга бера олиши ва унинг илмий ахборотлар билан таъминланган нутқ маданияти мавжудлиги назарда тутилади.

Дарс мобайнида ҳозирги кундаги маънавий баркамоллик, миллий экологик, иқтисодий, ахлоқий, жинсий, меҳнат, нафосат тарбияси ва миллий ғояни сингдириш вазифалари дарсда ўз аксини топганлиги муҳим аҳамият касб этади. Шу жумладан, дарс давомида, бўлажак педагогларда экологик маданиятнинг ривожланишига эътибор бериш лозим.

Дарснинг умумий тарбиявий таъсирининг бўлажак педагогларга самараси қандай бўлганлиги мутахассислар тайёрлашдаги муҳим жиҳатлардан ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, дарс жараёнига бундай ёндашув педагогик таҳлилнинг илмий асосини ташкил этади. Шунингдек, профессор педагогнинг мазмуни, экологик ахборотларга бой, илмий асосланган нутқини ҳеч қачон алмаштириш мумкин эмаслиги ҳам маълум бўлади.

Бўлажак иқтисодчиларнинг экологик маданиятига оид материалларни ўрганишда педагогнинг ҳамкорликдаги вазифаси ҳам таҳлил қилинади ва бу метод таҳлилда қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир.

Биринчидан, экологик йўналтирилган ахборотлар асосида талабаларни фикрлашга ўргатиши;

Иккинчидан, экологияга доир аниқ хулосалар ва материаллар талабалар томонидан мустақил ўрганилиб, мулоҳаза юритишлари, фикр билдиришларини таъминлаши;

Учинчидан, талабаларни экологияга оид материалларни мустақил илмий изланишга, замонавий ахборот воситаларидан унумли фойдаланиб тест жавобларини қидириб топишга ўргатиши;

Тўртинчидан, дарсдаги материалларни ўрганишлари натижасида талабани экологияга доир мустақил фикрга эга бўла олишини таъминлашга ҳаракат қилади.

Олий таълим муассасаларида дарсларнинг умумий савиясини, экологияга оид материалларнинг дарсларда фойдаланганлик даражасини ўрганишда яқуний таҳлил ҳам қўлланилиши мақсадга мувофиқдир. Бу жараёнда педагогнинг касбий тайёргарлиги, педагогик тажрибаси, методик малакаси, юқори малакали мутахассис эканлиги бўйича турли таклифлар, йўл-йўриқлар, хулосалар баён этилади.

Экологияга оид дарсни таҳлил қилиш жараёнида, аввало, машғулот олиб борган педагогнинг фикрини эшитиш мақсадга мувофиқдир. Бундай ижодий мулоқот давомида педагог мутахассис сифатида экологик билимга доир янги таклифлар киритиши, дарс савиясини оширишга қаратилган тавсиялар бериши мумкин. Дарснинг яқуний таҳлили давомида экспертлар дарсада экологияга доир материалларнинг қўлланилганлигини, дарснинг тарбиявий аҳамияти ва кўзда тутилган мақсадга эришилганлиги эътиборга олинади. Таҳлилга бундай ёндашув дарсларнинг бўлажак педагогларда экологик маданиятини ривожлантириш модели шаклланиши жараёнида асосий омиллардан бирига айланиш имкониятини кенгайтиради.

Тадқиқот мавзуси доирасида, яъни бўлажак иқтисодчиларнинг экологик маданиятини ривожлантириш модели мазмунида қуйидаги хулосаларга келинди.

Биринчидан, олий таълимни модернизациялаш даврида юксак маънавий ва ахлоқий фазилатлар, экологик маданиятга эга бўлган, касбий билимларни юқори даражада эгаллаган, самарали педагогик фаолият олиб боришга тайёр бўлган педагоглар жамиятнинг асосий капитали ҳисобланади. ХХI асрда экологик маданияти ривожланган мутахассисларга эга бўлган мамлакатгина юксак тараққиётга эришиши мумкин. Фақат жамият аъзоларининг аксарияти, шу жумладан, ёшлар тарбияси учун масъул бўлган педагогларга эга бўлган жамият глобал ва минтақавий экологик хавфсизликни таъминлай оладиган фуқароларни тарбиялаши мумкин ва тобора чигаллашаётган экологик хавфга қарши кураша олиши ёки унинг олдини олиш бўйича илмий асосланган таклифлар

киритади, ижтимоий, иқтисодий жабҳаларда фаолият юрита олади.

Иккинчидан, юксак малакали, экологик маданияти ривожланган педагогларга эга бўлиш мамлакатнинг умумий интеллектуал ва маданий савиясини юксалтирувчи омиллардан биридир. Жамиятнинг барча жабҳалари ва шу жумладан, таълим соҳасининг глобаллашув шароитида фаолият юритаётганлиги туфайли бўлажак педагогларнинг экологик билимлилик даражаси мамлакатда таълим-тарбия ишини модернизациялаш, баркамол авлод тарбиясининг таркибий қисмига айланмоқда. Бўлажак иқтисодчиларнинг юксак экологик маданияти даражаси, касбий тайёргарлиги эса талаба ёшларда экологик тарбияланганликни, ҳуқуқий демократик давлатда билим олиш, келажақда меҳнат қилиш имкониятларини кенгайтиради, таълим олишга нисбатан бўлган қизиқишларини ўстиради.

Учинчидан, бўлажак иқтисодчиларда экологик маданиятни ривожланиши жараёни уларнинг миллий ва жаҳондаги экологик муаммоларни англаб етишларига ёрдам беради, шунингдек, уларда замонавий экологик билим олишни мунтазам чуқурлаштириш заруриятини, экологик инқирозларни ҳал қилишга ёрдам берадиган илғор технологияларни тарбияланувчиларга тушунтиришда ўқув-услубий ишлардаги замонавий методикалардан фойдаланиш лозимлигини тақозо қилади.

Тўртинчидан, олий ўқув юртларида таълим олаётган бўлажак педагоглар билан ишлаш масаласи, яъни уларнинг экологик билимларга эришиши, экологик маданияти шаклланиши жараёни, юқори малакали, экологик мутахассисликка эга бўлган педагогларнинг мавқеини ошириш вазифасини ҳам вужудга келтиради.

Бешинчидан, бўлажак иқтисодчиларнинг эгаллаган экологик билимларининг сифати, умумий экологик жиҳатдан тарбияланганлик савияси ва экологик маданиятининг ривож-

ланганлик даражаси жаҳондаги талабларга мос бўлиши мақсадга мувофиқдир.

Олтинчидан, олий таълимда ўқитилаётган, бўлажак магистрлар ва бакалаврларга мўлжалланган экологияга доир фанларнинг ўқув дастурлари, ўқитилаётган дарсликлар, ўқув қўлланмаларини мунтазам суръатда такомиллаштириш, зарур ҳолларда етарли тиражда қайта чоп қилиш лозим.

Еттинчидан, экологик таълимга доир ўқув қўлланмалари, дарсликлар, услубий кўрсатмаларнинг янги авлодини яратишда дунёдаги етакчи университетлар томонидан тўпланган тажрибадан ижодий фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Ушбу ишга жалб қилинган муаллифлар жамоаси аъзоларини хорижий университетлар, экология масалалари билан шуғул-ланадиган илмий марказларга илмий, ижодий сафарга юбориш мақсадга мувофиқдир.

2.2. Табiiй ресурслардан рационал фойдаланишнинг инсон экологияси билан ўзаро боғлиқлиги

Инсон экологиясидаги муҳим масалалардан бири инсон фаолиятининг ажралмас қисми ҳисобланган, унинг ижтимоий фаоллигини таъминловчи факторлардан бири озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш механизмининг шакллантирилганлигидир. Шунинг учун Ўзбекистонда озиқ-овқат маҳсулотларини етиштириш ва уларни тақсимлашга муҳим аҳамият берилмоқда. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигининг ҳуқуқий асослари яратилган. Улар қуйидагилардан иборат:

- *Ўзбекистон Республикаси Конституцияси;*
- *Ер кодекси;*
- *Меҳнат кодекси;*
- *Фермер хўжалиги тўғрисидаги Қонун;*
- *Деҳқон хўжалиги тўғрисидаги Қонун;*
- *Қишлоқ хўжалик кооперативлари (ширкат хўжалиги) тўғрисидаги Қонун;*
- *Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш борасидаги қонунлар.*

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари, қарорлари қабул қилинган, такомиллаштирилган меъёрий ва бошқа қонуности ҳужжатлари. Ҳозирги даврда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича жаҳонда ва унинг айрим минтақаларида мураккаб вазият юзага келди. БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ҳамда Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳозирги вақтда дунёда 840 миллиондан ортиқ киши, яъни деярли ҳар саккиз одамнинг бири тўйиб овқатланмаяпти, сайёрамиз аҳолисининг 30 фоизидан зиёди тўлақонли равишда овқатланмаслик, энг асосий микроэлемент ва витаминлар етишмаслиги муаммосини бошидан кечирмоқда. Ана шундай сабаблар туфайли 160 миллиондан ортиқ бола бўйининг ўсиши, жисмоний ва интеллектуал ривожланишига доир камчиликлардан азият чекмоқда⁷⁶. Ер юзи аҳолисининг тез кўпайиб бораётгани билан озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш имкониятлари чеклангани ўртасидаги тафовут озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масаласи кескинлашиб бормоқда. Атроф-муҳитга антропоген таъсир давом этаётгани, иқлим ўзгаришларининг салбий оқибатлари, такрорланаётган қурғоқчилик ва ичимлик сув ресурслари тақчиллиги, жумладан, суғориш учун ер ости сувларининг тугаб бораётгани, ирригация, мелиорация ва ерларнинг унумдорлигини қайта тиклашга йўналтирилаётган инвестицияларнинг етарли эмаслиги мазкур муаммони янада кескинлаштирамоқда.⁷⁷

Ер ресурсларининг экологик жиҳатдан бузилиши, яъни кимёвий моддалар, минерал ўғит ва пестицидларни нормадан ортиқ фойдаланиш натижасида давом этмоқда. Шунингдек, урбанизация жараёнлари жадаллашмоқда. Ўзбекистонда янги

⁷⁶ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Ўқув қўлланма. Т.: "ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. – б.4.

⁷⁷ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Ўқув қўлланма. Т.: "ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмахонаси нашриёти, 2016. – б.6.

ривожланиш босқичида, экологик сиёсат мақсадида инсон саломатлиги, унинг баракали умр кўришини таъминлаш масалалари туради ва унинг бу вазифаларнинг самарали бажарилиши фермер ва деҳқон хўжаликлари фаолиятида ўз ифодасини топган. Бозор иқтисодиёти муносабатлари чуқурлашган, фуқаролик жамияти ривожланиши даврида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш жараёнларининг моҳиятини тушунишда зарур бўлган билимлар амалий аҳамият касб этади. Жамиятнинг ҳар бир аъзосини экологик маданияти, маънавий дунёқарашини кенгайтириш зарурлигини тасдиқлайди. Таъкидлаш лозимки, ҳозирги тараққиёт даврида фермерлар, қишлоқ аҳолиси, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан савдо қиладиганлар учун озиқ-овқат маҳсулотлари доимий даромад манбаидир. Шунинг учун ҳам, бундай ҳолатда инсон манфаатлари йўлида қишлоқ хўжалиги тармоқлари ривожланади, ҳамда атроф-муҳитни, флора ва фаунани ҳимоя қилиш бўйича чора-тадбирлар ижроси таъминланади. Янги тараққиёт босқичида аҳолини хавфсиз озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини янада таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони тарихий аҳамият касб этади. Ушбу ҳужжатда таъкидланадики, мамлакатда экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш ва соддалаштириш, талаб юқори бўлган озиқ-овқат товарларини импорт қилишда тўсиқ ва чекловларни бартараф этиш, ташқи иқтисодий фаолият субъектларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш бўйича изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, носоғлом рақобат, озиқ-овқат маҳсулотлари импортининг айрим хўжалик юритувчи субъектлар томонидан монополаштирилиши, сунъий тақчилликни юзага келтириш ва баъзи товарлар учун нарх-навоининг асоссиз оширилиши, оқибатда, бу асосда қўшимча фойда олиш учун шарт-шароитлар яратувчи жиддий тизимли муаммолар сақланиб қолмоқда.

Мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини янада таъминлаш, бозорни сифатли, хавфсиз ва арзон озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлдириш, аҳолининг харид имкониятларини мустаҳкамлаш, ташқи иқтисодий фаолиятни либераллаштириш ва соғлом рақобат муҳитини ривожлантириш, шунингдек, мазкур соҳадаги мавжуд тизимли муаммоларга барҳам бериш мақсадида: 2018 йилга озиқ-овқат маҳсулотларини ташувчиларни излаб топиш ва жалб қилиш, улар учун бозорга киришда тенг шароитлар яратиш, уларга шартномалар тузиш, киритилган маҳсулотларни ташиш ва сақлашда кўмаклашиш бўйича комплекс чора-тадбирлар, шунингдек, аҳолининг сифатли, арзон озиқ-овқат товарларига бўлган талабини тўлиқ қаноатлантиришга қаратилган бошқа чора-тадбирларни ишлаб чиқишни;

республиканинг барча ҳудудларида давлат-хусусий шериклик шартларида ижтисослаштирилган омборхона иморатлари, омборлар, музлатиш камералари, озиқ-овқат товарларини қайта ишлаш ва қадоқлаш бўйича замонавий юқори технологик, энергия самарадор ускуналарни ташкил этишни таъминласин;

бозорни сифатли, хавфсиз ва арзон озиқ-овқат маҳсулотлари билан тўлдириш, аграр комплексни ривожлантириш, ижтимоий ва давлат-хусусий шерикликнинг таъсирчан механизмларини жорий этиш, озиқ-овқат бозори барқарорлигига таҳдидларни ўз вақтида бартараф этиш, озиқ-овқат товарлари импортини қулай божхона-тариф тартибга солиш бўйича чораларни белгиловчи «Озиқ-овқат хавфсизлиги тўғрисида»-ги қонун лойиҳасининг ишлаб чиқилиши белгиланди⁷⁸. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг объектив зарурияти, инсон саломатлигини асраш, табиатга бефарқ муносабатнинг намоён бўлаётганлиги, инсон антро-

⁷⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини янада таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.01.2018 й., 06/18/5303/0579-сон, 20.02.2018 й., 06/18/5354/0791-сон, 31.10.2018 й., 06/18/5564/2137-сон, 12.12.2018 й., 06/18/5596/2298-сон; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161-сон)

поген фаолияти таъсирининг кучайиб бориши, озиқ-овқат истеъмолидаги исрофгарчилик, тараққий топган мамлакатлар ва ривожланаётган давлатлар ўртасидаги озиқ-овқат баланси бўйича фарқнинг кескин ўсаётгани, иқлим ўзгаришлари ва бошқа қатор салбий ҳолатларни вужудга келтирди. БМТ маълумотларига кўра, ҳозирги кунжаҳон аҳолисининг 815 миллион нафари оч қолаётган бўлса, 2050 йилга бориб, бу сон 2 млрд. кишига етади. Уларнинг 12,9 фоизи ривожланаётган мамлакатларда яшайди. Беш ёшгача бўлган болалар ўртасидаги ўлимнинг 45 фоизи айнан тўйиб овқат емаслик натижасида келиб чиқаётир. Ҳозирги кунда ҳар йили 3,1 миллион нафар бола айнан шу сабаб ҳаётдан кўз юммоқда.⁷⁹ Олимларнинг таъкидлашича, қишлоқ хўжалиги дунёдаги энг катта иш берувчи тармоқдир. Жаҳон аҳолисининг 40 фоизи айнан шу соҳа орқали тирикчилик қилади. Бу қашшоқ қишлоқлардаги оилалар учун даромад келтирувчи ва бандликни таъминловчи асосий манбадир.⁸⁰

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги иқтисодиётнинг етакчи тармоғи саналади. Унда 3,6 миллион киши, яъни иқтисодиётда банд бўлганларнинг 27 фоизи ишлайди. ЯИМда тармоқ улуши 32 фоизга тенг бўлса, соҳада фойдаланиладиган ер майдонлари республика ҳудудининг 45 фоизини эгаллайди. Ҳозирги вақтда 180 дан ортиқ турдаги қишлоқ хўжалиги ва озиқ-овқат маҳсулотлари 80 дан ортиқ мамлакатларга экспорт қилинаётгани диққатга сазовор, албатта. Яна бир эътиборли жиҳати, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг кластер усули йўлга қўйилиб, у кенг қулоч ёзаяпти. Улар билан қишлоқ хўжалиги ер майдонларининг 62 фоизи пахта-тўқимачиликда, 8 фоизи чорвачиликда ва 7,5 фоизи мева-сабзавотчиликда қамраб олингани бунинг тасдиғидир. 2016-2020 йилларда қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш бўйича, келгусида

⁷⁹ Холмурадов Р. Ва бош. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш – давр талаби. <http://www.xs.uz/uzkr/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi>

⁸⁰ Холмурадов Р. Ва бош. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш – давр талаби. <http://www.xs.uz/uzkr/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi>

қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳосилдорлигининг ва маҳсулдорлигининг ўсишини таъминлашга йўналтирилган дастурий чораларни амалга ошириш, мева-сабзавот маҳсулотларини етиштириш учун экин майдонларни кенгайтириш, қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлар) ҳажмининг ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 6,6 фоизга ўсишини таъминлади. Жумладан, деҳқончиликда ва чорвачиликда, овчилик ва бу соҳаларда хизмат кўрсатишда – 6,6 фоизга, ўрмон хўжалигида - 1,8 фоизга ва балиқ хўжалигида - 21,6 фоизга ўсиш таъминланди. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги маҳсулотлари (хизматлар) ҳажмининг ўсиши, асосан, деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш, овчилик ва бу соҳаларда кўрсатилган хизматларнинг сезиларли даражада ошганлиги билан боғлиқ. Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигининг Республика ялпи қўшилган қиймати таркибидаги улуши 17,6 фоизни ташкил этди. Республикада келгусида озиқ-овқат экинлари етиштириш ҳажмларини кўпайтириш ва ўстирилаётган навлари турларининг кўламини кенгайтириш ва шу асосда аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини тўла қондириш бўйича тизимли чораларнинг амалга оширилиши туфайли 2016 йилнинг январь-декабрь ойларида республиканинг барча тоифадаги хўжаликларида 8 263,8 минг тонна дон экинлари ишлаб чиқарилиб, бу ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 87,2 минг тоннага ёки 1,1 фоизга кўп бўлди. Республикада картошка ишлаб чиқариш 2958,3 минг тонна (109,7 фоиз), сабзавотлар 11272,5 минг тонна (111,3), озуқабоп полиз 2045,2 минг тонна (110,4), мевалар ва резаворлар 3042,7 минг тонна (110,8) ва узум 1735,3 минг тонна (109,9)ни ташкил этди. Келгусида чорвачилик соҳасининг ички имкониятларини ошириш бўйича чора-тадбирларнинг изчил амалга оширилиб борилаётганлиги, шунингдек, уларга давлат томонидан тизимли ёрдам кўрсатилиб келинаётганлиги чорва моллари бош сонининг

кўпайишига, ички истеъмол бозорларини чорвачилик маҳсулотлари билан тўлдиришга имкон яратди⁸¹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги Фармони билан Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг 2020–2030 йилларга мўлжалланган стратегияси қабул қилинди. Ушбу ҳужжат доирасида замонавий ёндашув асосида соҳа модернизацияси бошланди. Шунингдек, 7 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қорақалпоғистон Республикасида чорвачилик тармоқларини жадал ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Давлат раҳбари таъкидладики, “Худудларимиз салоҳиятидаги тўғри фойдаланиб, қаерга нима экиш, қайси чорва турини етиштириш, қўшилган қиймат занжирини яратиш орқали бозорларимизда гўшт, сут ва тухум маҳсулотларини кўпайтириш, нархлар барқарорлигини таъминлаш ва даромадни ошириш бўйича, афсуски, самарали тизим мавжуд, деб айта олмаيمиз”.⁸²

Мамлакатда чорва озукасига бўлган талаб 120 миллион тоннани ташкил этади, аммо ўтган йилда атиги 47 миллион тонна озукка ишлаб чиқарилиб, эҳтиёж 40 фоизга қондирилган. Бутун дунёда чорвани озиклантиришда, асосан, силос ва омукта ем ишлатилади. Янгийўл туманида такрорий экин сифатида маккажўхорининг интенсив навидан гектарига 50–60 тонна силос олинганда унинг 1 килограмми таннархи бор-йўги 150 сўмни ташкил этган. Ваҳоланки, 1 кг. шелуханинг бозордаги нархи 2 минг сўмдан ошади. Яъни шрот-шелухага нисбатан 10 барабар арзон озукани бемалол чорвадорларнинг ўзи етиштирса бўлади. Чорва учун озукка навли буғдойдан гектарига 100 центнергача ҳосил олиш мумкин. Бироқ жойларда озукка-

⁸¹ Ўзбекистон бир йилда қанча гўшт ишлаб чиқаришини биласизми?
<https://kun.uz/02867092?q=%2F02867092>

⁸² Шавкат Мирзиёев чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ипакчилик тармоқларини янада ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказди.

13 ноябр 2019, <https://www.gazeta.uz/uz/2019/11/13/chorvachilik/>

емга бўлган дефицитни қоплаш чораларини кўриш ўрнига озучабоп экин ерларидан самарасиз ва мақсадсиз фойдаланиш ҳоллари мавжуд. 2019 йилда хориждан қарийб 100 миллион АҚШ долларлик зотли ва гўшт учун қорамол импорт қилинди. Шунинг учун, қўшимча озуча базасини яратиш мақсадида чорвадорларга ер бериш, тўғри экин турларини экиш борасида имкониятлар яратилди. Давлат раҳбари қайд этадики, паррандачиликда ҳам шунга ўхшаш муаммолар мавжуд. Жумладан, озучанинг 70–75 фоизи импорт ҳисобига таъминланиб, 2019 йилда 80 миллион долларга 160 минг тонна соя ва кунгабоқар шроти, 14 миллион долларга 80 минг тонна маккажўхори импорт қилинган. Тармоқ корхоналарига 2019 йилда озуча учун 137 минг гектар ўрнига амалда 5 минг гектар ер берилган, холос.⁸³

Чорвачилик соҳаси ривожланишини таъминлаш учун наслчиликка эътибор бериш зарур. Мутахассисларнинг таъкидлашича, маҳаллий чорва моллари 20 минг сўмлик озуча-ем билан кунига 900 грамм тирик вазн олса (500 грамм гўшт), зотли моллар 1 килограмм 600 грамм (900 грамм гўшт) вазн олади. Ҳозирги кунда мамлакатимизда қорамолларнинг 94 фоизи, қўй ва эчкиларнинг 84 фоизи, парранданинг 58 фоизи аҳоли хонадонларида боқилади. Боқилаётган қорамолларнинг 34 фоизи зотли моллардир. Янги ривожланиш босқичида, қўйчиликда эса фақат қоракўл қўйларнинг насли 30 фоизга яхшиланишига эришилган. Шунингдек, маҳаллий бир бош сигирдан соғиб олинадиган сут йилига 2,5 тоннани ташкил қилади. Ҳар бири 2-3 минг доллардан импорт қилинган насли сигирлар 35–40 литр сут бериши лозим бўлса-да, чорвадорларга бундай жонзотларни парвариш қилиш сирасрорлари ўргатилмаган, натижада ҳар бир сигирдан олинаётган сут ўртача 25 литрдан ошмаган. Чорванинг тўғри рационини ишлаб чиқиш, замонавий ветеринария хизмати

⁸³ Шавкат Мирзиёев чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ипакчилик тармоқларини янада ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказди.

13 ноябр 2019, <https://www.gazeta.uz/uz/2019/11/13/chorvachilik/>

кўрсатиш бўйича мутахассислар етарли эмас. Чорвачиликнинг қисқа муддатда юқори самара берадиган йўналишлари, хусусан, паррандачилик, балиқчилик, қуёнчиликни ривож-лантиришда муаммолар мавжуд. Давлатимиз раҳбарининг таклифига мувофиқ, 30 дан 100 бошгача қорамолдан иборат оилавий чорва фермалари ташкил қилинади. Ташкил этилаётган чорвачилик кооперацияси ушбу тузилмаларни озуқа-ем, ветеринария хизматлари ва агротехника билан таъминлаш кўзда тутилган.⁸⁴ Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда балиқчилик муҳим ўрин эгаллайди. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда 38 минг гектар сунъий сув ҳавзаларининг 460 гектарида (1 фоиз) интенсив балиқчилик ташкил этилган. Бунинг асосий сабаби, интенсив усулда етиштирилган балиқнинг таннархи оддий усулда етиштирилгандан 2 баравар қиммат. Шунинг учун тадбиркорлар оддий усулдан фойдаланади. Таъжриба тасдиқлайдики, бундай усул билан балиқ етиштириш 1 гектарига 2-3 тоннадан ошмайди, интенсив шаклда 100 тоннагача маҳсулот олиш мумкин. Жумладан, лосось, осётр, форель каби тансиқ балиқларни интенсив усулда етиштириш имкониятлари мавжуд. Таъкидлаш лозимки, озиқ-овқат таъминотида қуёнчилик ҳам муҳим роль ўйнайди, чунки қуённинг териси ҳам, гўшти ҳам инсонга керак. Мутахассислар фикрича, насли қуённи табиий усулда бир йилда 4 марта (6–8 та бола), саноат усулида эса 7 мартагача (8–10 та) кўпайтириш мумкин. Ўзбекистонда ҳозирги даврда 1 минг 250 та қуёнчилик фермаси мавжуд бўлиб, саноат усулида 500 минг бош қуён боқилмоқда.⁸⁵ Мазкур таъжрибанинг афзаллиги шундаки, оилавий фермалар қаердан ем ва техника олиш, маҳсулотни кимга сотиш ҳақида бош қотирмайди. Бу ишлар билан

⁸⁴ Шавкат Мирзиёев чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ипакчилик тармоқларини янада ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказди.

13 ноябрь 2019, <https://www.gazeta.uz/uz/2019/11/13/chorvachilik/>

⁸⁵ Шавкат Мирзиёев чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ипакчилик тармоқларини янада ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказди.

13 ноябрь 2019, <https://www.gazeta.uz/uz/2019/11/13/chorvachilik/>

кооперация шуғулланади. Ушбу тизимнинг муҳимлиги, фермерлар, кластерлар ғаллани қайта ишлаш орқали омухта ем ишлаб чиқариш ҳамда ғалладан бўшаган ерларда такрорий экин сифатида озуқабоп экинларни етиштириб, ўзи силос ишлаб чиқариш имконига эга бўлади. Ҳозирги даврда чорвачиликни озуқа-ем билан таъминлашда кластерлар салоҳиятидан самарали фойдаланиш зарур. Чунки бу тузилмаларда ер, ишчи кучи, махсус техника мавжуд. Шунингдек, ёш фермерларга чорвани боқишни инновацион усулларини ўргатиш, мамлакатимиздаги аграр йўналишдаги университетлар ва илмий тадқиқот институтлари мутахассислари иштирокида Чорвадорлар амалий ўқув марказини ташкил этиш мақсадга мувофиқ. Ветеринария, зоотехника, стандартлаштириш, санитария-эпидемиология хизматлари-нинг ҳамкорлигини таъминлаш, халқаро тажриба асосида чорвачилик маҳсулотлари тайёрлашнинг узлуксиз занжирини яратиш, ушбу жараёни мониторинг тизимини ишлаб чиқиш зарур. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги вазифалар ижросини мувофиқлаштириб боришни такомил-лаштириш учун Республика кенгаши тузилди.

Демократик ислоҳотлар даврида, табиий ресурслар, шу жумладан, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш бўйича амалий ишлар бажарилди. Ўрта Осиёдаги экологик бўҳронларга жаҳон жамоатчилигининг эътибори қаратилди. Жумладан, Оролбўйи ижтимоий масалалари Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Жаҳон банки ва бошқа қатор халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликда ҳал қилиш муаммоси сифатида кўтарилди. Халқаро ҳамкорликнинг амалий натижасида Орол масаласига бағишланган халқаро конференция Хива шаҳрида ўтказилди. Конференция ишида иштирок этган давлат раҳбарлари, халқаро ташкилотлар вакиллари, ер, сувдан рационал фойдаланиш бўйича амалий тақлифлар киритдилар. Сув ресурсларидан рационал фойдаланиш натижасида, экологик бўҳронлар ҳудудларида, аҳоли соғлигини сақлаш, ижтимоий тизимлар ишини такомил-лаштиришга оид ишлар бажарилди.

Бундан кузатилган асосий мақсад мавжуд табиий ресурслардан рационал фойдаланишни янада такомиллаштиришдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”- ги Фармони қабул қилинди.⁸⁶ Фармонда таъкид-ланадики, сўнгги йилларда ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, сув ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш, сув хўжалиги объекларини модернизация қилиш ва ривожлантириш бўйича изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, глобал иқлим ўзгариши, аҳоли сонининг ва иқтисодиёт тармоқларининг ўсиши, уларнинг сувга бўлган талаби йил сайин ошиб бориши туфайли сув ресурсларининг тақчиллиги йилдан-йилга кучайиб бормоқда. Фойдаланилган ўртача йиллик сув миқдори **51-53** миллиард куб метрни, жумладан, **97,2** фоизи дарё ва сойлардан, **1,9** фоизи коллектор тармоқларидан, **0,9** фоизи эса ер остидан фойдаланиб, ажратилган сув олиш лимитига нисбатан **20** фоизга қисқарган. Республикада 2020-2030 йилларда аҳолини ва иқтисодиётнинг барча тармоқларини сув билан барқарор таъминлаш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув хўжалигига бозор тамойиллари ва механизмларини ҳамда рақамли технологияларни кенг жорий этиш, сув хўжалиги объекларининг ишончли ишлашини таъминлаш ҳамда ер ва сув ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш лозим.

Мамлакатимизда экологик мувозанатни назорат қилиш, мавжуд табиий ресурсларни кўриқлаш ва улардан унумли фойдаланишни мониторинг қилиш тизими яратилди. Ўзбекистон Республикаси фақат мустақиллик йилларидагина мустақил ижтимоий-иқтисодий, экологик сиёсат олиб бориш

⁸⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-suv-kh-zhaligini-rivozhlantirishning-10-07-2020>

имкониятига эга бўлди. Республика бўйича умумий ҳажми 19,2 млрд.м³ бўлган 55 дона сув омборлари мавжуд. Катта ва кичик ҳажмдаги 55 дона сув омборларини суғориш мавсумига тайёрлаш, уларни соз ҳолатда сақлаш ҳамда хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ишлар олиб борилади.

Сирдарё ҳавзаси бўйича дарё оқими ўртача кўп йиллик ресурслари йилига тахминан 38,8 километр кубини тапқил қилади. 1.1.1 чизмага қаранг⁸⁷.

Янги тараққиёт босқичида мавжуд табиий сув ресурсларидан унумли фойдаланиш, уни авайлаб-асрашга эътибор берилди. Сирдарё ҳавзаси бўйича дарё оқими ўртача кўп йиллик ресурслари йилига тахминан 38,8 км³ ни ташқил қилади. Бунда кўп йиллик учун ўртача йилига Қирғизистонда 28 км³ (72,2%), Ўзбекистонда – 5,59 км³ (14,4%), Қозоғистонда – 4,08 км³ (10,5%) ва Тожикистонда 1,1 км³ (0,3%) сув шаклланади.

1.1.1- чизма.

Амударё ҳавзаси бўйича дарё оқими ўртача кўп йиллик ресурслари йилига 78 км³дан ортиқни ташқил қилади, шундан 62,9 км³ (80%дан ортиги) Тожикистонда ривожланади,

⁸⁷ Национальный доклад о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов в Республике Узбекистан. (1999-2007). Ташкент, 2008, стр.42.

Ўзбекистон улушига 4,7 км³ (6%) тўғри келади.⁸⁸ Амударё хавзаси бўйича дарё оқими ўртача кўп йиллик ресурслари йилига 78 километр кубдан ортиқни ташкил қилади. 1.1.2. чизмага қаранг.

Мамлакатимизнинг ҳозирги ривожланиш босқичида ўтказилаётган демократик ислоҳотлар аҳолининг экологик маданиятини юксалтириш учун олиб борилаётган ишларни кенгайтиришни тақозо этади. Ҳозирги даврда мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотлар кўлами, мавжуд экологик аҳволни янада яхшилаш туфайли инсоннинг ислоҳотлардаги фаол иштирокини таъминлаш каби стратегик мақсадлар ечими билан ҳамоҳангдир. Шу билан бирга таъкидлаш лозимки, мавжуд экологик муаммоларнинг ечимига қаратилган масалалар мазмунини талабаларга етказиш, унинг мақсади ва ечимларини уларга тушунтириш мақсадга мувофиқ.

1.1.2- чизма.

⁸⁸ Национальный доклад о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов в Республике Узбекистан. (1999-2007). Ташкент, 2008, стр.42.

Бундай тарбиявий ишлар инсон, жамият ва табиат муносабатларининг уйғунлашувига олиб келади. Бундай кенг қамровли фаолият натижасида инсон экологиясининг муҳим бўлаги ҳисобланган “соғлиқни сақлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш ва ривожлантириш, ўта оғир юқумли касалликларга барҳам бериш ҳамда уларни камайтириш борасида қатъий чоралар кўрилди”.⁸⁹ Экологик муаммоларнинг ҳал қилиниши, умумий экологик аҳволнинг яхшиланаётганлиги натижасида аҳолининг умумий умри узайди. Бугун Ўзбекистонда эркаклар ўртача 73, аёллар ўртача 75 ёш умр кўрмоқдалар.”⁹⁰ Мамлакатимиз селекционерлари сабзавот, полиз экинлари ва картошканинг 170 дан ортиқ навини, мева ҳамда зиравор экинлар ва узумнинг 175 та янги навини яратдилар. Истиқлол йилларида ғалла етиштириш ҳажми 1 миллион тоннадан 8 миллион тоннага етди ва Ўзбекистон ғалла экспорт қиладиган мамлакатлар қаторидан жой эгаллади. Яқин ўтмишда мамлакатимиз аҳолисини боқиш учун 5 миллион тонна бугдой четдан сотиб олинди. Мамлакатимиз аҳолисининг қарийб 10 миллион кишига ёки 30 фоиздан ортиқ кўпайишига қарамасдан, жон бошига тўғри келадиган гўшт истеъмолини 1,3 баробар, суг ва суг маҳсулотларини 1,6 карра, картошкани 1,7 баробар, сабзавотларни 2 мартадан зиёд, меваларни қарийб 4 баробар ошириш имконини берди. Маркетинг ва жаҳон бозорларига чиқиш бўйича янги технологияларни жорий қилиш борасида амалий ёрдам кўрсатилди.⁹¹ Мамлакатимиз ҳар йили умумий қиймати қарийб 5 миллиард доллар бўлган озиқ-овқат, мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилмоқда. Сўнгги уч йилда экспорт қилинаётган қишлоқ хўжалиги

⁸⁹Каримов И.А БМТ саммити. Мингйиллик ривожланиш мақсадаларига бағишланган яли мажлисидаги нутқи. Халқ сўзи, 2010 йил 22 сентябрь.

⁹⁰ Каримов И.А. Амалга оширилаётган ислохотларимизни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти қуриш - ёруғ келажакимизнинг асосий омилидир. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. //Халқ сўзи, 2013 йил 7 декабрь.

⁹¹ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”. Ўқув қўлланма. Т.: “ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” босмахонаси нашриёти, 2016. – б.4.

маҳсулотлари ҳажми 3 баробардан зиёд ошди. Дунёнинг 80 та давлатига 180 турдан ортиқ сархил мева-сабзавот ва уларни қайта ишлаш асосида тайёрланган маҳсулотларни экспорт қилинмоқда. Ўзбекистон ўрик, олхўри, узум, ёнгоқ, карам ва бошқа кўплаб мева-сабзавот маҳсулотларини экспорт қилиш ҳажми бўйича дунёда шундай маҳсулотларни етказиб берадиган ўнта етакчи давлат қаторига киради. 2020 йилда мева ва сабзавот, узум ва полиз маҳсулотлари етиштиришни 2015 йилга нисбатан камида 1.3 марта, сутни 1.5, тухумни 1.7, балиқни 2,5 марта кўпайтириш мўлжалланмоқда. Бундай кўрсаткичларга эришиш учун, биринчи навбатда, қишлоқ хўжалигини тубдан ислоҳ этиш ва модернизация қилиш, ерларнинг мелиоратив ҳолатини ва ирригация тизимини яхшилаш, тупроқ унумдорлиги ва ҳосилдорлигини оширишга қаратилган кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Бу борада хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва албатта мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларга жаҳон бозоридаги талабни ошириш, уларни сақлаш, логистика ва истеъмолчиларга етказиб беришнинг замонавий тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Ўзбекистонда етиштирилаётган мева-сабзавот маҳсулотларининг аксарият қисми янги узилган ҳолда эмас, балки консервация қилинган, қайта ишланган ёки қурилган ҳолда истеъмол қилинмоқда. Ўзбекистонда жами 190 минг тоннадан зиёд мева ва сабзавотлар сақланадиган 274 та замонавий совиткичли камера ва омборлар қурилди ва тўлиқ реконструкция қилинди. “Навоий” эркин индустриал-иқтисодий зонасида мева-сабзавотни нейтрал газли муҳитда сақлаш бўйича замонавий қувватлар фойдаланишга топширилди. Ушбу сифатли қишлоқ хўжалик маҳсулотлари авиа транспорт ёрдамида Европа ва Осиё мамлакатлари бозорларига етказиб берилмоқда. Мамлакатимизда ташкил этилган, Навоий шаҳри халқаро аэропортида, “Кореан Эйр” компанияси бошқарувида фаолият кўрсатаётган интермодаль логистика маркази имко-ниятларидан фойдаланилмоқда. Ҳозирги вақтда мамлакатимизда жами 630 минг тонна қишлоқ

хўжалик маҳсулот-ларини сақлаш қувватига эга бўлган 1300 дан зиёд омборлар мавжуд.⁹² Уларда ҳар йили мева-сабзавот маҳсулотларининг асосий турлари сақланмоқда. Бунинг натижасида ички бозорда нарх-навони барқарор ушлаб туриш, кузги-қишки мавсумда ушбу маҳсулотларни экспорт қилиш имкониятини яратди. Ўзбекистон экспорт компаниялари Болтиқ денгизи бўйидаги Лиепай портида бир кеча-кундузда 1,5 минг тонна маҳсулотни сақлаш қувватига эга бўлган транспорт-логистика маркази ташкил қилинди, ундан кузатилаган мақсад, мева-сабзавот маҳсулотлари Европа мамлакатларига тўғридан-тўғри етказиб беришдан иборат. Янги тараққиёт босқичида Халқаро қишлоқ хўжалигини ривожлантириш фонди, Осиё тараққиёт банки, Жаҳон банки, Ислоом тараққиёт банки, Глобал экологик фонд, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти каби бошқа кўплаб халқаро институтлар, шунингдек, хорижий мамлакатлар ҳукуматлари агентликлари билан ҳамкорлик йўлга қўйилди. Ўзбекистон Республикаси ва БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти ўртасида ҳамкорлик тўғрисида битим имзоланган ва Тошкент шаҳрида ушбу ташкилот ваколатхонаси очилган. Ўзбекистон билан БМТнинг қишлоқ хўжалиги соҳасидаги асосий молиявий институти бўлиш Халқаро қишлоқ хўжалигини ривожлантириш фонди ўртасида конструктив ҳамкорлик ўрнатилган бўлиб, бу фонднинг асосий вазифа-ларидан бири юқори самарадорликка эга бўлган қишлоқ хўжалиги тизимини шакллантириш бўйича ёндашувларни амалга оширишдан иборатдир. Ўзбекистон ва Осиё тараққиёт банки ўртасида жадал ривожланиб бораётган, қишлоқ хўжалиги соҳасида самарали лойиҳалар амалга оширилмоқда. Озиқ-овқат хавфсизлиги соҳасидаги халқаро ҳамкорликнинг устувор йўналишларидан бири ирригация тизимларини модернизация

⁹² Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Ўқув қўлланма. Т.: "ЎзР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босма хонаси нашриёти, 2016. – 6.69.

қилишга қаратилган лойиҳалардир. Шу муносабат билан Осиё тараққиёт банки, Япония халқаро ҳамкорлик агентлиги билан ҳамкорликда Аму-Бухоро машина каналини қайта тиклаш лойиҳаси амалга оширилди, унинг доирасида 1,8 миллиондан зиёд одам истиқомат қилаётган 315 минг гектар майдонни сув билан таъминлайдиган ирригация инфратузилмаси реконструкция қилинди. Хорижий ҳамкорлар билан биргаликда ташкил этилган, мева-сабзавот маҳсулотларини сақлаш, қайта ишлаш ва экспорт қилиш билан шуғулланадиган агросаноат корхоналари иқтисодийетимизда муҳим ўрин эгаллайди. Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги соҳасида дунёда етакчи давлатлар, яъни Германия, Голландия, Австрия, АҚШ, Швейцария, Хитой, Жанубий Корея, Италия, Испания каби 50 та мамлакатдан тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилган ҳолда, 400 га яқин корхона ташкил этилди⁹³.

2.3. Флора ва фаунадан самарали фойдаланишнинг инсон экологияси билан уйғунлиги

Инсон экологияси тизимида биохилмаҳиллик муҳим ўрин эгаллайди. Биохилмаҳиллик Ер юзида яшаётган 8 млн.дан ортиқ ўсимликлар, ҳайвонлар яшаётган муҳит, генетик турли туманликни ўз ичига олади. Биохилмаҳиллик мураккаб ва бир-бирига боғлиқ бўлган тизимларни ўз ичига олади. Ушбу жараёнда, кўзга кўринмаса-да, ҳар бир жонзот ёки ўсимлик муҳим ўрин эгаллайди. Улар биохилмаҳиллик мувозанатига муҳим ҳисса қўшади. Инсон томонидан истеъмол қиладиган озиқ-овқат сифати, одамларнинг нафас олиши, сув ичиши, бетакрор табиий шароит табиат иномлари ёки биохилмаҳилликнинг натижасидир. Биохилмаҳиллик инсоннинг ер усти ва сув остидаги ҳаётини таъминловчи омил ҳисобланади. Биохилмаҳиллик инсон фаолиятининг барча томонларига, унинг соғлигига ўз таъсирини ўтказади. Биохилмаҳиллик инсонни тоза сув, тоза ҳаво, озиқ-овқат маҳсулотлари билан

⁹³ Д.Н.Саидова, И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. "Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги". Ўқув қўлланма. Т.: "ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси" босмаҳонаси нашриёти, 2016. – 6.69.

таъминлайди, илмий билимлар, медицина учун манба ролини бажаради, табиий шароитда учрайдиган касалликлар имкониятини оширади, табиий ўзгаришларга чидамлилигини оширади. Юқорида ифодаланган тизимдаги бирор элементнинг йўқолиши, инсон ҳаётига салбий таъсир ўтказади ва кутилмаган оқибатларга олиб келиши мумкин. Шунинг учун ҳам, хулоса қилиш мумкинки, табиий унсурларсиз планетада ҳаёт бўлиши мумкин эмас.

Инсон хўжалик фаолияти Ер шарининг қуруқлик қисмининг тўртдан уч қисми ва океаннинг учдан икки қисмини ўзгартирди. Таҳлиллар тасдиқлайдики, фақат 2010 йилдан 2015 йилгача бўлган даврда 32 млн. гектар ўрмонлар йўқ бўлиб кетган, кейинги 1550 йил ичида короал рифларининг тирик қопломаси икки марта камайган. Музликларнинг эриши жадаллашмоқда, дунёдаги океанларнинг шўрланиши ортиб бормоқда, унинг маҳсулдорлиги камайиб борапти. Ёввойи ҳайвонларнинг сони камайиб борапти, кейинги 10 йил ичида тўрт турнинг бири, ер юзидан йўқолиши тахмин қилинмоқда⁹⁴.

Юқоридаги рақамлар тасдиқлайдики, тирик мавжудот ҳаётига катта хавф вужудга келди. Бундай шароитда инсоният биохилмаҳилликни сақлаб қолиш учун барча чораларни кўриши зарур. Биз англашимиз зарурки, бундай вазият инсон экологияси мувозанатининг бузилишига, одамларни озиқ-овқат билан таъминлашга зиён келтиради, соғлиқни сақлашга салбий таъсир ўтказади. “Биохилмаҳиллик ресурсларининг камайиши биринчи навбатда инсон фаолияти таъсир оқибатида юз беради. Охирги 50 йил ичида сайёрамиз аҳолиси сони 3,5 баробарга, истеъмол қилинаётган ичимлик сув ҳажми 11 баробарга, ҳайдаладиган ерлар майдони 2 мартага, рўйхатдан ўтган транспорт воситалари сони 10 мартага, нефть маҳсулотларидан фойдаланиш 7 мартага, электр станциялари қуввати 21 мартага ошди. Ҳайвонот ва ўсимлик олами турлари эса 20 фоизга камайди. Ҳар йили атмосфера ҳавосига 5 миллиард тонна карбонад ангидрид гази, 200 миллион тонна

⁹⁴ Что такое биоразнообразие. <https://www.worldenvironmentday.global/ru/vy-znali/chto-takoe-bioraznoobrazie>

углерод оксиди, 146 миллион тонна сульфат оксиди, 35 миллион тонна азот оксиди ташланмоқда”⁹⁵.

Инсоният ҳаётида салбий воқеа коронавирус пандемиясининг пайдо бўлганлиги фикримизнинг далилидир. Ушбу салбий ҳолат натижалари тасдиқлайдики, биохилма-хиллик тизимининг кучсизланиши, инсон ҳаётига янги хавф-хатарларни вужудга келтиради. Инсоннинг табиий баланси сунъий таъсирлар орқали бузганлиги, ёввойи табиатга ҳужуми, ҳайвонларнинг генетик турфалигини қисқартирди, натижада табиий шароит ўзгаришлар содир бўлди, экстремал табиий шароитнинг шаклланиши натижасида вирусларнинг инсон танасига кириши учун максимал қулай шароит яратилди. Коронавирус пандемияси инсониятга, табиат томонидан юборилаётган огоҳлантириш сигналидир. Бундай шароитда инсон экологияси олдда турган асосий вазифа биохилма-хилликни тиклаш учун барча имкониятни ишга солиш зарур. Бундай салоҳиятли ҳаракат планетада йўқотилган флора ва фауна вакиллари тиклашга олиб келиши мумкин. Бундай жараён инсонлар томонидан ҳар бир индивид табиатнинг бир қисми эканлигини англаши лозимлиги, унинг ягона тизим эканлигини тушунишимиз вазифасини илгари суради. Янги ривожланиш босқичи бизнинг табиат билан муносабатларимизни юксак даражада англашни ва қабул қилинаётган қарорларда албатта табиий шароитни, унга етказилиши мумкин бўлган зарарни эътиборга олишимизни талаб қилади. Бундай кенг қамровли фаолиятни амалга оширишда ривожланган демократик давлатларда, тирик мавжудотга, атроф-муҳит тозаллигига бўлган тажрибага ҳам эътибор бериш мақсадга мувофиқ. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти биологик хилмахиллик тўғрисидаги Конвенциясида, унинг планетадаги ҳаёт учун муҳим аҳамиятга эгаллиги алоҳида таъкидланади. Бундан эътиборга олиб, ривожланаётган мамлакатларга

⁹⁵ Алихонов Б. Жакбаров С. Биохилмахилликни сақлаш — барқарор ривожланиш омили Хуррият, 23 май 2012 йил. <http://parliament.gov.uz/upload/iblock/fad/joigtgejkabldbsionxbpjwjijslnutde%20hmxnrhyrijuk-bcyoaejwmtmee.pdf>

биохилмахиликни сақлаш учун стратегик режалар ишлаб чиқишга ёрдам беради. Ушбу ҳамкорликнинг муҳим жиҳати, миллий тизимларга биохилмахиликни сақлаш бўйича илмий асосланган тавсиялар беришдан иборат. Шунингдек, ушбу халқаро ҳамкорлик давомида экотизим-ларни асраш бўйича, “Глобал ўрмон хизмати”, “Трофнякларни ҳимоялаш бўйича глобал таклифлар”, “Трофик ўрмонларни ҳимоялаш бўйича конфессиялараро таклифлар” платформ-малари қабул қилинган ва бу таклифлар биохилмахиликни планетар масштабда сақлашга хизмат қилади.

Шунинг учун ҳам биохилмахилик инсон экологияси ривожда табиат ва жамият муносабатларининг уйғунлашувида муҳим аҳамият касб этади. Биохилмахилик табиат ва биологик қисмларининг ўзаро боғлиқлиги ва бир-бирини тақозо этишини англатади. Биохилмахилик тушунчасининг моҳияти қуйидагича фарқланади: турларнинг биологик ранг-баранглиги барча ўсимликлар ва ҳайвонларнинг, шу жумладан, турли бактериялар ва микроорганизмларнинг турфалиги; генетик ранг-баранглик ва уларнинг ўртасидаги биохилмахилик; экологик тизимларнинг турли-туманлиги, бойлиги, улар орасидаги ўхшашлик, жумладан, тоғ ўрмонлари, чўллар ёки саванналар, саҳролар ва денгизлар ва ҳ.к.. Бундай умумийлик биохилмахиликнинг ижтимоий мазмунини, унинг инсон фаолияти учун зарурлигини тасдиқлайди.

Биохилмахиликка иқтисодий, ижтимоий, маънавий манфаатлар нуқтаи назаридан ёндашишни талаб қилади. Инсон ўзининг асосий функциясига мувофиқ “биосфера”да, яъни сайёрамизнинг жонли қисмида яшайди. Биосфера – жуда фаол субстанция, лекин ўзининг турли биологик қисмларининг турфалиги туфайли, у ҳаётни экологик хавфсизлигини таъминлаш жиҳатидан жуда барқарордир. Биосфера фақат биологик ҳаётнинг ранг-баранглиги натижасида сунъий таъсирларга бардош беради. Бунда аралашувлар табиий ёки одамлар фаолияти иштирокида амалга оширилган таъсирлар бўлиши мумкин. Ер юзиде ҳаётнинг ранг-баранглиги қанча

камайиб борса, биосферанинг сиртдан аралашувларга таъсирчанлиги шунча ортади. Биохилмахиллик қанча кам бўлса, сайёрамининг узоқ муддатли истиқболда яшаб қолиш имкониятлари шунча камаяди.

Биохилмахиллик мамлакатимизда ўзбек халқининг иқтисодий, эстетик, соғлиқни сақлашга оид ва маданий фаровонлигининг муҳим манбаи ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, жаҳонда биохилмахиллик сезиларли даражада камайиши, жумладан: ноёб генлар, турлар ва экологик тизимларнинг йўқолиши Ўзбекистонга ҳам хавф солмоқда. Бунинг асосий сабаби инсоннинг атроф-муҳитга салбий таъсирининг, антропоген фаолияти ортиб бораётганлигидир. Таъкидлаш лозимки, Биохилмахиллик йўқолишининг ҳозирги жадаллиги сақланиб қолса, одамларнинг фауна ва флоранинг табиий яшаш жойларини бузиш, ифлослаш, иқлимни ўзгартириш борасидаги ҳаракатлари натижасида сайёрамининг турларнинг ярми 100 йилдан ҳам камроқ вақт ичида йўқ бўлиб кетади. Биохилмахилликка одамлар таъсирининг бош омиллари биологик ресурслар истеъмолининг ўсиб бораётгани, инсоннинг ишлаб чиқариш фаолияти, қишлоқ хўжалиги ҳамда одамлар яшайдиган жойлар кенгайиб бораётганидир.⁹⁶ Аммо инсоннинг ҳаёт фаолияти ва мавжудлиги учун неъматлар ишлаб чиқариш жараёнида Биохилмахилликка зиён етказмаслик ва уни келажак авлодлар учун сақлаб қолиш йўллари топиш устида инсонлар, илмий тадқиқотлар натижасига амал қилиб, уни сақлаш, ундан рационал фойдаланиш ҳақида қайғуришлари лозим.

Юқоридагиларни ҳисобга олиб, муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлардаги флора ва фаунани муҳофаза қилишнинг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар тўғрисида”ги, “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги, “Ўсимлик дунёсини муҳофаза

⁹⁶ Что такое биоразнообразие. <https://www.worldenvironmentday.global/ru/vy-znali/chto-takoe-bioraznoobrazie>

қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида” ги, “Ўрмон тўғрисида” ги қонунларида белгилаб қўйилган.

Биохилмаҳиллик инсон ҳаёти учун зарур бўлган табиий ресурслар манбаи ҳисобланади. Инсон мустақил ижтимоий, иқтисодий фаолиятида, биохилмаҳилликнинг ёввойи ва хонаки компонентларидан, озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй қуриш, мебель ясаш учун ёғоч, тиббиёт, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш учун ишлатади. Биохилмаҳилликдан инсон фаолияти натижасида олинадиган ижтимоий фойдани икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчидан, биологик хизматлар, яъни қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш тўлалигича табиий ресурсларнинг сифатига боғлиқ. Қишлоқлардаги ижтимоий ҳаёт учун табиий ресурсларга, улардан самарали фойдаланиш даражасига боғлиқ.

Иккинчидан, табиий маҳсулотлардан бевосита фойдаланиш механизмининг яратилганлиги. Ўзбекистонда янги ривожланиш босқичида биохилмаҳиллик маҳсулотларидан фойдаланиш ёнилғи сифатида ишлатиш учун ёғоч йиғиш, овчилик, озиқ-овқат сифатида фойдаланиладиган ўсимликларни, доривор гиёҳларни териш тизими такомиллаштирилади. Аммо тадқиқотлар тасдиқлайдики, инсон ўз фаолиятида биохилмаҳиллик маҳсулотларидан фойдаланиш норционал фойдаланиш ҳолатлари мавжуд, флора ва фауна неъматлари, яъни табиат тиклашга қодир бўлган даражадан ортиқ даражада йиғилади.

Мамлакатимизда олиб борилаётган экологик сиёсатнинг асосий мақсади Ўзбекистон табиатининг биологик ранг-баранглигини, шу жумладан, генетик, турлар ва экологик тизимлар хилмаҳиллигини сақлаб қолишдан иборатдир. Юқорида қайд этиб ўтилганидек, Ўзбекистонда биохилмаҳиллик йўқолиб бораётганининг асосий сабаби биохилмаҳиллик мавжуд табиий жойлар, асосан, қишлоқ хўжалигининг кенгайиши ҳисобига бузилиши, биохилмаҳиллик маҳсулотлари ва хизматларидан оқилона фойдаланилмаслиги оқибатида

биохилмахиллик ресурслари таназзулга юз тутиши, уларнинг сони камайиб боришидир.

Биохилмахилликни сақлашдаги асосий омиллардан ва йўналишларидан бири, атроф-муҳит учун қулайликларга эришишнинг муҳим жиҳати биохилмахиллик ресурсларидан бевосита фойдаланувчи маҳаллий аҳолининг хатти-ҳаракатларига боғлиқдир. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда биохилмахиллик ҳолатини яхшилаш учун маҳаллий аҳолининг ўз муаммоларини ечишдаги фаоллигига ва табиий ресурсларни сақлашга, асрашга бўлган онгли муносабатига боғлиқдир.

Ўзбекистоннинг биологик ранг-баранглигини асрашда биохилмахилликнинг йўқ бўлиш сабабларини бартараф этишга, яъни қишлоқ хўжалиги кенгайишининг табиий яшаш жойларига салбий таъсирига чек қўйишга, биохилмахиллик маҳсулотлари ва хизматларидан оқилона фойдаланмаслик амалиётларига барҳам бериш муҳим амалий аҳамият касб этади. Шунингдек, биохилмахилликни асраш учун имкониятлар яратишга ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқ ва аҳоли биохилмахиллик ресурсларидан зарур ҳолларда фойдаланишнинг кейинги мавсумигача тиклашга қодир бўлган миқдорда фойдаланишини назарда тутадиган амалиётни қўллаш лозим. Бундай ижтимоий, иқтисодий мазмун касб этадиган фаолият давомида қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқ.

Биринчидан, фермер ва деҳқон хўжаликлари томонидан экиладиган экинлар мамлакатнинг муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари ва муҳим биологик турлар яшайдиган жойларга қараб кенгайишига йўл қўймаслик. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизнинг муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлари, минтақада биохилмахилликни сақлашнинг асосий омилдир. Шунинг учун ҳам янги ривожланиш босқичи шароитида алоҳида қўриқланадиган табиий ҳудудлардаги шакланган биохилмахилликни сақлаш ҳозирги авлоднинг муҳим вазифасидир. Фермер хўжалиқларини оптималлаштириш, деҳқон хўжалиқлари учун янги участкаларни танлаш, кластер тизимини ривожлантиришни режалаштириш даво-

мида, яъни янги ҳудудларнинг ўзлаштирилиши жараёнида биохилмахилликка зарар етказмаслик, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар атрофидаги ҳудудларни, муҳим биологик турлар яшайдиган жойларни тиклаш, уларнинг ёввойи турлар яшаши учун мақбул жойларга айланишига эришиш зарур. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги учун фойдаланадиган ҳудудлар маҳаллий аҳолига муайян даражада, ижтимоий даромад манбаи ҳисобланади. Бундай шароитда аҳолидан доимий фойдаланиб келинган ерларни, давлат аралашуви билан олиб қўйиш масаланинг ечимини таъминламайди. Шумаънода, муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар ва муҳим биологик турлар яшайдиган жойлар атрофидаги ердан фойдаланишда, инсон фаолиятнинг муқобил турларини шакллантириш амалиётларни жорий этиш мақсадга мувофиқ. Аҳоли вакилларига муҳофаза қилинаётган ҳудудлар яқинида ишлаш учун, тақлиф қилинаётган янги фаолият турлари ёки айна шу фаолиятга нисбатан муқобил ёндашувлар экологик тизим, муҳофаза этиладиган табиий ҳудуд ёки муҳим биологик турлар яшашидаги уйғунликни таъминлаши лозим.

Иккинчидан, инсон антропоген фаолияти натижасида таназулга юз тутган экологик тизимларни, шунингдек, бундай ҳудудларда мавжуд бўлган биохилмахилликни тиклаш ва ривожлантириш, муҳим амалий иқтисодий ва маданий, тарбиявий аҳамият касб этади. Бундай фаолиятнинг асосий мақсади биохилмахиллик объектларини асраш ва улардан барқарор тараққиёт мақсадлари учун самарали фойдаланиш, мавжуд ҳудудларни тиклашдан иборат бўлган лойиҳаларни излаб топиш, уларни қўллаб-қувватлашдан иборат. Бундай вазифанинг ечими маҳаллий ҳокимиятлар томонидан, экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмита-сининг вилоятлардаги бошқармалари иштирокида, ҳудудлар ва биологик мажмуаларни жисмоний тиклашнигина эмас, балки ушбу ҳудудларни бошқаришни такомиллаштиришни ҳам назарда тутати.

Учинчидан, мамлакатимиз табиий ҳудудларидаги биохилмаҳилликка салбий таъсирни камайтирадиган хўжалик фаолиятининг ҳар қандай шакллари ривожлантириш имкониятларини излаш зарур. Ушбу жараён муайян ҳудудда, табиий шароитда ўсадиган ёки яшайдиган Биохилмаҳиллик ресурсларидан оқилона фойдаланишдаги алтернатив имкониятнинг, яъни ўзлари яратган ресурслар билан алмаштиришга ёки маҳаллий аҳолини иш билан таъминлашнинг муқобил вариантларидан иборат бўлади. Таклиф этилган иш жойлари, одамлар учун яхши даромад келтириши ва биохилмаҳилликнинг тикланишига ёрдам бериши лозим. Пировард натижада бундай лойиҳалар табиий ресурслардан рационал фойдаланиш имконини яратади, мазкур ресурсни тиклаш ва кўпайтириш учун шароит яратади.

Антропоген таъсир остида кучаяётган табиий экотизимларнинг умумий таназзули ва фрагментацияси ареалларнинг ва ҳам камёб, ҳам ресурс (овланадиган) турларнинг сони қисқаришига олиб келди. Бундай турлар ёввойи табиатда йўқолиб кетиш хавфига эга ва “Қизил китоб”га киритиш учун тавсия қилинган. Ҳайвонларнинг 207 та тури ва кенжа турлари камёб ва йўқолиб кетиш хавфи остидаги турли тоифаларга киритилган, улардан 184 таси Ўзбекистон Республикасининг “Қизил китоб”ига киритилган (2009 й.), улардан сут эмизувчиларнинг 24 тури, қушларнинг 48 тури, рептилийларнинг 16 тури, балиқларнинг 17 тури, бўғимли чувалчангларнинг 3 та тури, молюскаларнинг 14 та тури, бўғим оёқдиларнинг 60 тури мавжуд.

Табиатни муҳофаза қилиш халқаро иттифоқининг “Қизил китоб”ига ҳайвонларнинг 73 та тури ва кенжа турлари киритилган. Уларнинг келажаги глобал кўламда ташвиш уйғотади. Йўқолиб кетиш хавфи остидаги турлар билан халқаро савдо қилиш тўғрисидаги конвенцияга Иловага ҳайвонларнинг 88 та тури ва кенжа турлари киритилган. Ўзбекистон Республикаси “Қизил китоб”ининг охириги нашри (2009й.) юксак ўсимликларнинг 321 турини ва замбуруғларнинг уч турини ўз ичига олади. Олдинги нашрлар билан таққослаганда, 23 тур чиқариб ташланган, бошқа томондан эса камёб деб

эътироф этилган ўсимликларнинг 11 янги тури киритилган, 7 тури улар табиатда кўпайганлиги муносабати билан “камёб” мақомидан “қисқариб бораётган” мақомига киритилган. Ўзбекистон Республикасининг Қизил китобида «Йўқолиб кетган» мақоми билан 18 тур мавжудлигини алоҳида таъкидлаш зарур.⁹⁷

Мамлакатимизда биохилмаҳилликни сақлаш учун муҳофаза қилинадиган ҳудудлар сони кўпаймоқда. “Бугунги кунда республикада 7 та қуриқхона (188,3 минг га), битта комплекс ландшафт-буйортмахона (628,3 минг га), 2 та биосфера резервати (111,7 минг га), 3 та миллий табиий боғ (558,2 минг га), битта «Дўрмон» миллий боғи (32,4 га), 10 та табиат ёдгорлиги (3,8 минг га), 12 та буйортмахона (572,4 минг га) ва Бухоро ихтисослаштирилган «Жайрон» питомниги (165 минг га), шунингдек, ўрмон ва ўрмон овчилик хўжаликлари (11,121 млн га) мавжуд. Биохилмаҳиллик барқарор сақла-нишини таъминлайдиган муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг (муҳофаза қилинадиган ландшафтлар – курорт табиий ҳудудлар, рекреацион зоналар, сувни муҳофаза қилиш зоналари, қирғоқ бўйи полосалари, сув объекларини санитария жиҳатида муҳофаза қилиш зоналари, юза ва ер ости сувлар ҳосил бўлиши зоналарисиз) умумий майдони 13,2 млн гектарга яқинни ташкил этади. Айни вақтда муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларнинг умумий майдони ўрмон хўжаликлари ва ўрмон овчилик хўжаликлари ҳисобга олинма-ганда 2079,2 минг гектарни ёки мамлакат ҳудудининг 4,64 фоизини ташкил этади”⁹⁸.

Таъкидлаш лозимки, “муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар табиий мувозанатни таъминлашда муҳим роль ўйнайди. Улар инсон яшашининг зарур шarti бўлган экологик барқарорликни сақлаш ва табиий экотизимларни тиклашнинг

⁹⁷ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасини “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

⁹⁸ 2019 - 2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегияси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

муҳим мезони саналади. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар участкаларида ёввойи ҳайвонларнинг ҳамда ўсимлик-ларнинг ҳозирги ҳолати ва уларнинг ҳисобини юритиш бўйича, шунингдек, флора ва фаунанинг йўқ бўлиб кетиш хавфи остида бўлган ноёб турларини кўпайтириш ва қайта етиштириш, сақлаш бўйича илмий-текшириш, ташкилий-техник тадбирлар олиб борилмоқда”⁹⁹.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида» 2019 йил 17 январдаги Фармони ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг «1992 йилда Рио-де-Жанейрода имзоланган Биологик хилмаҳиллик тўғрисидаги конвенцияга Ўзбекистон Республикасининг қўшилиши тўғрисида» 1995 йил 6 майдаги қарорини ижро этиш юзасидан, шунингдек, биологик хилмаҳилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишни таъминлаш, муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни ривожлантириш ва кенгайтириш, табиий экологик тизимларнинг таназзулга учраши суръатларини пасайтириш, ҳайвонлар ва ўсимликларнинг камёб ҳамда йўқолиб бораётган турларини қайта тиклаш, биохилма-хилликни сақлаб қолиш соҳасидаги халқаро муносабатларни ривожлантиришга қаратилган комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори қарор қилинди:¹⁰⁰

⁹⁹ Алихонов Б. Жакбаров С. Биохилмаҳилликни сақлаш — барқарор ривожланиш омида Хуррият, 23 май 2012

йил.<http://parliament.gov.uz/upload/iblock/fad/joijtgejkabldbsionxbpjwijpslnutde%20hmxnrhyrijuk-bcyoaaejwmtnee.pdf>

¹⁰⁰Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

– Қарорға мувофиқ, 2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилмахилликни сақлаш стратегияси тасдиқланди. Стратегия қуйидаги устувор вазифалар амалга оширилишини назарда тутди:

– муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудлар майдонларини мамлакат ҳудудининг 12 фоизига етказиш;

– Орол денгизининг қуриган тубида ўрмонзорлаштириш ишларини олиб бориш ва унинг майдонини 1,2 миллион гектарга етказиш;

– Бухоро ихтисослаштирилган «Жайрон» питомнигида жайронлар бош сонини 1000 га етказиш;

– давлат қуриқхоналаридаги эталон экотизимларда биохилмахиллик компонентлари учун мониторинг олиб боришнинг марказий бўғинли ягона тизимини яратиш;

– замонавий геоахборот технологиялари (ГИС-технологиялар) асосида биохилмахилликнинг давлат мониторинги ва давлат кадастри ягона ахборот маълумотлар базасини яратиш;

– ҳар йили 2 млн. гектар майдонда табиий яйловлар ва пичанзорлардаги ўсимликларни геоботаник текширувдан ўтказиш;

– биохилмахилликни сақлаб қолиш масалаларини иқтисодиётнинг барча тармоқларига интеграциялаш;

– Қарорда қайд этилганидек, Ўзбекистонда биологик хилмахилликни тиклаш ва сақлаш — экологик хавфсизликни таъминлаш ва мамлакатнинг барқарор ривожланиши, шунингдек, иқлим ўзгаришининг юз бераётган жараёнларига мослашишнинг ишончли йўли ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси 1995 йилдан бошлаб Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Биологик хилмахиллик тўғрисидаги Конвенциясининг Томони ҳисобланади ва ўзига қуйидаги мажбуриятларни олган:

– биологик хилма-хилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланишнинг ёки мавжуд режалар ва дастурларга мослаштиришнинг миллий стратегиялари, режалари ва дастурларини ишлаб чиқиш;

– биологик хилмаҳилликни сақлаш ва ундан барқарор фойдаланиш учун унинг муҳим аҳамиятга эга бўлган қисмларини белгилаш;

– биологик хилмаҳиллик ишончли сақланишини таъминлаш мақсадида мавжуд муҳофаза қилинадиган табиий ҳудудларни кенгайтириш ва янгиларини ташкил этиш;

– таназзулга учраган экотизимларни тиклаш ҳамда камёб ва йўқолиб кетиш хавфи остидаги турларини тиклаш чора-тадбирларини кўриш лозим.

Биологик хилмаҳилликни сақлаш бўйича Биринчи миллий стратегия ва Ҳаракатлар режаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 1 апрелдаги қарори билан маъқуланган эди. Натижада биологик хилмаҳилликни сақлаш соҳасидаги кўплаб лойиҳалар Глобал экологик жамғарма, Жаҳон банки, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Тараққиёт дастури, Ёввойи табиатни қўриқлаш жаҳон жамғармаси ва бошқа халқаро ташкилотлар томонидан халқаро қўллаб-қувватланди.¹⁰¹

Ушбу Стратегия доирасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш бўйича бир қатор миллий ва маҳаллий дастурлар ҳамда режаларга биологик хилмаҳилликни сақлаш масалалари киритилди ва биологик хилмаҳилликни сақлаш соҳасида қирққа яқин халқаро лойиҳалар амалга оширилди. Натижада ерларнинг таназзулга учрашини секинлаштиришга, чўлланиш жараёнларини қисқартиришга, табиий ресурслардан нобар-қарор фойдаланишнинг бошқа салбий оқибатларини сусайти-ришга эришилди. Эришилган натижаларга қарамай, табиий экотизимларга ва ёввойи ҳайвонлар ва ўсимликлар кўпайишига салбий омилларнинг таъсири давом этмоқда. Биологик хилмаҳиллик компонентлари самарали муҳофаза қилинишини давом эттириш учун тизимли ёндашувни қўллаш талаб қилинади, ҳам ҳайвонларнинг ўзини, ҳам улар яшаш жойини муҳофаза қилиш бўйича комплекс тадбирларни ишлаб чиқиш зарур.

¹⁰¹Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилмаҳилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

Биологик хилмахилликни сақлаш стратегияси устувор йўналишларни, мақсадлар ва вазифаларни, режалаштиришни, уларга самарали эришиш усулларини, шунингдек, узоқ муддатли истиқболга биологик хилмахилликни сақлаш ва ундан фойдаланиш соҳасида барқарор тизимни шакллантириш ва ривожлантириш соҳасида давлат сиёсати амалга ошири-лиши босқичларини белгилашга қаратилган. Ушбу жараёнда ўрмонларни инсон манфаатлари учун сақлаш, қуриқлаш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон ўрмонлар кам бўлган мамлакат ҳисобланади, бироқ ўрмон экотизимлари ҳам хўжалик муносабатларида, ҳам табиатни муҳофаза қилиш муносабатларида муҳим роль ўйнайди.

Мамлакатимизда давлат ўрмон фонди ерлари 11,2 млн гектарни эгаллайди, бу республика умумий майдонининг 25,2 фоизини ташкил этади, улардан 3,26 млн гектарга яқини ўрмонлар билан қопланган. Ўзбекистон ўрмонлари ўзининг табиий таркиби, маҳсулдорлиги ва бажариладиган функцияларига кўра жиддий равишда фарқланади. Ўрмонлар, асосан, қумли чўлларда — 9,53 млн.га, тоғларда — 1,12 млн.га, қайирларда — 0,11 млн.га, шунингдек, воҳаларда — 0,26 млн.га жойлашган. 30 минг гектарга яқинни эгаллаган тўқайзорлар участкалари Қорақалпоғистон Республикасида жойлашган ва Амударё дельтасида тўқайзорлар дастлабки ҳудудининг 10 фоизига яқинни ташкил этади. Ушбу участкалар Ўзбекистондаги қолган барча тўқайзорларнинг 75 фоизини ва Марказий Осиё тўқайзорларининг 20 фоизини ташкил этади. Тўқайзорлар майдонининг камайиши камёб ва йўқолиб бораётган турларнинг қисқариши сабаблидир. Тўқайзорлар массивлари унча катта бўлмаган тор полосалар ва дарё уваларидаги алоҳида участкаларда сақланиб қолган ва ёввойи табиат учун муҳим экологик йўлақлар ҳисобланади.¹⁰²

¹⁰² Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хилма-хилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

III БОБ. ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШ ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ

3.1. Узлуксиз таълим тизимининг инсон экологиясидаги роли

Ижтимоий гуманитар фанларда маданият тушунчаси инсон фаолиятини тапкил қилиш ва ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини ўз ичига олувчи, моддий ва маънавий меҳнат натижасида ўз ифодасини топган ижтимоий муносабатлар тизими, маънавий бойликлар сираси, пировард натижада инсон ва табиат орасидаги муносабатлар тизими сифатида талқин қилинади. Шунингдек, маданият табиатга нисбатан инсон муносабатларининг уйғунлигида намоён бўлади. Маданият, бу - инсон онгли ижтимоий фаолиятининг, яъни субъектнинг табиий ва ижтимоий борлиққа муносабатидир. Маданият ижтимоий ҳодиса сифатида умумлашган шаклда жамият ва инсоннинг “турмуш тарзи” сифатида кўринади. Мана шундай мазмунда экологик маданият ўз мазмунига кўра, муҳим компонент сифатида ва инсоният цивилизацияси ривожланиш даражасининг бир қисмидир. Глобаллашув шароитида жамият аъзолари олдида мавжуд табиатга нисбатан бўлган муносабатлар тизимини такомиллаштириш, яъни биосферани сақлаш, экологик ҳалокатга йўл қўймаслик, инсон фаолияти учун зарур бўлган шароитни қўриқлаш вазифаси турибди.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти таъкидлаган эдики, “Барчамиз бир оддий ҳақиқатни қатъий ва аниқ англаб олишимиз керак – бундан буён Ўзбекистон Экологик ҳаракати янги сифат босқичига кўтарилади, юксак депутатлик минбаридан туриб атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масалаларини ўртага қўйиш ва назорат қилиш, инсонни ва мамлакат аҳолисини экологиянинг хавфли ҳамда тажовузкор ўзгаришларидан ҳимоя қилиш учун улкан имкониятларни қўлга

киригади”¹⁰³ Бундай мураккаб масала маълум даражада инсон фаолияти шакллари уннинг ўзгартириш талаб қилмоқда. Бу илмий муаммо, инсон дунёқарашини фуқаролик жамияти талаблари асосида шакллантириш заруриятини вужудга келтирди ва бу жараён моддий-маънавий маданиятнинг эски шакллари билан воз кечиш, жамиятни модернизациялаш даврига мос бўлган экологик маданиятни шакллантириш билан боғлиқдир. Шундай экан, экологик маданият умумий маданиятнинг таркибий ва ажралмас қисмидир. Экологик маданият инсон ақл заковати туфайли уннинг фаолиятида табиат билан бўлган ўзаро муносабатларда ўз ифодасини топади. Таъкидлаш лозимки, инсоният ўз тараққиети даврида экологик маданиятни шакллантириш жараёнида табиатдан ҳам маълум даражада таълим олган, ўрганган. Ушбу хулосалар бугунги даврга ҳам тааллуқлидир. Маданий жараёнлар, ижтимоий ва табиий муносабатлар тизимида атроф-муҳитда содир бўлаётган ҳолатларни тўлиқ англаш, инсоннинг ҳозирги замонда ўз ҳаётини сақлаб қолишининг муҳим жиҳатларидан бири, яъни табиатга нисбатан ижобий таъсирини шакллантириш билан боғлиқдир. Шунинг учун жамият маданий даражасининг кўрсаткичи сифатида уннинг фақат маънавий ривожланиши эмас, балки аҳолининг ахлоқий тарбияси, фуқаролар фаолиятига экологик қонунлар талаби, мазмуни, атроф-муҳитни асраш ва уни кўпайтириш бўйича тушунчаларнинг сингдирилганлиги муҳим аҳамият касб этади. Ушбу муаммога фалсафа фани нуқтаи назаридан ёндашилса, экологик маданият жамият умумий маданиятининг бўлаги сифатида инсоннинг атроф-муҳитга таъсирида, шунингдек табиатни ўрганиш ва табиий ресурсларни ўзлаштиришда зарур бўлган махсус билимлар, маданий удумлар, маълум даражадаги табиатга нисбатан муносабатларни ўрганиш, амалиётда улардан унумли фойдаланишда кўринади. Бизнинг фикримизча, экологик

¹⁰³ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш - устувор мақсадимиздир”. - Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

маданиятнинг мазмуни, инсон экологик онгининг ривожланишида, эмоционал психологик ҳолатларнинг инсоннинг умумий фаолияти билан уйғунлигида ҳам намоён бўлади. Экологик маданият шахс ҳаётининг умумий мазмуни ва унинг фаолиятидаги турли йўналишлар, сифатларида ўз аксини топади. Маълумки, фалсафий нуқтаи назардан экологик маданият инсонга унинг табиат ва жамият маҳсули сифатида ўз ўрнини белгилашни тушунишга ёрдам беради, сиёсий маданият инсоннинг ҳўжалик фаолияти ва табиий муносабатлар орасида экологик мувозанатни сақлашга ёрдам беради. Ҳуқуқий маданият эса қабул қилинган қонунлар тизими доирасида инсон ва табиат билан муносабатларни белгилайди, ахлоқий маданият инсоннинг табиатга нисбатан ғамхўрлик алоқаларини ифодалайди. Эстетик маданият бадиий асарлар, рассомлар полотноларида табиатни тараннум этиб атроф-муҳитга ҳурмат ўйғотади. Ушбу маданиятлар уйғунлиги экологик маданиятни вужудга келтиради. Шундай экан, экологик маданият тушунчаси жамият ва табиат муносабатлари тизимини сақлаш, янада ривожлантиришга хизмат қилади. Фалсафа ва ижтимоий экологиянинг муаммоларини ўрганиш доирасида “маданият экологияси” тушунчаси ҳам тадқиқ қилинди, чунки бу муаммо инсоният томонидан вужудга келтирилган маданиятга доир муҳитни сақлаш, баъзи қисмларини тиклаш билан боғлиқдир. Ҳозирги даврда шахс умумий маданиятининг даражаси, шу жумладан, экологик маданиятининг намоён бўлиши табиат ва жамият муносабатларининг умумийлиги билан боғлиқдир. Бундай умумийликга жамият ва табиатдаги хотиржамлик натижасида эришилади, яъни табиат инсон фаолияти мазмунини ташкил қилади, атроф-муҳитни асраш инсон ҳаётини ва жамиятни сақлашнинг асосий факторига айланади. Экологик маданият шахс фаолиятининг ахлоқий маънавий дунёси билан боғлиқ бўлиб, унинг табиат билан муносабатларнинг ўзига хос алоқалари натижасида кўринади. Бу фаолиятдаги бир-бирини тўлдирув-чи бўлаклар,

яъни: экологик онг, экологик муносабат ва экологик фаолият алоҳида аҳамият касб этади.

Таъкидлаш лозимки, экологик маданиятни ҳар бир инсонда ва умумий ижтимоий онг даражасида ривож-лантириш учун экологик муассасаларнинг ўрни муҳимдир. Глобаллашув даврида, яъни экологик бўҳронлар авж олаётган пайтда инсониятнинг тақдири унинг ўзига боғлиқдир. Инсон фикрлашини ва фаолиятини экологик йўналишга бошқарсагина бу хавфни бартараф этиши мумкин. Жамият даражасида антропоцентризмни, шахс фаолиятида эгоцентризмни бартараф этгандагина экологик инқироздан қутулиш мумкин. Бундай жараён устида мунтазам ишлаш лозим. Экологик муаммолар устида илмий тадқиқотлар олиб бораётган олимларнинг фикрича ҳозир экологик аҳволни яхшилаш учун чора-тадбирлар кўрилмаса йиллар ўтган сари экологик муаммоларни ҳал қилиш кеч бўлади. Маълумки, маданий жараёнлар консерватив характерга эга, аммо ҳозирги даврдаги экологик вазият бизни экологик маданиятнинг янги шаклларига тезроқ ўтишимизни талаб қилмоқда. Маълумки, бундай ҳолатга табиий ресурсларни қўриқлаш ва кўпайтириш қонуни инсон онгига сингдирилганда, унинг фаолият қонунига айланганда эришиш мумкин. Аммо илмий тадқиқотлар натижалари кўрсатмоқдаки, моддий ишлаб чиқариш ва экологик маданият бир-бирига зид бўлган жараёндир. Бу муносабатлардаги қийинчиликларни бартараф этиш, шу жумладан, инсон онги ва фаолиятидаги қарама-қаршиликларни енгишни ҳам талаб қилади. Бугунги иннова-циялар даврида ҳар бир техникавий янгиликдан самарали фойдаланиб экологияга эътибор беришимиз лозим. Инсоният ўзининг кўп асрлик тарихида унчалик тараққий этмаган экологик тафаккур, экологик этика, онгли суратда экологик йўналтиришга эга бўлмаган фаолият билан шуғулланади. Замонавий экологик маданият муаммоларини ўрганар эканмиз, унинг шаклланиш тарихий илдизларига эътибор беришимиз лозим. Бу борада ўрта Осиё мутафаккирларининг, шу жумладан, Абу Райҳон

Беруний, Абу Али Ибн Сино, Ал Форобий, Амир Темур, Алишер Навоий, Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва бошқалар асарларида экологик маданият масалаларига алоҳида аҳамият берилган. Ҳудудимиздаги ер, сув ресурсларини асраш, флора ва фаунани кўпайтириш лозимлиги таъкидланган. Ушбу илмий муаммо-нинг ёритилиши ҳозирги замон педагог, файласуф олимлар-нинг тадқиқотларида ўрганилган. Шу жумладан, россиялик файла-суф олим Н. А. Бердяев инсоният тарихидаги барча ижтимоий ўрганишлар шахснинг табиатга муносабати билан белгиланган деб қайд қилади. Олимнинг бу хулосаси экологик маданиятни умум инсоният генезиси даражасида ўрганишни тақозо қилади.¹⁰⁴ Шунингдек, файласуф олим В. С. Соловьев ушбу муаммони ўрганиб таъкидлайдики, инсон атроф муҳитга уч хил муносабатда бўлади. Биринчидан: инсоннинг табиатга ачиниши ва табиатнинг инсонга турли кўринишда хизмат қилиши; иккинчидан: табиат билан курашиш, уни мутлақ енгиш, ундан ўз манфаатлари учун қурола сифатида фойда-ланиш; учинчидан: ижобий муносабат, яъни инсоннинг табиатдан фойдаланишининг ижобий натижаларига ва табиат-нинг улуғланишига эришилади.¹⁰⁵

Экологик маданиятнинг муҳим жиҳатларидан бири, унинг табиатга нисбатан ачиниш ҳолатидан кейин унга нисбатан ўзгарувчанлик муносабати бошланади ва бундай ёндашув табиат устидан ҳукмронликка, индивиднинг табиат билан курашига олиб келади. Экологик маданиятнинг марказий субъекти эгоцентризм гоёси сингдирилган индивиддир. Бу жараён табиий, объектив характерга эга бўлиб, ҳозирги давр ахлоқий талаблари билан танқид қилинмайди. Табиатга ҳужум ва меҳнат қуроладини ишлатиш натижасида ундан вужудга келган, тайёрланган табиий ресурсларнинг ҳўжаликда фойдаланиш муаммоси экологик маданиятнинг янги шаклини вужудга келтирди. Шахс ва инсониятнинг техникавий ҳамда

¹⁰⁴ Бердяев Н.А. Самопознание. Москва, Издательство: АСТ, Neoclassic, 2017.-480с.

¹⁰⁵ Соловьев В. С. Философские начала цельного знания: монография - Москва: Директ-Медиа, 2012.-126с.

интеллектуал қудрати биосферанинг мувозанатини бузди, жамиятни ҳозирги глобал экологик инқирозга олиб келди. Вужудга келаётган бу бўҳрон ҳақида ўз вақтида буюк мутафаккирлар огоҳлантирган эди. Уларнинг фикрича, табиий ресурслардан норционал фойдаланиш, уни тикламаслик фалокатга олиб келади. Шундан келиб чиққан ҳолда, таъкидлаш лозимки, атроф-муҳитни кўриқлаш ва асрашга йўналтирилган жамоатчилик ташкилотлари, экологик ҳаракат-ларнинг экологик маданиятни шакллантиришдаги ўрни муҳим аҳамият касб этмоқда.

Шахс экологик маданияти доирасига кирувчи муҳим жиҳатлардан бири, таълим ва тарбия мазмунининг экологик маданиятни уйғунлашувидаги ролидир. Шахс экологик билими ва унинг экология ҳақидаги тушунчалари инсоннинг экологик муаммоларга муносабатида базис, фундамент ўрнини бажаради. Атроф-муҳитга экологик маданият нуқтаи назаридан ёндашишда эстетик маданиятнинг роли алоҳида аҳамият касб этади, чунки эстетик маданият табиатга ахлоқий эстетик нуқтаи назарда ёндашувни шакллантиради. Шунинг-дек, шахс экологик маданиятини унинг фаолиятида атроф-муҳитга ҳақиқий таъсирида яққол кўриш мумкин. Юқорида таъкидланган, келтирилган фикрлар янги экологик тафаккурнинг вужудга келишида муҳим аҳамиятга эга. Таъкидлаш лозимки, ҳозирги даврда турли мамлакатлар ва минтақаларда аҳолининг экологик маданият даражаси ҳар хилдир. Аммо қайд қилиш лозимки, жамият аъзоларининг кўпчилигида экологик тафаккур мавжуддир. Фуқароларни атроф-муҳитда содир бўлаётган экологик бўҳронлар, инқирозлар огоҳликка чақирмоқда. Ҳозирги даврда табиатни инсон манфаатларига бўйсундириш ҳақида фикрлаётган кишиларни учратиш қийин. Жамият аъзоларининг кўпчилиги “Табиат биздан яхшироқ билади”, “Табиатни асраш ҳаммамизнинг вазифамиз” деган фикрни билдиришмоқда. Экологик маданиятнинг марказий нуқтасини ташкил этувчи янги экологик тафаккурнинг шаклланиши бизнинг табиий ресурсларни чегарасиз фойдала-

нишимиз, биосферанинг қашшоқлашувига сабаб бўлганлиги, унинг ҳимоя қилиниш лозимлигини тушуниш, англашни талаб этади. Экологик тафаккур шахс ёки бир ижтимоий гуруҳнинг манфаатларига хизмат қилувчи экологик фаолият юритишдан воз кечишни тақозо этади, чунки бундай экологик йўналишдаги ишлар тезда қўлга киритиладиган фойда изидан қувиш натижасида атроф-муҳитнинг сақланишига зид бўлиб, балки келажак авлод манфаатлари ҳам эътиборга олинмайди. Аксинча, ҳозирги замон экологик тафаккури демократик мазмунга эга бўлиши, умуинсоний қадриятларга асосланиши, тарихий келажакка йўналтирилган бўлиб, бутунги мақсадли манфаатларни инкор этиши лозим. Экологик тафаккурнинг ўзига хос хусусиятларидан яна бири ҳозирги даврдаги жаҳондаги экологик вазиятни чуқур ва жиддий англаши, экологик муаммоларни ечиш учун янги инновациялар, замонавий технологияларни татбиқ қилишидир. Таъкидлаш лозимки, ҳозирги даврда жамиятдаги оммавий экологик оғтизимда фуқораларнинг мавжуд экологик инқирозларнинг моҳиятини, баъзи ҳолларда инсон яшаётган табиий, ижтимоий муҳитнинг мазмунини англаб етмасликни кузатиш мумкин. Жамият аъзолари томонидан атроф-муҳитни асраш юзасидан минтақада олиб борилаётган ишлар билан чегараланишнинг ўзи кифоя қилади деган кайфиятни кузатиш мумкин. Инсон ва табиат орасидаги ижтимоий муносабатлар туфайли жамият аъзолари орасида ҳозирги замонда прогрессив аҳамият касб этувчи экологик маданият шаклланади. Замонавий экологик маданият экологик тизимга тааллуқли бўлган соҳаларни ўз ичига қамраб олади: экология соҳасидаги ишлаб чиқариш муносабатлари, экологик тафаккур, экологик фаолият, экологик йўналишдаги ижтимоий институтлар, экологик таълим ва тарбияни. Гуманистик типдаги экологик маданиятни демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини қарор топтирмадан шакллантириб бўлмайди. Бу жараён ушбу йўналишдаги ижтимоий муносабатларни, инсонлар орасида, мамлакатлар ва халқлар орасидаги алоқаларни, жаҳон ҳамжамияти муноса-

батларини гуманизм принциплари талаблари асосида олиб борилгандагина ўз мақсадига этади. Бу жараённинг алтернативи йўқ.

Экологик маданият шаклланишининг ижтимоий-иқтисодий ишлаб чиқариш билан боғлиқ томонларига эътибор беришимиз алоҳида аҳамият касб этади. Мамлакатимиз мустақиллиги йилларида экологик маданиятнинг ушбу жабҳаларига муҳим ўрин берилди. Ишлаб чиқаришда экологик талаблар жадал суръатда жорий қилина бошланди. Бу борадаги амалий ишлар саноат тармоқларида, шу жумладан, нефть-химия, газни қайта ишлаш, нефть ва газни қазиб олиш соҳаларида олиб борилди. Энергетика иншоотлари реконструкция қилинди. Ишлаб чиқариш корхоналарида тозалаш объектлари ишга туширилди. Атмосфера ҳавосининг тозалигига алоҳида эътибор берилмоқда. Мамлакатимиздаги экологик сиёсат табиатнинг алоҳида унсурларини ҳимоя қилишдан экотизимни умумий ҳимоялашга ўтишга, инсон яшайдиган ҳаёт кечириш муҳитининг қулай жиҳатларини кафолатлашга йўналтирилган. Бундай экологик сиёсатнинг амалга оширилиши ижтимоий иқтисодий мажмуи ва умуман жамиятнинг барқарор ривожланиши шартларидан бири бўлиб қолиши керак. Ўзбекистон Республикасининг экологик сиёсати натижаларидан бири инсон саломатлиги учун юқори даражадаги хавфга эга ҳудудларда атроф-муҳит сифатини яхшилаш ва экотизимни барқарорлаштиришдан иборат бўлди. Оролбўйида экологик вазият оқибатларини бартараф қилиш бўйича тадбирлар амалга оширилмоқда - кичик маҳаллий сув ҳавзалари, ичимлик суви билан таъминловчи сув ўтказгичларининг қурилиши олиб борилмоқда. Республикамизда мустақиллик даврида ифлослантирувчи моддаларнинг атмосферага ташланиш миқдори 2,1 баробар, ифлосланган оқова сувлари 2,0 баробар камайди. Пестицидлардан фойдаланиш кейинги беш йил давомида 4 баробар қисқарди. Экин майдонларида пахта экишнинг камайтирилиши ҳисобига галла ва дуккакли, сабзавот ва полиз, картошка экин майдонлари

кенгайиб бормоқда. Пахта экиладиган майдонлар ҳозирги кунда анча қисқартирилган ва экин майдонларининг 40,6 фоизини ташкил этади. Жамиятда бундай ижобий тадбирларнинг амалга оширилиши шахсда табиатга ижобий ёндашувнинг ривожланиши ва пировард натижада экологик маданиятнинг шаклланишида муҳим фактор ролини ўйнамоқда. Янги шаклдаги экологик маданиятнинг шаклланишида ижтимоий-сиёсий соҳалардаги туб ўзгаришлар ҳам муҳим ўрин эгалламоқда. Юртимизда экологик аҳволнинг яхшила-ниши, баркамол ёшлар экологик тарбияси, экологик маданиятнинг ривожланиши учун муҳим аҳамият касб этувчи жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланишида ҳам ўз ифодасини топди. Натижада мамлакатимизда соғлом бола-ларнинг сони 52,7%дан 62,9%га ўсди, сурункали касалликлар билан оғриганлар сони сезиларли даражада камайди. Ўзбекистон Республикаси халқаро “Болаларни қутқариш” ташкилоти тузган рейтингига биноан, болалар соғлиғи ҳақида ғамхўрлик қилаётган мамлакатлар орасида биринчи ўнликдан жой олди, кейинги йилларда 1500 замонавий болалар спорт иншоотлари ишга туширилди.¹⁰⁶

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси, вилоятлар ҳокимликлари экологик масалаларга муҳим аҳамиятга эга бўлган фаолият сифатида қарашмоқда, экологик муносабатларнинг ҳуқуқий базаси мустаҳкамланмоқда. Мустақиллик йилларида экология соҳасида 30 дан ортиқ қонунлар қабул қилинди. Мамлакатимизда мавжуд экологик аҳволни ўрганиш ва назорат қилиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг аъзоси сифатида кўпчилик халқаро конвенцияларга қўшилди, уларнинг бажарилиши учун тадбирларни амалга

¹⁰⁶ Қаримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислам Қаримовнинг “Юксак билим ва интеллектуал мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. \\ Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.

опирмоқда. Мамлакатимизда экологик ҳаракат, экология соҳасида нодавлат ва нотижорат ташкилотлари вужудга келди. Оммавий ахборот воситалари мунтазам суръатда атроф-муҳит ҳимоясига бағишланган мақолалар чоп этмоқда, телекурса-тувлар, радио эшиттиришлар ташкил қилинмоқда. Мавжуд сиёсий партиялар дастурларида экологик масалаларга ўрин берилган. Жамоат ташкилотлари фаолиятида экологик тадбирлар, мавжуд экологик аҳволга бағишланган суҳбатлар, учрашувлар ўтказилишига эътибор берилмоқда. Таъкидлаш лозимки, бундай кенг қамровли фаолият жамиятимиз аъзоларида умумий экологик маданиятнинг шаклланишига сабаб бўлмоқда. Улар онги ва тафаккурида маълум даражадаги маънавий, ҳуқуқий экологик меъёрлар шаклланмоқда. Шу жиҳатдан олганда, ҳар бир фуқарода табиат олдидан ўзининг шахсий жавобгарлигини англаш тўғрисидаги вужудга келганлигини таъкидлаш лозим. Фуқаролар табиий ресурсларга етказилган зарар учун ҳуқуқий, ахлоқий, маъмурий жавобгарликка тортилишларини чуқур англаш-моқда. Таъкидлаш лозимки, инсон томонидан келажак олдидан жавобгарлигини англамаслик экологик инқирознинг бошланишига сабаб бўладиган сабаблардан биридир. Жамият аъзоларида мавжуд бўладиган экологик жавобгарлик ҳисси уларнинг ижтимоий ва маънавий жавобгарликларини ҳам ўз ичига олади. Шахснинг жамият олдиданги жавобгарлиги доимий суратда демократик қадриятлар билан боғлиқдир, демак инсонда атроф-муҳитга, бошқа фуқароларга, шахсан ўз фаолиятига нисбатан қандай муносабатда бўлиши муҳим аҳамият касб этади. Бу борада шахсий жавобгарлик индивиднинг ижтимоий муҳит билан ҳамкорлиги борасида намоён бўлади. Шу муносабат билан экологик маданиятнинг икки жиҳати, яъни моддий ва маънавий томонларига эътибор бериш лозим. Жамиятнинг экологик маданияти бир-бири билан боғланган бўлаклардан ташкил топган бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: экологик муносабатлар, экологик онг ва экологик фаолият. Экологик муносабатлар мазмунида

ижтимоий экологик жараённинг уч томонига эътибор беришимиз лозим бўлади. Биринчидан: инсоннинг табиий шароитда яшаши, табиатга таъсири бўйича фаолияти. Иккинчидан: инсон фаолиятининг моддий ишлаб чиқариш билан боғлиқ тамонлари, яъни инсоннинг табиатнинг кучи, қуввати ва моддий имкониятларидан фойдаланиши. Учинчидан: ижтимоий индивид сифатида инсоннинг табиий муҳитга, объектив борлиққа муносабати билан белгиланади.

Инсон экологик фаолиятининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири, моддий ва маънавий соҳалардаги ҳаракатлари натижаси, яъни табиатни билиш, ўзлаштириш, атроф-муҳит доирасида табиий ҳолатни сақлаб қолган ҳолда уни ўзгартиришида ҳам намоён бўлади. Қайд қилиш мумкинки, табиий ресурсларга муносабат биринчидан инсон фаолиятининг муҳим қисмидир, иккинчидан инсоннинг ҳаётини таъминловчи асосий факторлардан ҳисобланади. Таъкидлаш лозимки, инсон экологик фаолият билан Ер шарида яшай бошлаган даврдан буён шуғулланади. Фақат экологик маданият жамият тараққиётининг турли босқичларда ўзгариб турган. Ҳозирги даврдаги экологик фаолият янги типдаги экологик маданият тизимларига, энг муҳими, ҳозирги замондаги экологик дунёқарашига мос бўлиши лозим.

Жамиятни модернизациялаш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш давридаги экологик фаолият, бу инсоннинг ишлаб чиқаришдаги, яъни табиий ресурслардан унумли фойдаланиш фаолияти бўлиб, ундаги асосий вазифалардан бири табиий ресурсларни асрашдир. Пировард натижада табиий ресурслардан фойдаланиш маданияти замонавий экологик дунёқарашга, илмий тадқиқотларга, экология соҳасидаги инновацияларга, экологик ҳуқуқий талабларга мос бўлиши керак. Ушбу жараённинг асосий жиҳатларидан яна бири инсоннинг ишлаб чиқариш фаолияти туфайли унинг табиатга етказиши билан мумкин бўлган салбий таъсирини чуқур англашидир. Инсоннинг табиатни ҳимоя қилиш

фаолияти янги экологик маданиятга асосланиб, гуманистик этикага мос бўлмоғи талаб қилинади.

Шу муносабат билан қайд этиш лозимки, жамиятнинг модернизациялашуви муносабати билан, ёшлар экологик маданиятининг шакллантириш ва уни тобора юксалтириш зарурлиги қуйидаги омиллар билан изоҳланади.

Биринчидан, мамлакатимиз сарҳадларининг глобал экологик вазият билан бевосита боғлиқ эканлиги.

Иккинчидан, ҳозирги шароитда глобал ва минтақавий экологик вазиятнинг кескинлашуви ҳамда унинг ижтимоий, иқтисодий жиҳатдан ечимини топишда муайян қийинчиликлар вужудга келаётганлиги.

Учинчидан, мунтазам тараққиёт концепцияси билан боғлиқ ҳолда, мавжуд ер, сув ресурсларидан унумли фойдаланиш зарурлиги, айниқса, ичимлик суви танқисли-гининг ошиб бораётганлиги.

Тўртинчидан, атмосфера ҳавосининг тозаллиги учун курашиш, инсон саломатлиги, унинг ижтимоий-иқтисодий жараёнлардаги унумли фаолиятини таъминловчи фактор эканлигини барча тарбия воситалари орқали тушунтириш лозимлиги.

Бешинчидан, мамлакатимизнинг бетакрор флора ва фаунасини авайлаб асраш, ундан фойдаланишда халқаро талабларга амал қилиш муносабати билан инсон омилининг роли ошиб бораётганлиги.

Олтинчидан, демократик ва ҳуқуқий давлат қурилиши мобайнида экологияга доир мавзуда қабул қилинган қонунлар мазмунини, мақсадини, амалий аҳамиятини ёшлар онгига сингдиришни тарбиявий аҳамиятининг кучайганлиги билан белгиланади.

Таъкидлаш лозимки, табиий ресурслардан унумли фойдаланиш иқтисодиёт тармоқларининг ривожланишида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Инновацион технологияларга асосланиб маҳсулот ишлаб чиқариш, унинг рақобатбардошлиги, хом ашё ресурсларининг сифати билан чамбарчас боғлиқдир. Ушбу

жараён ундирилаётган, етиштирилаётган маҳсулотларнинг таркиби, стандартларга жавоб бериши бевосита табиий ресурсларнинг умумий ҳолати ва уларнинг экологик талабларга жавоб беришини талаб қилади. Бундай ҳолат аграр, индустриал сектор ривожланишининг ҳозирги талаблар даражасида ташкил этишни ҳам тақозо қилади. Мамлакатимиз-даги мавжуд ер, сув ресурсларининг, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсининг умумий ҳолати иқтисодий тармоқларни модерни-зациялаш шароитида ривожланишнинг муҳим омилidir. Таъкидлаш лозимки, саноат тармоқлари учун тайёрланаётган хом ашё маҳсулотларининг сифати ва рақобатбардошлигини таъминлаш уларни мунтазам қўриқлаш, хавфсизлигини таъминлаш лозимлигини талаб қилади. Экологик мувозанат-нинг сақланиши, атроф-муҳитнинг тозаллиги, инсон саломат-лиги ва меҳнат фаолиятига салбий таъсир кўрсатадиган ҳолатларнинг олдини олиш кўп жиҳатдан жамоатчилик, фуқароларнинг ижтимоий фаоллигига боғлиқдир. Иқтисо-диётнинг барча тармоқларини модернизациялаш, демократик ва ҳуқуқий давлатнинг қурилиши, ҳамда фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида фуқораларнинг ижтимоий фаоллиги ошади, ҳар бир жамият аъзосининг мамлакатимиздаги мавжуд табиий ресурслардан оқилона фойдаланишдаги бевосита иштироки кучаяди.

Ўзбекистон ҳудудидаги экологик вазият ва уни янада яхшилаш, давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари иштирокида доимий мониторинг қилиниши мамлакатимиз манфаатлари нуқтаи назаридан стратегик масалалардан биридир. Шунингдек, ушбу жараён қазиб олинаётган моддаларнинг истеъмолчиларга йўқотишларсиз етказилиши, уларни қайта ишлашда замонавий технологиялардан кенг ва унумли фойдаланиш самарадорлигини таъминлашни талаб қилади. Ушбу масаланинг ўзига хос хусусиятларидан бири, иқтисодиётнинг глобаллашув шароитида ривожланишини эътиборга олиб ривожланган мамлакатларда табиий ресурслардан фойдаланиш тажрибасидан ҳам

самарали фойдаланиш имкониятларини яратади. Иқтисодиёт тармоқларининг интенсив ривожланиш хусусиятлари ҳудудлардаги мавжуд ер, сув, биологик ресурслардан фойдаланишни янада такомиллаштиришни тақозо қилмоқда. Табиий ресурслардан самарали фойдаланиш мунтазам суръатда экологик жараён билан боғлиқ бўлган ҳуқуқий асоснинг такомиллашувини кун тартибига қўймоқда. Фуқаролик жамияти шароитида муаммонинг ечимига бундай ёндашув экологик масалаларнинг глобаллашуви, минтақаларда табиий ресурслардан фойдаланиш жараёнида вужудга келаётган масалалар ечими илмий асосланганлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизациялаш шароитида табиий ресурслардан, шу жумладан, ер, сув ресурсларидан унумли фойдаланиш масаласи бевосита барқарор иқтисодий тараққиёт, аҳолининг озиқ-овқат, инсон саломатлиги, пировард натижада ижтимоий хавфсизлигини таъминлаш эканлигини англаши лозим. Шу мақсадларни амалга ошириш учун мамлакатимизда фақат ер ресурсларининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун 2010 йилда 300 млрд. сўм сарфланди.¹⁰⁷ Аграр сектор фойдаланаётган ер ресурслари мамлакатимиз ички ялпи маҳсулотининг 26,8%ини яратилиши табиий ресурсларнинг иқтисодиётимиздаги салмоқли ҳиссасидан далолат беради. Иқтисодий ривожланишнинг муҳим жиҳатларидан бири табиий ресурслардан ишлаб чиқариш мақсадларида фойдаланаётган субъектларнинг вазифаси уларнинг ифлосланишига йўл қўймасликлари, ишлаб чиқаришнинг атроф-муҳитга салбий таъсир этмаслигини таъминлашлари, шунингдек мавжуд биологик хилмаҳилликнинг экологик ҳолатини бузмаслигини таъминлаши лозим. Бундай ёндашув мавжуд экологик қонунчилик асосларига қатъий амал қилишни ҳам талаб қилади.

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини қуриш жадал давом этмоқда. Жамия-

¹⁰⁷ Каримов И.А. Ўзбекистон пахтакорлари ва барча меҳнаткашларига. Халқ сўзи, 2010 16 октябрь.

гимизни рақамлашиши ва фуқаролик жамиятини қуриш учун мамлакатимиз барча имкониятларга эгадир. Шундай шароитда ёшлар, шу жумладан, талаба ёшлар жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларда фаол иштирок этмоқда. Мамакатимизда 2020 йилнинг «Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиёт йили» деб номланиши муҳим тарбиявий, амалий аҳамият касб этади. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, ёшлар экологик тарбиясига муҳим илмий масала сифатида қаралмоғи лозим. Чунки ҳозирги даврда амалга оширилаётган жамиятни модернизациялаш муаммоси мавжуд экологик муаммоларни ечишни ва ушбу жараёнда ёшларнинг фаол иштирокини талаб қилади. Мураккаб, замонвий инновацион технологиялар асосида фаолият юритаётган иқтисодиёт соҳасидаги кичик ва ўрта бизнес корхоналари, тармоқларини бошқаришни фақат юқори малакали ёшлар амалга ошириши мумкин. Глобаллашув даврида иқтисодиёт ривожланишида табиий ресурслардан фойдаланиш давом этади. Қолаверса, мавжуд табиий ресурслардан янада унумлироқ фойдаланиш муоммаси вужудга келмоқда. Бундай шароитда тежамкор технологияларнинг амалиётга киритилиши, аваламбор, ёш мутахассисларнинг экологик билими, ва омилкорлигига боғлиқдир. Демак ёшларнинг, бўлажак мутахассисларнинг экологик тарбияси муҳим амалий аҳамият касб этади. Масаланинг амалий жиҳатларидан яна бири ёшларнинг экологик ҳолат билан боғлиқ бўлган маънавий маърифий жараёнлардаги ўрнидир. Талаба ёшлар маданий-маърифий йуналишдаги тадбирларни тайёрлаш ва ўтказиш жараёнида маънавият асослари, адабиёт ва санъат асарлари билан яқиндан танишадилар. Бу манбалардаги Ватанимиз табиати, гўзал ва бетакрор иқлими, тўрт фасли, водийлари таровати бўлажак мутахассисларнинг экологик тарбияси учун муҳим тушунча манбаи ролини бажаради.

Мамлакатимизнинг мустақиллик йилларида мустақил экологик сиёсат олиб бориши туфайли минтақа экологиясини тубдан яхшилаш борасида тарихий ишлар амалга оширилди. Бу

борадаги амалий фаолият ёшларнинг ушбу соҳадаги иштирокини кенгайтиришга имконият яратди. Академик лицей, касб-хунар коллежлари, олий ўқув юрталарининг талабалари ўзлари яшаётган ҳудудлар ободончилиги ишларида, теварак атрофни кўкаламлаштиришда, мавжуд ер, сув, минерал хом ашё ресурсларидан унумли фойдаланишдаги мунтазам фаолиятда, энг муҳими аҳоли орасида ўтказиладиган табиатни асрашга бағишланган тадбирларда фаол иштирок этишмоқда, кўп ҳолларда улар экология соҳасидаги муҳим ижобий таклифлар муаллифидирлар.

Ёшлар мамлакат аҳолисининг кўпчилигини ташкил қилишининг ўзи бу ижтимоий қатламнинг жамиятимиздаги салмоқли ўрnidан дарак беради. Иқтисодиётни модернизациялаш ва жамиятни демократлаштириш, яъни фуқаролик жамиятини шакллантиришда мамлакатимизда табиий ресурсларни сақлаш ва улардан унумли фойдаланиш тизимини янада мукамаллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Бундай кенг қамровли вазифанинг бажарилиши ёшлар экологик тарбияси устида мунтазам ишлашни талаб қилади. Экологик тарбия ёшларда атроф-муҳитга, мавжуд табиий шароитга ижобий муносабатни вужудга келтиради. Талаба ёшлар экологик тарбиясининг асосий жиҳатларидан бири уларнинг бўлажак мутахассис эканлигини англасак улар бакалавр ёки магистратурани тамомлаганларидан кейин мавжуд экологик тизимни мустаҳкамлаш, уни қўриқлаш, ундан унумли фойдаланиш, келажак авлодга етказиш каби тўғуларни шакллантириши лозим. Ёшлар экологик тарбиясининг асосий хусусиятларидан яна бири унинг таълим ва тарбия воситалари орқали талабалар онгига сингдирилишидадир. Мамлакатимизда вужудга келтирилган узлуксиз таълим тизими унинг асосий фундаментиدير. Таълим муассасаларида талабаларга ўқитиладиган фанлардаги экологик маълумотлар орқали улар тафаккурида экологик муммоларнинг келиб чиқиш сабаблари, ривожланиши, тарқалиши, унинг инсон фаолиятидаги хавфли жиҳатлари ёки унинг ҳаётига таъсири тўғрисида илмий

асосланган маълумотлар мужассамлашади. Талабалар экологик тарбиясида мавжуд экологик вазиятни тушунтириш, яъни глобаллашув даврида минтакамизда вужудга келган экологик ҳолат тўғрисида уларга илмий асосланган маълумот бериш мақсадга мувофиқ.

Глобал экологик масалалар яъни озон қатламининг бузилиши, иқлим ўзгариши ҳақидаги маълумотларнинг, Орол денгизининг қуриши, минтақада биохилма хилликнинг камайиб бораётганлиги, шаҳарларда чиқиндилар тўплам-ларининг ошиб кетаётганлиги, аҳоли учун ичимлик сув танқислигининг кучайиши ёки ер ости сув ҳавзаларининг инсон антропоген фаолияти туфайли ифлосланаётганлиги каби муаммоларнинг келиб чиқиш сабабларининг тушин-тирилиши талаба ёшлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этади. Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, глобал экологик масалалар маълум даражада минтақавий, ҳудудий экологик муаммоларнинг вужудга келишига сабаб булади.

Шу муносабат билан, ҳар бир фуқаронинг ўзида яшаётган ҳудуддаги экологик вазият учун жавобгарлик ҳиссини ўйғотиш, яъни экологик вазиятни бузмаслик учун ҳаракат туйғусини шакллантириш масаласи туради. Масаланинг амалий аҳамияти ҳар бир шахснинг яшаши, ишлаётган жойи, дам олиши ҳудудида экологик барқарорлик талабларига бўйсиниши экологик жихатдан тарбияланганлигидан дарак беради. Айниқса, бу ҳолатнинг намоён бўлишини шаҳарлар ва қишлоқ жойларда, рекреация ҳудудларида яққол кўриш мумкин. Бугунги кун талабалари ижтимоий экологияда мунтазам тушунтирилаётган, инсоннинг табиатга антропоген таъсири ҳақидаги аниқ тушунчага эга бўлиши талабаларда экологик тарбиянинг ўйғунлашувига сабаб бўлади. Маълумки, мана шу масаланинг моҳиятини чуқур тушуниш табиатга оқилона муносабатда бўлишнинг асосини ташкил қилади. Масаланинг моҳияти инсон шахсининг шаклланиши, табиатга, атроф-муҳитга ўзининг бевосита таъсири йўналишларини англай ола бошлагани билан боғлиқдир. Ушбу жараён узлуксиз таълимда

академик лицей, касб-хунар коллежлари ва олий ўқув юртлари талабаларига экологик тарбиянинг турли шакллари орқали тушунтирилади. Ёшларимиз экологик тарбиясининг муҳим бўғинидан яна бири уларда Марказий Осиё экологик тизимининг ягоналигини англашларидир. Ёшларга экологик вазиятнинг мувозонатида ер, сув ресурсларидан унумли фойдаланиш, атмосфера ҳавосининг мусоффолиги учун курашиш зарурлигини муттасил тушунтириш лозим бўлади. “Асрлар давомида Марказий Осиёдага мавжуд ер ва сув ресурсларидан шу ерда яшаган барча халқларнинг вакиллари бамаслаҳат фойдаланишган. Ҳамкорликда экологик муаммоларни ҳал қилишган. Шуни алоҳида қайд этишимиз лозимки, «тарихдан маълумки, Урта Осиё ҳудудида аҳоли азаддан водийларда, ката сув манбалари - дарё ва анхорлар бўйида яшаб келади. Атрофи чўл ва саҳролар билан ўралган, табиати, иқлими ғоят мураккаб бўлган минтақа шароитининг ўзи ана шу элат ва миллатларнинг минг йиллар давомида бир-бирига мослашиб, яқин елкадош бўлиб, бир-бирининг оғирини енгил қилиб яшашини тақозо этиб келади»¹⁰⁸. Шу нуқтаи назардан ҳозирги даврда минтақадаги экологик вазиятни ҳимоя қилишда, ёшларнинг экологик тарбияси муҳим омил қаторига киради. Ушбу ҳолат ёшларга табиий ресурслардан нотўғри фойдаланиш оқибатида вужудга келиши мумкин бўлган экологик катстрофалар оқибатларини тушинтириш лозим. Давримизнинг муҳим хусусиятларидан бири минтақадаги атмосфера ҳавосини муттасил заҳарлаётган манбаларни бўлажак мутахасисларга илмий асосда тушунтириш муҳим аҳамият касб этади. Шу муносабат билан трансчегаравий манбалар тўғрисида аниқ, илмий асосланган маълумотлар бериш лозим. Табиий ресурслар тизимидаги асосий қисмдан бири бўлган атмосфера ҳавосининг тозаллиги инсон ҳаётидаги муҳим вазифани бажариши, флора ва фаунанинг ривождаги муҳим факторлигини талабалар онгига сингдириш зарур. Экологик инқирозларнинг олдини олишда талабаларнинг

¹⁰⁸ Қаримов И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч, Т.:»Маънавият», 2008, 9-бет.

экологик таълими, тарбияси ҳал қилувчи омилардан саналади. Ана шу мақсадда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Европа иқтисодиёт комиссияси томонидан “Барқарор ривожланиш учун таълим бўйича Стратегия” сени белгиловчи ҳужжат қабул қилинган. Ўзбекистон Республикасида мазкур стратегиянинг, шунингдек, барқарор ривожланиш учун таълим бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Декадасини амалга оширилиши юзасидан амалий фаолият олиб борилмоқда. Таъкидлаш лозимки, бўлажак бакалаврлар ва магистрларнинг экологик тарбиясида Ўзбекистон Респуб-ликаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълими вазирлиги ҳамда Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси билан ҳамкорликда тасдиқланган уч томонлама қарор муҳим аҳамиятга эга бўлди. Ўзбекистон Республикасида экологик таълимни ривожлантириш ва эколог кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш истиқболлари Дастури ва Концепцияси тасдиқланган. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Европа иқтисодиёт комиссиясининг юқорида қайд этилган Стратегиясига мувофиқ мамлакатимиз талаба-ёшларининг экологик таълими ва экологик тарбияси бўйича халқаро ҳамкорлик амалга оширилмоқда. Ҳозирги даврда Ўзбекистон Респуб-ликаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Халқ таълим вазирлиги билан уч томонлама қарорнинг амалга оширилиши юзасидан экологик таълим бўйича муайян ишлар бажарилмоқда. Талаба-ёшлар учун экологик таълимни ташкиллаштириш бўйича ўқув қўлланмалари, дарсдан ташқари шароитда ўтказиладиган экология тўғараклар учун дастурлар ишлаб чиқилган. Халқ таълими вазирлиги мутахассислари томонидан бўлажак бакалаврлар учун дарсликлар, профессор-ўқитувчилар учун амалий қўлланма ва дастурлар чоп этилган. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан мамлакатимиз талабала-рига мўлжалланган табиатни муҳофаза қилиш бўйича ўқув қўлланма,

фанларнинг дастурлари нашр этилган. Барча олий ва ўрта махсус ўқув юртларида “Экология” ва “Атроф-муҳит муҳофазаси” фани ўрганилиши йўлга қўйилган. Ҳар йили республика бўйича олий ўқув юртларида экологиянинг турли ихтисосликлари бўйича мутахассис кадрлар тайёрланади. Ушбу бўлажак экологларнинг Ўзбекистон Республикаси Эко-логия ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитаси томонидан ўқув ва ишлаб чиқариш амалиётини ўташ ташкиллаштирилади. Экологик таълим ва тарбия тизими Ўзбекистон Республи-касининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги, “Таълим тўғрисида”ги Қонунлари асосида амалга оширилди. Бўлажак мутахассислар учун экологик билимларни ўргатиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси томонидан тайёрланган ва экологик мазмундаги махсус туркум адабиётлар чоп этилди. Шу жумладан, “Ўзбекча-русча-инглизча экологик изоҳли луғат”, “Қизил китоб, икки томлик”, “Ўзбекистон Республи-касида атроф табиий муҳит муҳофазаси ва табиий ресурслар-дан фойдаланишнинг ҳолати тўғрисида миллий маъруза-ретроспектив таҳлил”, “Ифлослантирувчи манбалар ва уларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудуди атроф-муҳитга таъсири ҳолати тўғрисида”ги ахборот бюллетень (Атроф-муҳит мониторинги Давлат дастурининг амалга оширилиши натижаларига кўра, “Сармишсой”, “Ҳисор қўриқхонаси” буклетлари, “Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар” тўпламидан фотоальбом, “Қўриқхоналар ва миллий парклар” китоби, “Оммабоп экологик энциклопедия, икки томлик”, “Экологик ҳуқуқ ва атроф-муҳит муҳофазаси” китоби нашр қилинган. Бу амалий ишларнинг мақсади бўлажак мутахассис-ларда табиий ресурслар ҳақидаги билимларини чуқурлаш-тириш ва экологик тарбиясига қаратилганлигидир. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимиз қизил китобининг икки томда нашр қилинганлиги талабалар орасида катта қизиқиш уйғотди ва уларнинг экологик тарбиясида муҳим роль ўйнамоқда. Бўлажак бакалаврлар ва магистрлар юртимизда флора ва фаунанинг

йўқолиб бораётган вакиллари авайлаб-асраш, уларнинг кўпайиши учун гамхурлик қилиш ишларида иштирок этмоқдалар. Алоҳида қайд қилиш лозимки, талабаларнинг экологик тарбиясида мустақиллик йилларида қабул қилинган экологияга оид қонунларнинг улар томонидан ўрганилиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Мамлакат иқтисодийтини модернизациялаш ва глобаллашув жараёнида мавжуд ижтимоий-иқтисодий муаммолар ечимида олий маълумотли мутахассисларнинг роли ошмоқда. Етук иқтисодий маълумотга эга бўлган мутахассисларгина регионал ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ўзига хос хусусиятларини зудлик билан идрок қила оладилар ва уларнинг замонавий ечимини топа олишлари мумкин. Иқтисодий ислохотларнинг чуқурлашуви шароитида регион-лар ижтимоий-иқтисодий тараққиётида илмий асосланган экологик хулосаларнинг ўрни муҳим аҳамият касб этмоқда. Малакали иқтисодчилар экологик муаммолар ечимининг ҳозирги иқтисодий ривожланишига ижобий таъсири нафақат иқтисодиётга, балки ижтимоий, сиёсий, маданий масалаларга, шу муносабат билан атроф-муҳитга ҳам ўз таъсирини ўтказётганлигини амалиётда кўряптилар. Шунинг учун олий таълимда иқтисодчилар тайёрлашда экологик фанларнинг ўқитилишига, ушбу фанларнинг янги педагогик технологиялар, инновацион педагогик усуллар асосида ўрганилишига эътибор бериш лозим. Энг муҳим масалалардан бири экологик таълим дастурларининг сўнгги илмий хулосалар, статистик маълумотлар, халқаро экологик ташкилотларнинг материаллари билан бойитилиши мақсадга мувофиқдир. Бўлажак иқтисодчиларга тушунтириш лозимки, ҳозирги даврнинг кўпчилик экологик муаммолари инсоният учун умумий муаммо шаклига айланди. Бунинг ёрқин далили сифатида ер ресурсларидан фойдаланиш, иқлим ўзгариши, глобал даражада ҳавонинг исизи, ичимлик суви таъминотидаги етишмовчилик, биохилмаҳилликдаги йўқотишлар, денгиз сатҳининг кўтарилаётганлиги муаммоларидир. Таъкидлаш лозимки, мамлакат

иқтисодиётини модернизациялаш, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш шароитида агроф-муҳитни асраш, мавжуд ер, сув ресурсларини қўриқлаш, улардан инсон манфаатлари йўлида самарали фойдаланиш амалий аҳамият касб этмоқда. Мамлакатимизда қадимдан сув ресурсларидан самарали фойдаланиш зарурлиги ватандошларимиз томонидан тарғиб қилинган, ёшлар шуурига, онгига сингдирилган. Мавжуд ер, сув ресурсларидан инсон фаолияти, ҳаёти учун зарур бўлган ҳолларда тежаб фойдаланиш, кишиларнинг сувни ифлослан-тирмасликлари муҳим ҳаётий қоида сифатида қаралган.

Мустақиллик йилларида мамлакат раҳбариятининг так-лифлари ва бевосита иштирокида, раҳнамолигида табиий ресурслар, шу жумладан ер, сув ресурсларини асраш, рационал фойдаланиш бўйича жаҳоншумул аҳамиятга молик амалий ишлар бажарилди. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти таъкидлайдиларки, “хусусан, агроф-муҳитни ҳимоя қилишни таъминлаш тизимида подавлат нотижорат ташкилотларнинг роли ва ўрнини белгилашга қаратилаган “Экологик назорат тўғрисида”ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш ва бошқа қатор қонун ҳужжатларини қабул қилиш фурсати етди, деб ўйлайман.”¹⁰⁹

Ўзбекистон Республикасида “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида” (1992 йил), “Ўзбекистон Республикаси Ер кодекси” (1993 йил), “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида” (1993 йил), “Давлат санитария назорати тўғрисида” (1992 йил) қонунларининг қабул қилиниши ушбу муаммолар ечимини топишда ва етук иқтисодчи кадрларни тайёрлашда муҳим амалий аҳамият касб этмоқда. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг бир қатор қарорлари қабул қилинганлиги мавжуд ер, сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда катта роль ўйнамоқда. Ушбу тарихий аҳамиятга молик ҳужжат-

¹⁰⁹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. //Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

ларнинг бош мақсади юртимизда иқтисодий ва экологик хавфсизликни, ер, сув ресурсларининг тозалигини, инсон манфаатларига хизмат қилишни таъминлашга қаратилгандир.

Ҳозирги даврдаги экологик қонунларимизнинг бош мақсади инсон экологик хавфсизлигини таъминлашдир. Яъни атроф-муҳит ва унинг асосий бўлакларидан инсон манфаатлари учун оқилона ишлатиш, экологик тизимларни қўриқлаш, табиий ресурслардан унумли фойдаланиш имко-ниятларини такомиллаштиришдир. Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги атроф-муҳитга зарар етказилган тақдирда уни истеъмоличлар томонидан қоплаш зарурлигини ҳам белгилаб қўйган. Мамлакатимиздаги мавжуд сув ресурсларининг умумий ҳолати, улардан фойдаланиш самарадорлигини оши-риш муаммолари, сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда давлат ташкилотларининг ўрнини аҳолига тушунтиришда ҳар уч йилда бир марта нашр қилинаётган “Миллий маъруза” муҳим роль ўйнамоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноий, Административ, Фуқаролик, Меҳнат кодексларида фуқароларнинг атроф-муҳитни асрашга бағишланган қонунларни бажаришлари бўйича вазифалари аниқ кўрсатилган. Сув захиралари ҳимоясида, сувдан аҳоли ва иқтисодиёт тармоқларининг унумли фойдаланишларида “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни муҳим аҳамиятга эгадир. Ушбу Қонунга мувофиқ, сув ресурслари давлат мулкидир ва унинг ҳимоясига олинган. Сув омборлари, давлатлараро каналлар ва иншоотлар тубидаги ерлар, ер ости сувлари олинадиган жойлар ҳам давлат мулки таркибига киритилган. Хўжаликлар ҳудудидаги сув иншоотлари сувдан фойдаланувчилар ассоциясининг мулки бўлишлиги белгилан-ган. Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши ер, сув захираларининг тозалигини сақлаш, иқтисодиёт тармоқларининг сув ресурсларидан унумли фойдаланиши, аҳолини ичимлик сув билан таъминланишига эришишдир. Экологик инновацион харак-терга эга бўлган материалларнинг бакалаврлар ва магистрлар

томонидан ўрганилиши иқтисодчи мутахассислар шаклланишида муҳим роль ўйнайди.

Яъни атроф-муҳит ва унинг асосий бўлақларидан инсон манфаатлари учун оқилона ишлатиш, табиий тизимларни қўриқлаш, аҳолининг табиий ресурслардан фойдаланиш имкониятларини такомиллаштиришга йўналтирилгандир. Ушбу қонунчилигимиз атроф-муҳитнинг экологик ҳолатига баҳо бериш ва экологик экспертиза ўтказишни ҳам тақозо қилади.

Қонуннинг ҳаётимиздаги муҳим аҳамиятидан яна бири, сув иншоотларининг умумий ҳолати яхшиланди, уларнинг қўриқлиниши такомиллаштирилади. Лекин, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси маълумотларига қараганда, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни ижроси устидан давлат назоратини амалга оширилиши натижасида кўпчилик сувдан фойдаланувчиларда олинаётган сув ҳажми ҳисобида ноаниқликлар мавжудлиги аниқланган, баъзи ҳолларда санитария муҳофаза иншоотлари талаб даражасида ишламаяпти. Баъзи сувдан фойдаланувчилар қудуқлардан фойдаланиш қоидаларига риоя қилишмайди.

Мамлакатимиз қонунчилигига биноан сув ресурсларини бошқариш вазифасини Вазирлар Маҳкамаси, Ўзбекистон Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги гидрометеорология бош бошқармаси, Қишлоқ ҳужалиги ва Сув ҳужалиги вазирликлари ҳамда маҳаллий ҳокимият органлари томонидан амалга оширилади. Мутасадди ташкилотлар мамлакатимиздаги мавжуд сув захираларидан оқилона фойдаланишни йўлга қўйиш учун барча чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Жумладан, “Муҳофаза этиладиган табиий муҳитлар” мақоми берилган ер ости сувлари булоқлари тасдиқланиб, мамлакатимиздаги 7 та булоққа вилоят аҳамиятидаги булоқлар, 8 та булоққа Республика аҳамиятидаги булоқлар мақоми берилган. Бугун ватандошларимиз сув ресурсларининг мамлакатимиз учун аҳоли ва иқтисодиёт

тармоқларини сув билан таъминлаш эмас, балки мамлакатимиз миллий хавфсизлиги билан боғлиқлигини англашмоқда. Шу муносабат билан қайд қилиш лозимки, мавжуд трансчегаравий сувлардан унумли фойдаланиш масаласи янада кескинлашмоқда. Юртдошларимизнинг манфаатлари бу масалада янада кўпроқ намоён бўлмоқда. Утган асрда мавжуд бўлган қатагон сиёсат туфайли Ўрта Осиё ягона экологик тизими, яъни сув ресурсларидан фойдаланиш масаласида содир этилган хато фаолият натижасига кўра, Орол денгизининг қуришига олиб келди, Орол атрофида яшаётган аҳолининг ижтимоий аҳволига салбий таъсир кўрсатди, мамлакатимиз ҳудудида глобал экологик муаммони вужудга келтирди.

Мустақиллигимиз қўлга киритилган кундан бошлаб табиат инъоми бўлган сув ресурсларимизни тежаш, ундан юртимиз фаровонлиги йўлида унумли фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда. Мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий тараққиётида сувнинг ўрни янада ошиб бормоқда. Маълумки, кейинги йилларда Ўрта Осиё мамлакатлари, шу жумладан, Ўзбекистонда ҳам сув танқислиги тобора сезилмоқда. Мамлакат раҳбари таъкидлайдики, “аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш мақсадида охириги 10 йилда 17 та лойиҳа доирасида 618 миллион доллардан зиёд хорижий кредит маблағлари жалб этилди. Бошланғич лойиҳаларнинг кўпчилиги охирига етказилмади. Ичимлик суви қанча-қанча одамлар учун ширин орзулигича қолмоқда”.¹¹⁰

Мамлакатимиз ҳудудининг катта қисмини қуруқ минтақа шароитлари ташкил этишини ҳамда аҳоли сонининг муттасил ўсиб боришини ҳисобга олсак сувга ва ҳаёт учун зарур бўлган озиқ-овқат манбаларига нисбатан ҳам эҳтиёж ошиб боради. Эколог олимларнинг фикрича, бундай ҳолат республикамизда аҳоли зич яшайдиган минтақаларда экологик вазиятнинг қийинлашувига олиб келиши мумкин. Шундай экан, мавжуд сув ресурсларидан тежаб, оқилона фойдаланиш масаласи

¹¹⁰Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2., Б.115.

қўйилмоқда. Муаммонинг бундай ечими эса, ўз навбатида, аҳолининг, шу жумладан, ёшларимиз орасида экологик тарбияга алоҳида эътибор бериш зарурлигини тақозо қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, “Бугунги кунда аксарият жойларда ана шу муаммони ечиш мақсадида келгуси беш йил давомида қарийб 9 минг километр ичимлик сув тармоқлари, 1 минг 400 та қудуқ ва 3 минг 600 та сув иншооти қурилади ва реконструкция қилинади. Бу эса Қорақалпоғистон Республикаси, Андижон, Жиззах, Навоий, Самарқанд, Тошкент, Хоразм вилоятларида 3,2 миллион аҳолини тоза ичимлик сув билан таъминлаш ва мамлакатимизда ушбу кўрсаткични 67 фоиздан 84 фоизга етказиш имконини беради.”¹¹¹

Сув ресурслари тозалигининг мониторинги шундан далолат берадики, Европа ҳамжамиятига кирувчи мамлакатларда аҳолининг гигиена талабларига жавоб бермайдиган сувни истеъмол қилиши натижасида ҳар йили 18000 кишининг ҳаётдан кўз юмишига сабаб бўлмоқда. Шунингдек, ичимлик сувининг сарфланишидаги камчиликлар, суғоришдаги исрофгарчилик, ердан фойдаланишдаги салбий ҳаракатлар, қурғоқчилик туфайли содир бўлаётган йўқотишлар сув ресурсларидан янада тежамкорлик билан фойдаланишни талаб қилади.

Сув ресурслари манбаларини асраш қўриқлаш муҳим экологик талаблардан биридир. Айниқса, республикаimiz ҳудудидаги мавжуд ўрмонларнинг илмий хулосаларга асосланмасдан кесилиши, инсон антропоген фаолияти туфайли зарарланиши сув тошқинларининг кўпайишига сабаб бўлаётган омиллардан биридир. Кузатишлар шундан далолат берадики, инсоннинг табиатга салбий таъсири туфайли кейинги беш йил ичида биргина Европа ҳамжамиятига кирган мамлакатлар ҳудудида юздан ортиқ сув тошқинлари содир бўлган.

¹¹¹ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, Бет 78.

Илмий, экологик кузатишлар кўрсатяптики, трансгегаравий дарё сувлари фақат електроэнергия ишлаб чиқариш учун эмас, балки озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш, Амударё ва Сирдарё атрофида яшаётган халқларнинг турмуш шароити таъминоти учун ҳам зарурдир. Мавжуд сув ресурсларини тежаш ва ундан омилкорлик билан фойдаланиш мақсадида Ўзбекистон ҳукумати барча чораларни амалга оширмоқда, шу жумладан, фақат сабзавот маҳсулотларини етиштириш мақсадида томчилатиб суғориш технологиясини жорий қилиш учун давлат бюджетидан маблағ ажратилган. Маиший хизмат соҳасида сувдан фойдаланишда тежамкорликни йўлга қўйиш учун аҳоли яшайдиган уйларга сувнинг исрофини ҳисобга оладиган махсус ўлчов асбоблари ўрнатилди. Шунингдек, саноат корхоналари, хусусий ташкилотлар, кичик бизнес субъектларида ҳам сувнинг сарфланиши махсус асбоблар ёрдамида ҳисобга олинмоқда. Бундай тадбирлар мамлакатимизнинг барча ҳудудида, юртошларимиз учун муносиб ижтимоий турмуш тарзини таъминлашга қаратилгандир.

3.2. Фуқаролик жамияти институтларининг инсон экологиясидаги ўрни

Мамлакатимиз тараққиётининг янги ривожланиш босқичи жараёнида жамиятда инсон экологик муносабатларининг кенгайиши, инновацион хусусият касб этганлиги, миллатлараро тотувликнинг янада мустаҳкамланишида фуқаролик жамияти институтларининг ўрни муҳим аҳамият касб этади. Демократик ислохотларнинг чуқурлашуви жараёни, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва барқарор тараққиётини таъминлашда сиёсий партиялар, оммавий ахборот воситалари, нодавлат ноижорат институтлар фаолиятидаги ҳамкорлик муҳим омил ҳисобланади. Шунинг учун ҳам демократик ислохотлар жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ислохотлардаги фаоллигини таъминлашдаги иштирокига эътибор берилди. Сиёсий

партиялар, оммавий ахборот воситалари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг иши такомиллаштирилди, улар фаолияти учун муҳим аҳамият касб этадиган, жамиятдаги ўрнини, ислохотлардаги фаоллигини янада оширишга қаратилган, ислохотлар жараёнининг йўналишларидаги иштирокини аниқ белгилаб олиши учун фундамент, методологик асос ролини бажарадиган экология соҳасидаги қонунлар қабул қилинди. Тараққиётнинг янги босқичида ижтимоий, иқтисодий муносабатлар, минтақавий экологик муаммолар ечими соҳасида ҳамкорлик алоқаларининг кенгайиши асосий вазифа сифатида белгиланди.

Жамият тараққиётида, демократик ислохотларнинг ижобий натижаларга экологик барқарорлик туфайли эришиш мумкин. Экологик барқарорликнинг муҳим хусусияти унинг толерантлик, яъни жамият аъзолари томонидан мавжуд табиий ресурсларни авайлаб асраши, унумли фойдаланишида ахлоқий қадриятларга асосланиш алоҳида ўрин эгаллаши билан характерланади. Экологик барқарорлик ўз мазмуни-моҳиятига кўра, байналминал, толерант хусусият касб этади. Мамлакатда яшаётган барча миллатлар вакиллари табиий ресурслардан тенг фойдаланиш имкониятига эгадир. Турли миллатлар вакиллари табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари мамлакатимиз қонунлари билан ҳимояланган. Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда истиқомат қилаётган барча миллатлар вакиллари юртимизнинг ер, сув, атмосфера ресурсларидан унумли фойдаланишлари натижасида ижти-мой, иқтисодий ривожланишнинг турли соҳаларида иштирок этмоқдалар. Бундай ижтимоий, ҳуқуқий имкониятларни қишлоқ хўжалиги, таълим, саноат тармоқлари, энергетика, қурилиш, тадбиркорликда кузатиш мумкин. Экологик барқарорлик шахснинг жисмоний, интеллектуал, маданий юксалишидаги муҳим факторлардан ҳисобланади. Ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг глобаллашуви, интенсив харак-терга эга бўлаётганлиги экологик барқарор-ликни шахс ижтимоий, иқтисодий ҳимоясидаги асосий воситалардан бирига

айлантирди. Шунинг учун ҳам ҳозирги даврда экологик хавфсизлик миллий хавфсизли-гимизнинг таркибий қисмидан ўрин олган. Экологик мувозанатнинг муҳим жиҳатларидан бири, унинг яхлитлиги, яъни табиий ресурслар сақланишининг бир-бирига боғлиқлигидадир. Бундай ҳолат глобал, минтақавий, локал экологик ҳолатларга ҳам дахлдордир.

Ўрта Осиё экологияси ягона тизимлидир. Асрлар давомида ушбу минтақада яшаган халқлар ундаги бетакрор ер ва сув ресурсларидан ҳамжиҳатлик билан фойдаланганлар, умргузаронлик қилганлар, оила аъзолари учун зарур турмуш шароитларини шакллантиришда истеъмол қилган, уй-жой қуришган, тадбиркорлик ишларини ривожлантирганлар. Табиат инъомларидан тадбиркорликда фойдаланганлар, улар ҳозирги шароитда ҳам жамият тараққиётининг муҳим манбаи ҳисобланади. Минтақа иқтисодиётидаги жадал ўзгаришлар чорвачилик, сабзавотчилик, боғдорчиликни аҳоли турмушидаги асосий фаолият турига айлантирган. Экологик барқарорлик таъминланиши туфайли ижтимоий турмуш объеклари вужудга келтирилган ва у инсон манфаатларига хизмат қилган. Бундай ҳолат ҳудуддаги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий барқарорликка ижобий таъсир кўрсатган, уни таъминловчи муҳим фактор ролини бажарган. Натижада минтақадаги умумий ривожланиш, иқтисодий юксалишда муҳим ўрин эгаллаган янги, инновацион иқтисодий тармоқларнинг вужудга келиши, замонавий корхоналар шаклланишида муҳим манба ролини бажарган. Шунингдек, экологик барқарорлик шахснинг ижтимоий, маиший манфаатларини таъминловчи омил ролини ҳам бажарган. Ушбу ижтимоий, иқтисодий феноменнинг муҳим томонларидан яна бири, халқаро, трансчегаравий характерга эга эканлигидадир. Минтақадаги ягона экологик тизимнинг ушбу ҳудудда жойлашган давлатлар иқтисодиётидаги салмоқли ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Шу жумладан, трансчегаравий сув ресурсларидан унумли фойдаланиш масаласи муҳим муаммолардан бирига айланмоқда. Минтақада жойлашган

Амударё ва Сирдарёнинг сув ресурсларидан хўжалик тармоқларини юритишда, ушбу ҳудуддаги барча халқлар фойдаланишган. Экологик барқарорликка путур кетиши туфайли қишлоқ хўжалиги, балиқчилик, тадбиркорлик субъектлари, саноат тармоқлари катта зарар кўради. Аҳолининг ичимлик суви билан таъминланиши қийинлашиши мумкин. XXI асрда, Орол денгизининг қуриши муносабати билан вужудга келган экологик бўҳрон авж олди, минтақанинг қатор ҳудудларида содир бўлаётган чўлланиш жараёни янада кенгайди. Экологик ҳолатдаги салбий оқибатлар минтақадаги аҳоли вакилларининг турмушига ўзининг салбий таъсирини ўтказди, улар сув танқислиги шароитида яшамоқда.

Ўзбекистонда экологик вазиятни барқарор ҳолатда сақлаш масаласига илмий асосда ёндашилмоқда. Экологик ҳолатнинг барқарорлигини таъминлашга қаратилган давлат тизими яратилган. Ушбу тизимнинг мунтазам ишлашини белгилаб берган миллий Қонунлар қабул қилинган ва инсон экологияси учун зарур бўлган имкониятларни таъминлашнинг ҳуқуқий асоси яратилган. Ҳозирги даврда Ўзбекистон экологик ҳаракати негизда Ўзбекистон экологик партияси тузилган. Мамлакатимизда ўтказилаётган ижтимоий-иқтисодий ислохотларнинг амалга ошишида экологик тадбирларнинг ўрнига муҳим омил сифатида қаралмоқда. Шу муносабат билан аҳолининг экологияни асраш соҳасидаги фаолиятига алоҳида эътибор берилмоқда. Фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида ёшлар экологик тарбияси, экологик маданияти масалалари ечими, таълим муассасалари мугасаддилари ва жамоат ташкилотлари, фуқаролик институтлари вакиллари-нинг фаол иштирок этишини тақозо қилади.

Шу муносабат билан, ёшлар экологик тарбияси жараёнида давлат ва жамоат ташкилотларининг кенг қамровли ҳамкорлиги йўлга қўйилган. Ўзбекистон Экологик партияси Марказий кенгаши ҳузуридаги “Аҳолининг экологик маданиятини ошириш, экологик маданият ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлашти-рувчи гуруҳ”

азволари экологик барқарорликни сақлашга муҳим масала сифатида эътибор қилмоқда. Шу жумладан, минтақада яшаётган ёшларнинг экологик маданиятини ошириш, экологик билимларини юксалтириш бўйича иш олиб бориламоқда. “Узлуксиз экологик таълим бўйича Давлат стандартини”, “Узлуксиз экологик таълим бўйича Концепцияларни”, узлуксиз экологик таълим-тарбия тизимини ишлаб чиқишда ва такомиллаштиришда ташкилотлараро комиссия фаолиятида қатнашиш, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги табиатни муҳофаза қилиш ва соғлиқни сақлаш қонунларининг бажарилишини назорат қилишда ёшлар ва жамоатчилик вакиллариининг иштирокини фаоллаштириш, экологик муаммолар ечимида ва соғлиқни сақлаш масалаларида Ўзбекистон экологик партиясининг дастурий вазифаларига таянган ҳолда нодавлат ноижорат ташкилотлар ишига ёрдам бериш каби муштарак мақсадлардан иборатдир. Ўзбекистон экологик партияси бундай тарбиявий вазифаларнинг ечимида Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, жамоат ташкилотлари билан ҳамкорликда экологик билимларни оммабоплаштириш, ёшларнинг экологик тарбияси билан боғлиқ бўлган фаолиятда иштирок этишни кўзда тутади.

Ўзбекистон экологик партияси дастурида қайд қилинганидек, атроф-муҳит муҳофазаси ва экологик ҳолатни соғломлаштириш ишида жамоатчилик иштирокини кенгайтириш, ушбу соҳада қабул қилинган қонунлар ва экологик мувозанатни таъминлашга қаратилган қарорларнинг ижросини таъминлаш ҳамда бу соҳадаги фаолиятни такомиллаштиришга кўмаклашиш бўйича тизимли ишларни юритиш асосий вазифа ҳисобланади.

Ўзбекистоннинг янги ривожланиш даврида унинг табиий ресурсларидан, Ватан келажаги, халқ манфаатлари ечими, жумладан, янги иш ўринларини яратиш имкониятлари ҳам вужудга келди. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти қайд этадики, “мамлакатимизнинг бетакрор

табиати, гўзал дам олиш зоналари имкониятларидан фойдаланиб, янги туристик йўналишлар очиб мумкин. Бу соҳага жаҳон брендларини фаол жалб этган ҳолда, биз зиёрат туризми, экологик, маърифий, этнографик, гастрономик туризм ва бу соҳанинг бошқа тармоқларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур.”¹¹²

Таълимдаги ислоҳотлар туфайли академик лицей, касб-хунаар коллежлари ва олий ўқув юртларидаги ўқув режаларига экологияга оид мавзуларнинг киритилганлиги, минтақада барқарор экологик вазиятни шакллантиришдаги муҳим омиллардан ҳисобланади. Шу муносабат билан фуқароларнинг экологик тарбиясига таълим-тарбия тизимида алоҳида эътибор берилмоқда. Фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнида экологик тарбия масалалари ечими таълим муассасалари мутасаддилари ва жамоат ташкилотлари вакил-ларининг фаол иштироки этишини тақозо қилади.

Юртимизда истиқомат қилаётган барча миллат вакилларига ҳозирги глобаллашув давридаги экологик вазиятнинг муҳим муамолари, яъни глобал, минтақавий, ҳудудий аҳамият касб этаётган экологик масалалар ва уларнинг ечимини малакали мутахассислар томонидан жамиятни янги тараққиёт палласида улар онгига синдирилаётганлиги, ёшлар экологик тарбиясига муҳим таъсир воситаси ҳисобланмоқда ва улар экологик маданиятини шакллантириш, ҳамда уларнинг фуқаролик жамиятини қуришдаги фаол иштирокидаги муҳим омилдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти қайд қиладики, “эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислоҳотларимизда нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида таъкидлаш жоиз. Ҳозирги кунда юртимизда 9 мингдан ортиқ нодавлат нотижорат

¹¹² Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том I, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, Бет 129.

ташкilotи мавжуд, 29 халқаро ва хорижий ноҳукумат ташкilotларнинг ва ваколатхоналари фаолият юритмоқда.”¹¹³

Ўзбекистон экологик партияси мамлакатимиз сиёсий ва ижтимоий ҳаётида алоҳида ўринга эгадир. Мамлакатимизда вужудга келаётган демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини шакллантиришда, унинг институтлари фаолиятида экологик партия аъзолари фаол иштирок этишмоқда.

Мустақиллик йилларида юртимиздаги демократик йўналишдаги ислоҳотлар туфайли жамиятдаги мавжуд ижтимоий қатламлар манфаатларини ҳимоя қиладиган жамоат ташкilotлари шакланди. Бунинг ёрқин тасдиғи сифатида нодавлат нотижорат ташкilotлари сони муттасил ортиб бораётганлиги, Ўзбекистон экологик партиясининг вужудга келганлиги ва ушбу жамоат ташкilotи бўғинларининг вилоятлар, туманларда ташкilot этилганлигидир. Шунингдек, Экологик партия вакилларидан Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлигига сайланганлиги мамлакатимизда экологик вазиятини янада яхшилашга ва аҳолининг экологик маданиятини шакллантириш борасидаги ҳаракатлардан далолатдир.

Мамлакатимизда жамоат ташкilotлари ва фуқаролик жамияти институтлари фаолиятининг ҳуқуқий асоси яратилган. Жамоат ташкilotларининг жамиятимиздаги ижтимоий, иқтисодий жараёнлардаги фаол иштироки мамлакатимизда шаклланаётган фуқаролик жамияти талабларига мос фаолияти амалга оширишга қаратилгандир.

Ўзбекистонда «бугунги кунда экологик йўналишдаги 100 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкilotларни бирлаштирган Ўзбекистон экологик партиясидан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига сайланган депутатлар олдидан катта ва масъулиятли вазифалар турибди. Ўзбекистон экологик партияси ўзининг махсус ҳаракат дастурига эга бўлган жамоат ташкilotидир. Бу жараён мамлакатимизда мавжуд

¹¹³Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиғи бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2., Б.102.

бўлган экологик муаммоларнинг, глобал экологик бўҳронларнинг бир қисми эканлигидан далолатдир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, “айниқса халқаро терроризм, экстремизм, наркотрафик, диний қарама-қаршилик, ноқонуний миграция, одам савдоси, экологик муаммолар, айрим минтақаларда иқтисодий ночорлик, ишсизлик, қашшоқлик кучайиб бораётгани бугун инсониятни қаттиқ хавотирга солмоқда.”¹¹⁴

Ўзбекистон экологик партиясининг шаклланиш жараёни мамлакатимизда олиб борилаётган ижтимоий-иқтисодий мазмундаги ислоҳотлар мақсади ва мазмуни билан ҳамбарчас боғлиқдир. Ўзбекистондаги демократик мазмундаги ва халқ манфаатларига хизмат қилувчи ислоҳотларнинг пировард натижалари инсон манфаатларига қаратилганлиги билан ажралиб туради. Шунингдек, улар замирида Ватанимизда истиқомат қилаётган барча миллат ва элатларнинг мавжуд табиий ресурслардан тенг ҳуқуқли фойдаланишларини тўлиқ таъминлаш ҳам кўзда тутилган.

Ўзбекистон ҳудудидаги экологик вазият ва уни янада яхшилаш доимий мониторинг қилиниши фуқаролар манфаатлари нуқтан назаридан стратегик масалалардан биридир. Шунингдек, экологик хавфсизликка эришиш мамлакатимиз миллий хавфсизлигини таъминлашнинг узвий қисмларидан ҳисобланади. Экологик муаммолар мавжуд бўлган ҳудудда яшаётган аҳоли саломатлигини ҳимоялаш, аҳоли орасида вужудга келаётган баъзи касалликларнинг олдини олиш, мавжуд ижтимоий тизимларнинг, соғлиқни сақлаш муассасаларининг, шу жумладан, жамоат ташкилотларининг тарбиявий соҳадаги фаолият турларидан бири ҳисобланади. Чунки аҳоли орасида ўтказилаётган маънавий-маърифий тадбирларнинг катта қисмини фуқаролар саломатлигини мустаҳкамлаш ёки улар орасида учраши мумкин бўлган касалликларнинг олдини

¹¹⁴ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, Бет473.

олиш бўйича тарбиявий йўналишдаги тушунтириш ишларини олиб боришни тақозо қилади.

Айниқса, бундай ижтимоий фаолиятнинг экологик танглик мавжуд бўлган ҳудудларда яшаётган аҳоли вакиллари орасида олиб борилиши амалий аҳамият касб этади, уларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётнинг барча жабҳаларини модернизациялаш ишларидаги фаоллигини оширади, жамият аъзоларининг фуқаролик жамиятини шакллантиришдаги бевосита фаол иштирокини таъминлайди. Бу борадаги кенг қамровли тадбирларнинг таълим-тарбия ишлари билан ҳамкорликда олиб борилиши, таълим муассасалари билан экологик партия аъзолари ўртасидаги муносабат ижодий ҳамкорликни тақозо қилади. Жамоат ташкилотлари, фуқаролик институтлари вакиллари иштирокида, ўқувчилар ва талабалар орасида экологик йўналишдаги, инсон экологияси мазмуни, моҳияти ва тарбиявий аҳамият касб этувчи тадбирларнинг ўтказилиши ёшларимизнинг атроф-муҳит муаммоларини англаши, уларнинг мазмуни, экологик тангликнинг келиб чиқиш сабабларини, салбий оқибатларини билиб олишларига ёрдам беради. Бундай тадбирлар пировард натижада минтақадаги умумий экологик ҳолатнинг ижобий томонга силжишига олиб келади.

Таъкидлаш лозимки, бу жараён давомида Ўзбекистон экологик партияси аъзоларининг Ўзбекистон ёшлар иттифоқи билан ҳамкорликдаги фаолиятини жонлантиради ва ёшларнинг экологик онги, маданиятини шакллантиришдаги муҳим факторлар сирасига киради. Бундай тадбирларнинг муҳим ижтимоий жиҳатларидан яна бири, ўқувчилар ва талабаларнинг улар яшаётган ҳудудларда шакланган экологик ҳолатни тубдан яхшилаш соҳасидаги ишлардаги бевосита иштирокини таъминлайди, уларнинг ижтимоий фаоллигини оширади, ватанпарварлик туйғуларини оширади, мавжуд биологик хилма-хилликни сақлаш, атмосфера ҳавосини қўриқлаш, ер ва сув ресурсларини асраш ҳиссини кучайтиради. Бу фаолиятнинг муҳим хусусиятларидан бири, ёшларнинг

ахлоқий тарбиясидаги ўрнидир, яъни экологик йўналишдаги ишлар натижасида ўқувчилар, талабаларда юртимиздаги экологик мазмундаги қадриятларни асраш, уларни улуғлаш лозим. Шунингдек, экологик қадриятлардан миллий фахрланиш ҳиссини юксалтириш воситаси сифатида фойдаланиш жараёнига хизмат қилади.

Ўзбекистон экологик партияси мамлакатимиздаги мавжуд экологик ҳолатни соғломлаштиришни ўзининг асосий вазибаларидан деб ҳисоблаган ҳолда, давлат органлари, жамият ташкилотлари ва аҳолининг саъй-ҳаракатларини уйғунлаштирадиган кучдир. Шу муносабат билан табиат, инсон, жамият манфаатларининг умумийлигини ҳам ўз фаолиятида ифода этади.

Ўзбекистон Республикасида демократик ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини қуриш жадал давом этмоқда. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти таъкидлаганидек, жамиятимизни модернизациялаш ва фуқаролик жамиятини қуриш учун мамлакатимиз барча имкониятларга эга ва бизнинг устувор вазиламиздир¹¹⁵. Шундай шароитда ёшлар, шу жумладан талаба-ёшлар жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий жараёнларда фаол иштирок этмоқда. Мамлакати-мизда шунинг учун ҳам ёшлар экологик тарбиясига эътибор берилиши муҳим, амалий аҳамият касб этади. Шу жиҳатдан олиб қаралганда, ёшлар экологик тарбиясига муҳим илмий масала сифатида қаралмоғи лозим. Чунки ҳозирги даврда амалга оширилаётган фуқаролик жамиятни ривожлантириш муаммоси мавжуд экологик муаммоларни ечишни ва ушбу жараёнда ёшларнинг фаол иштирокини талаб қилади. Мураккаб, замонавий инновацион технологиялар асосида фаолият юритаётган иқтисодиёт, хизмат кўрсатиш соҳасидаги кичик ва ўрта бизнес корхоналари, тармоқларини бошқа-ришни фақат юқори малакали ёшлар амалга ошириши мумкин. Барқарор тараққиёт даврида иқтисодиёт ривожланишида табиий ресурслардан

¹¹⁵ Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь

самарали фойдаланиш давом этади. Қолаверса, мавжуд табиий ресурслардан янада унумлироқ фойдаланиш муаммоси вужудга келмоқда. Бундай шароитда тежамкор технологияларнинг амалиётга киритилиши, аввалам-бор, ёш мутахассисларнинг экологик билими ва омилкор-лигига боғлиқдир. Демак, ёшларнинг, бўлажак мутахассис-ларнинг экологик тарбияси муҳим амалий аҳамият касб этади. Масаланинг амалий жиҳатларидан яна бири, ёшларнинг экологик ҳолат билан боғлиқ бўлган маънавий-маърифий жараёнлардаги ўрнидир. Талаба-ёшлар экологик мазмундаги, маърифий йўналишдаги тадбирларни тайёрлаш ва ўтказиш жараёнида миллий маънавият асослари, адабиёт ва санъат асарлари билан яқиндан танишадилар. Бу манбалардаги Ватанимиз табиати, гўзал ва бетакрор иқлими, тўрт фасли, водийлари таровати, инсон фаолияти учун зарурияти бўлажак мутахассисларнинг экологик тарбияси учун муҳим тушунча манбаи ролини бажаради.

Мамлакатимизда олиб борилган демократик ислоҳотлар даврида мустақил экологик сиёсати туфайли минтақа экологиясини тубдан яхшилаш борасида илмий асосланган ишлар амалга оширилди. Бу борадаги амалий фаолият ёшларнинг инсон экологиясини таъминлашдаги фаол иштирокини кенгайтиришга имконият яратди. Ёшлар мамлакат аҳолисиинг кўпчилигини ташкил қилишининг ўзи бу ижтимоий қатламнинг жамиятимиздаги салмоқли ўрнига эгаллигини тасдиқлайди. Инновацион характерга эга бўлган бундай жараён, иқтисодиётни модернизациялаш ва жамиятни демократлаштириш, яъни фуқаролик жамиятини шакллантиришда мамлакатимизда табиий ресурсларни сақлаш ва улардан унумли фойдаланиш тизимини янада мукаммаллаштиришга алоҳида аҳамият берилмоқда. Бундай кенг қамровли вазифанинг бажарилиши ёшлар экологик тарбияси устида мунтазам ишлашни талаб қилади. Экологик тарбия, экологик маданият ёшларда атроф-муҳитга, мавжуд табиий шароитга ижобий муносабатни вужудга келтиради. Талаба-ёшлар экологик тарбиясининг асосий жиҳатларидан бири уларнинг бўлажак

мутахассис эканлигини англасак, улар бакалавр ёки магистратурани тамомлаганларидан кейин мавжуд экологик тизимни мустаҳкамлаш, уни қўриқлаш, ундан унумли фойдаланиш, келажак авлодга етказиш каби туйғуларни шакллантириши лозим. Ёшлар экологик тарбиясининг асосий хусусиятларидан яна бири, унинг таълим ва тарбия воситалари орқали талабалар онгига сингдирилишидадир. Мамлакати-мизда вужудга келтирилган ва тобора ривожланиб бораётган, мамлакат инновацион тараққиётида муҳим амалий аҳамият касб этаётган узлуксиз таълим тизими унинг асосий фунда-ментидир. Таълим муассасаларида талабаларга ўқити-лаётган фанлардаги экологик маълумотлар орқали улар тафаккурида экологик муаммоларнинг келиб чиқиш сабаб-лари, ривожла-ниши, тарқалиши, унинг инсон фаолиятидаги хавfli ва хатарли жиҳатлари ёки унинг инсон ҳаётига таъсири тўғрисида илмий асосланган маълумотлар мужассамлашади. Талабалар экологик тарбиясида мавжуд экологик вазиятни тушунтириш, яъни глобаллашув даврида минтақамизда вужудга келган экологик ҳолат тўғрисида уларга илмий асосланган маълумот бериш мақсадга мувофиқ. Илмий тадқиқотлар шуни кўрсатадики, глобал экологик масалалар маълум даражада минтақавий, ҳудудий экологик муаммолар-нинг вужудга келишига сабаб бўлади. Шу муносабат билан ҳар бир фуқаронинг ўзида яшаётган ҳудуддаги экологик вазият учун жавобгарлик ҳиссини уйғотиш, яъни экологик вазиятни бузмаслик учун ҳаракат туйғусини шакллантириш масаласи туради. Масаланинг амалий аҳамияти ҳар бир шахснинг яшаши, ишлаётган жойи, дам олиши ҳудудида экологик барқарорлик талабларига бўйсиниши экологик жиҳатдан тарбияланганлигидан дарак беради. Айниқса, бу ҳолатнинг намоён бўлишини шаҳарлар ва қишлоқ жойларида, рекреация ҳудудларида яққол кўриш мумкин. Бугунги кун талабалари ижтимоий экологияда мунтазам тушунтириляётган, инсон-нинг табиатга антропоген таъсири ҳақидаги аниқ тушунчага эга бўлиши талабаларда экологик тарбиянинг уйғунлашувига сабаб бўлади. Маълумки,

мана шу масаланинг моҳиятини чуқур тушуниш табиатга оқилона муносабатда бўлишнинг асосини ташкил қилади. Масаланинг моҳияти инсон шахсининг шаклланиши, табиатга, атроф-муҳитга ўзининг бевосита таъсири йўналишларини англай ола бошлагани билан боғлиқдир. Ушбу жараён узлуксиз таълимда академик лицей, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув юртлари талабаларига экологик тарбиянинг турли воситалари, шакллари орқали тушунтирилади. Ёшларимиз экологик тарбиясининг муҳум бўғинидан яна бири, уларда Марказий Осиё экологик тизимининг ягоналигини англашларидир. Ёшларга экологик вазиятнинг мувозанатида ер, сув ресурсларидан унумли фойдаланиш, атмосфера ҳавосининг мусаффолиги учун курашиш зарурлигини муттасил тушунтириш лозим бўлади. Асрлар давомида Марказий Осиёдага мавжуд ер ва сув ресурсларидан шу ерда яшаган барча халқларнинг вакиллари бамаслаҳат фойдаланишган. Трансчегаравий дарёларда сунъий қурилмаларнинг вужудга келтирилиши аҳоли орасида, шу жумладан, ёшларда табиий ресурслардан рационал фойдаланиш, унинг экологик оқибатларини тушунадилар. Давримизнинг муҳим хусусиятларидан бири, минтақадаги атмосфера ҳавосини муттасил захарлаётган манбаларни бўлажак мута-хассисларга илмий асосда тушунтириш муҳим аҳамият касб этади. Шу муносабат билан трансчегаравий манбалар тўғрисида аниқ, илмий асосланган маълумотлар бериш лозим. Табиий ресурслар тизимидаги асосий қисмдан бири бўлган атмосфера ҳавосининг тозалиги инсон ҳаётидаги муҳим вазифани бажариши, флора ва фаунанинг ривожидида муҳим факторлигини талабалар онгига сингдириш зарур.

Инсон экологияси вазифаларининг ёшлар онгига сингдирилишида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи муҳим ишларни амалга оширмоқда. Ўзбекистон ёшлар иттифоқининг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳузурида Ёшлар масалалари бўйича комиссия ва «Ёшлар клуби» тузилди. Биринчи бор янги ташкил этилган «Мард ўғлон» Давлат мукофоти ҳамда

«Келажак бунёдкори» медаллари тенгдошларига ўрناк бўлаётган йигит-қизларга топирилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошида ташкил этилган Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институтида ёш тингловчилар таҳсил олиб, малака оширди. Иттифоқнинг жами 22 мингдан ортиқ бошланғич ташкилотлари фаолияти йўлга қўйилди. Умумтаълим мактабларида 1 миллион 960 мингдан ортиқ сардорлари, олий ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасаларида 387 минг 700 дан ортиқ етакчилари фаолият олиб бормоқда. Иттифоқ ва «Камалак» болалар ташкилоти тизимида 1 миллион 960 минг нафар Сардорлар кенгаши аъзолари бор¹¹⁶.

Ёшлар иттифоқи ўз атрофида 10 миллиондан ортиқ ёшларни бирлаштирган. 2018-2021 йилларда қурилиши режалаштирилган 8 минг 600 га яқин кўп қаватли «Ёшлар уйлари»дан 848 та ёш оилага янги уй қалитлари топирилади. 190 та касб-ҳунар коллеж негизида «Ёшлар марказлари» ташкил қилинди ва 29 та йўналишдаги 2 минг 537 та бепул тўғарақлар фаолияти йўлга қўйилди. Мазкур тўғарақларда ҳар куни ўртача 160 минг нафарга яқин ёшлар билим ва кўникма эгалламоқда. 2018 йилда юртимиз ёшлари ҳаётида яна бир тарихий аҳамиятга молик воқеа юз берди. Мамлакат ёшларини кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига кенг жалб этиш ҳамда уларнинг ғоя ва ташаббусларини қўллаб-қувватлаш мақсадида давлатимиз раҳбари Фармони билан «Yoshlar – kelajagimiz» жамғармаси фаолияти йўлга қўйилди. Шунингдек, 2018 йилда 1 минг 66 нафар ёш фермерга 52 миллиард сўм, ёш тадбиркорларнинг 4 минг 300 та лойиҳасига 226,6 миллиард сўм, жами 278,6 миллиард сўм 13 фоизлик имтиёзли кредитлар ажратилиши таъминланди. 2018 йилда ҳудудларда 156 маротаба «Ҳоким ва ёш фермерлар» мавзуида очиқ мулоқот ва амалий учрашувлар

¹¹⁶ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи учун 2018 йил қанчалик самарали бўлди?
<https://www.xabar.uz/jamiyat/ozbekiston-yoshlar-ittifoqi-uchun>

ташқил этилди. Уларда 9 мингдан ортиқ ёш фермерлар иштирок этди. 2018 йилда 37 номдаги китоблар 10 минг нусхадан чоп этилиб, таълим муассасаларига бепул етказиб берилди. Бу лойиҳани амалга ошириш учун жами 10 миллиард сўм маблағ ажратилди.¹¹⁷

3.3. Инсон экологиясининг ижтимоий жараёнлар билан боғлиқлиги

Инсоннинг ижтимоий ҳаёти, жамият аъзолари орасидаги алоқалардан иборат бўлган муносабатларни ўз ичига олади, яъни оиладан бошланган, психологик, маданий, ижтимоий-иқтисодий жараёнлардан ташқил топган. Ижтимоий омилларнинг инсон саломатлигига таъсири зўриқишни келтириб чиқаради ва шахснинг саломатлиги ёмонлашувидаги асосий сабабдир. Шу билан биргаликда, ижтимоий муносабатларнинг камайиши ҳам, жиддий касалликларни келтириб чиқаради. Шу муносабат билан этник экологик жараёнлар, инсоннинг муайян ҳудудда ва қулай руҳий вазиятда яшаши муҳим аҳамият касб этади. Этник экология мустақил фан сифатида, этнография ва инсон экологияси оралигидаги муаммоларни тадқиқ қилади.

Этник экология инсоннинг ўзига хос хусусиятларини ва ижтимоий биологик мавжудот сифатида ўрганади, унинг этно популяцион гуруҳ сифатида шаклланиш қонуниятларини таҳлил қилади. Шу билан бирга, этник экология инсоннинг муайян маданий жараёнларга боғлиқлигини тадқиқ қилиб, яшаш жойидаги шароитга мослашувчанлигига эътибор беради. Ушбу жараёнда инсоннинг хўжалик фаолияти унинг ҳаётини таъминлайди шу билан биргаликда, табиатга, атроф-муҳитга таъсирини белгилайди. Этно экология томонидан таҳлил қилинадиган муаммоларнинг марказида этнослар тарихий тараққиёти масаласи туради. Шунингдек, ушбу жараёнда экологик факторлар ва уларнинг эволюцияси муҳим аҳамият

¹¹⁷ Ўзбекистон ёшлар иттифоқи учун 2018 йил қанчалик самарали бўлди?
<https://www.xabar.uz/jamiyat/ozbekiston-yoshlar-ittifoqi-uchun>

касб этади. Этно экология, этносни яъни, унинг маданияти, ишлаб чиқариш фаолияти табиий ресурслардан фойдаланишини умумий тараққиёт динамикаси билан бирлигида ўрганади. Муаммога бундай комплекс ёндашув, таҳлиллар махсус таҳлиллар методини қўлланилишини талаб қилади. Бундай методлар муҳим бирликлар ва ички алоқаларнинг ягона тизимини асосий, функционал ҳаракатларнинг моделлаштирилишини тақозо этади. Ишлаб чиқариш мазмуни ва демографик жараёнларнинг, атроф-муҳитнинг қандай ресурсларга эга эканлигини баҳолашни ҳам илгари суради. Бундай жараён хўжалик юритиш ва маданий жараёнларнинг турли тарихий шакллари таққослаш, характерлаш имкониятини яратади. Этно экологиянинг асосий терминлари, яъни ижтимоий, иқтисодий ҳаётни таъминлаш ва адаптациядир. Инсон ҳаётини таъминлаш терминининг мазмунига унинг овқатланиши, яшаши, ижтимоий, иқтисодий ҳаёти учун зарур бўлган воситалардан фойдаланиш жараёни киради. Мамлака-тимиз олимлари тадқиқотларида ҳаётни таъминлаш тизими тушунчаси ишлаб чиқариш, демографик тизимлар, инсоннинг ҳудудларда жойлашиши, меҳнат кооперацияси каби муҳим жиҳатларнинг ўзаро комплекс боғлиқлигини талаб қилади. Ушбу жараён инсон ижтимоий хулқининг экологик жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб, инсоният жамиятига муайян ҳудуддаги ресурслардан фойдаланиш имкониятини яратади. Этно экологиянинг яна бир муҳим хусусияти бу, ҳаёт таъминотининг маданияти этнос маданиятининг алоҳида компонентида. Бу жараён моддий ва маданий маданиятнинг ҳамма элементларидан ташкил топади. Ушбу элементлар, ўз навбатида, инсонлар ҳаётини таъминлайди, яъни яшаш жойи, кийим, овқат ва бошқалар. Ҳаётни таъминлаш тизимлари ва маданияти аналитик категориялар сифатида намоён бўлади. Ҳар иккала тушунчанинг умумлашган мазмуни сифатида агроф-муҳитдан фойдаланиш терминини қўллаш мумкин, ушбу термин инсоннинг табиий ресурслардан фойдаланиш имкониятларини англатади. Инсон ҳаётини таъминланиши

тушунчаси этно экологиянинг асосини ташкил қилса, адаптация термини инсон маданиятининг динамиксини англатади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, этник маданият мослашувчанликнинг, яъни адаптациянинг аниқ шаклларини ўзида ифода қилади ва тарихий жараёнларда намоён бўлади. Шумуносабат билан инсоният босиб ўтган тарихий давр, унинг маданияти, ҳаёти таъминланиши табиий ресурслардан фойдаланиши жиҳатларига эътибор бериши лозимлигини тақозо қилади. Бундай ганлов мослашувчанлик стратегияси, деб номланади. Бу жараён фақат атроф-муҳитнинг ўзига хослиги билан эмас, балки технологик тараққиёт даражаси, гуруҳнинг маданий кадриятлари, ташқи таъсир ва жуда кўп бошқа омилларга ҳам боғлиқ. Шунинг учун ҳам инсон экологиясида демографик ахборотлар муҳим ўрин эгаллайди. Инсон экологияси, ўз навбатида, инсон саломатлигига таъсир қиладиган сабаблар, омиллар инсоннинг ҳаётдан кетиши сабабларини таҳлил қилишга ҳаракат қилади ва инсон ҳаётини узайтириш ҳақида тавсиялар беради. Шунинг учун ҳам демографик мазмундаги ахборотлар бундай таҳлиллarning асосий манбаи ҳисобланади. Инсон экологиясини ўрганишда демографик ахлоқ мазмунини тадқиқ қилиш муҳим аҳамият касб этади. Демографик ахлоқ бир-бири билан боғлиқ бўлган ҳаракатлар, муносабатлар тизимдан иборат бўлиб, инсон жамиятидаги демографик ҳолатни сақлаш ва ўзгариш жараёнларидан иборатдир. Демографик хулқ аҳоли миграцияси жараёнларини ўз ичига олади. Демографик хулқда одамларнинг ўз саломатлигига муносабати муҳим аҳамият касб этади. Таъкидлаш лозимки, аҳоли кўпайиш жараёнига ва оиласига яшаш, турмуш ўз таъсири ўтказди. Ушбу жараёнда тугилиш муҳим кўрсаткич ҳисобланади. Инсон экологиясида одамлар ўлимнинг сабаблари ҳам ўрганилади. Олиб борилган тадқиқотлар тасдиқлайдики, ҳозирги пайтда мамлакагимизда одамлар орасида ўлимнинг асосий сабабларини, юрак-қон томир касалликлари, бахтсиз ҳодисалар, онкологик касалликлар ташкил қилади. Шунга қарамаздан, мамлака-тимизда

олиб борилган тизимли ижтимоий-иқтисодий сиёсат туфайли аҳоли сони мунтазам ошиб бормоқда ва ҳозирги шароитда аҳолининг умумий сони 34 миллионни ташкил қилади. Таъкидлаш лозимки, демографик кўрсаткичларда аҳоли миграцияси муҳим ўрин эгаллайди. Шу муносабат билан инсон экологиясида одамларнинг яшаш шароити ва унинг сифати муҳим аҳамият касб этади. Инсон ҳаётининг сифати унинг яшаш шароити билан чамбарчас боғлиқдир. Инсон ҳаёти тушунчаси мазмунига комплекс ёндашиш зарур, яъни, унинг ҳаётининг асосий томонларини ўрганиш зарур, буларга қуйидагилар киради: меҳнат шароити, яшаш шароити, ижтимоий фаоллик, сиёсий жараёнлардаги иштироки, мада-нияти, ўзининг ва бошқаларнинг саломатлигига муносабати. Таъкидлаш лозимки, инсон ҳаётининг асосий мазмуни унинг соғлиғидир. Тадқиқотлар орасида турмуш шароитини таҳли-лига икки хил ёндашилган: соғлом ҳаёт тарзи ва носоғлом ҳаёт тарзи. Соғлом ҳаёт тарзига қуйидагилар киради. Мазмунли дам олиш, фаол ҳаёт позицияси, ўз ишидан мамнунлиги, жисмоний ва маънавий қулайлиги, юқори медицина фаоллиги, моддий мустақиллик, оилада психофизиологик яхши муҳити, жисмо-ний фаоллик.

Носоғлом ҳаёт дам олишдаги қийинчиликлар, ижтимоий сусткашлик, чарчаш, овқатланиш режимининг бузилиши, бузилган оилавий муносабатлар, спиртли ичмликлар суистеъмол қилиш, гиёҳванд моддалар истеъмол қилиш, тамаки чекиш шулар жумласидан. Аҳоли томонидан моддий ва маънавий имкониятларнинг истеъмоли муайян даражада жамиятда инсонлар ҳаёти даражасини белгиловчи индикатор ҳисобланади. Ҳаёт даражаси, яъни аҳолининг турмуш даражаси ҳар бир одамнинг фаолиятидаги сон ва сифат кўрсаткичларида ўз аксини топади. Бу жарёнга аҳолининг реал даромади, озиқ-овқатни истеъмол қилиш тизими, асосий истеъмол молларига қўйиладиган нарх динамикаси киради. Ушбу жараён уй жой учун тўланадиган коммунал тўловлар, солиқ тўловлари, транспорт харажатларини ҳам ўз ичига олади. Инсон ҳаёт даражаси кўрсаткичларига ижтимоий тўловлар, иш кунининг

Диномийлиги, уй жой шароити, мавжуд ижтимоий имкониятлардан фойдаланиш (дам олиш, туризм, спорт ва бошқалар) ҳам киради. Инсон ҳаёт даражасини белгилашда истеъмол товар саватчаси асосий кўрсаткич ҳисобланади ва унга инсон учун зарур бўлган хизматлар ва унинг турмуш шароитини таъминлайдиган товарлар киради. Инсон турмуш даражаси тушунчаси кенг мазмунни ўз ичига олиб, ҳаёт сифат даражасини белгилайди. Ушбу жараён инсон ҳаётининг мазмуни, унинг нима учун яшаётганлигини ҳам белгилаб беради. Ушбу тушунча орқали инсоннинг ижтимоий ва индивидуал ҳаёти мазмуни белгиланади. Инсон ҳаёти сифати даражасига комплекс муаммо даражасида қараш керак. Шунингдек, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий омиллар. Юқорида келтирилган жараёнлар инсоннинг жамиятдаги ўрнини белгилайди.

Инсон экологияси одамлар турмуш шароитидаги салбий жараёнлар алкоголизм, наркомания, тамаки чекиш масалаларини ҳам ўрганади. Инсон ҳаётига зарарли одатлар унинг фаолиятига, саломатлигига салбий таъсир қилади. Инсонда ижобий ва салбий хулқ кўринишларининг шаклланишида ижтимоий муҳит ҳам ўз ролини ўйнайди. Шунингдек, ушбу жараёнда инсон темпераменти ҳам муҳим аҳамият касб этади. Инсон фаолиятига наркомания зарарли таъсирини кўрсатади. Наркотиклар моддаларнинг муайян қисми соғлиқни сақлаш тизимида ҳам фойдаланилади. Ушбу жараёнда баъзи ёшларнинг мунтазам суръатда наркотикларни истеъмол қилиши, уларда эмоционал бузилишларни вужудга келтиради. Баъзи ҳолларда жиноят қилишга, жамиятдаги қонунларнинг бузишга сабаб бўлади. Шунингдек, инсон ҳаётидаги салбий одатлар: алкоголизм, гиёҳвандлик, тамаки чекиш зарари, одамнинг ўзини шахс сифатида англашига ёки соғлиққа бевосита зарар етказадиган нарсалар ҳисобланади. Жамиятдаги мавжуд психологик, ижтимоий муҳит, ёшлар одатларининг шаклланишига ижобий ёки салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шунингдек, бу жараёнда шахсият ва темперамент хусусият-

лари муҳим роль ўйнайди. Таъкидлаш лозимки, деярли барча гиёҳванд моддалар (эфир эритувчиларидан ташқари) терапевтик воситалар сифатида ишлатилади ва гиёҳвандликка олиб келиши мумкин, яъни инсон танаси уларга одатланиб қолади. Мутахассислар ёшларга хос бўлган гиёҳвандлик ривожланишининг асосий сабабларини аниқладилар: латент ҳиссий бузуқликнинг намоён бўлиши, жавобгарлик оқибатларидан қатъи назар, тез завқ олиш истаги, ижтимоий анъана ва қонунларга зид равишда жинойий хатти-ҳаракатлар содир қилиш. Ўз-ўзини даволашга уриниш ноорганик табиатдаги руҳий касаллик (ижтимоий стресс, умидсизлик, ҳаётий манфаатларнинг бузилиши, қўрқув ва хавотир, руҳий касалликнинг бошланиши).

Жамиятда мавжуд бўлган, муайян бир ижтимоий гуруҳда “машҳурлик” мақсадида дори-дармонларни суистеъмол қилиш – “ижтимоий бефарқлик” деб аталадиган туйғу шаклланиши мумкин. Ёшларнинг алкоголь ичимликларини истеъмол қилиши, турли ижтимоий ва маданий тадбирларда чекиш (дискотека, концерт ва бошқалар) натижасида. Юқоридаги омилларнинг ҳар бири фақат табиатга “қарам” бўлган одамларда - қўрқоқ, иродасиз, заиф иродали, осонгина шикастланадиган, бошқа одамларга қарам, жисмоний заиф, ахлоқий беқарор ва ҳоказоларга қарамликни келтириб чиқариши мумкин. Наркомания билан оғриган одамнинг танасида асаб тизимининг хужайралари ўртасида маълумот узатиш жараёни бузилади. Олимлар аллақачон баъзи нейротрансмиттерлар маълум сезгилар, ҳис-туйғулар, ҳиссиётларни келтириб чиқариши мумкинлигини исботладилар. Шундай қилиб, наркотик моддалар сунъий яратилган қувонч, бахт ва мамнуният гормони ҳисобланади.

Тамаки чекиш, наркотик моддаларни истеъмол қилиш, юрак-қон томирлари, кўкрак қафасида жойлашган органлар касалликларини кучайтиради, пировард натижада ногиронлик пайдо бўлади. Чекиш репродуктив тизимга ҳам салбий таъсир қилади. Чекишнинг одамга таъсири ҳар бир чекувчининг ўзига

хос хусусиятлари билан белгиланади. Чекишнинг таъсири зарарли, аммо улар кўп йиллар ўтгач пайдо бўлади, шунинг учун бу салбий одат билан боғлиқлик аниқ эмас. Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти қуйидагиларни таъкидлайди: чекувчилар орасида ўлим кўрсаткичи сигарет чекмайдиганларга нисбатан тахминан 30-50% га кўп; сигарет чекадиганлар сонининг кўпайиши билан ўлим ҳолатлари ошиб боради, шунингдек, ёшлигида чекишни бошлаган одамлар орасида ўлим юқори. Спиртли ичимликлар истеъмоли ва инсон саломатлиги бахтсиз ҳодисалар, захарланиш, жароҳатлар, асосан, эркакларда учрайди. Спиртли ичимликларни тез-тез истеъмол қилиш билан турли органлар фаолиятининг бузилиши кузатилади, шундан кейин уларда анатомик ўзгаришлар пайдо бўлади. Ошқозон шиллиқ қаватида қон кетиши кузатилади, жигар ва буйрак тўқималари ўзгаради, томирлар камроқ эластиклашади, нафас олиш органлари, гонадалар ва скелет тизими зарарланади.

Инсон экологиясида унинг эҳтиёжлари қондирилиши муҳим ўрин эгаллайди. Инсон эҳтиёжлари, асосан, олти тоифага бўлинади: биологик, психологик, этник, ижтимоий, меҳнат, иқтисодий. Тақдим этилган тасниф баъзи олимлар томонидан эҳтиёжларнинг алоҳида турлари сифатида белгиланган идеални ҳисобга олмайди. Атроф-муҳит нуқтаназаридан барча эҳтиёжларни туғма ва сотиб олинганларга бўлиш фойдали бўлади. Туғма эҳтиёжларнинг аксарияти бир вақтнинг ўзида барча одамлар учун зарур бўлган бошланғич, элементар эҳтиёжлар бўлиб, улар ижтимоий ташкилотга, жамиятнинг иқтисодий ривожланиш даражасига ёки географик, ирқий ва этник гуруҳга жуда кам боғлиқдир. Шундай қилиб, одамнинг кислородга бўлган эҳтиёжи туғма, бошланғич, моддий-энергия, тўғридан-тўғри, шошилиш ва оқилона эҳтиёж бўлиб, у қатъий миқдордаги ифодага эга. Бирламчи бўлгандан сўнг, инсоният эҳтиёжлари хилма-хил бўлган улкан дунё мавжуд. Уларнинг барчаси ҳам экологик аҳамиятга эга эмас. Келинг, фақат энг муҳимларини кўриб чиқайлик.

Биологик эҳтиёжлар бирламчи биологик шаклларда эҳтиёж тананинг ташқи муҳитда бўлган ва унинг ҳаёти учун зарур бўлган нарсага бўлган эҳтиёжини қондиради. Биологик эҳтиёжлар тананинг ички муҳитининг доимийлигини таъминлаш зарурати билан боғлиқ. Улар томонидан кўзгатиш фаолият ҳар доим асосий ҳаётий жараёнларнинг мақбул даражасига, фойдали адаптив натижага эришишга қаратилган. Ушбу фаолият ички муҳит параметрлари мақбул даражадан четга чиққанда ва унга эришилганда тўхтаб қолганда давом этади.

Замонавий одамда индивидуал ёки гуруҳ маконига туғма эҳтиёж сезиларли даражада камаяди. Бу ҳаётни қўллаб-қувватлайдиган тадбирлар майдони қисқариши ва уйда яшашга мослашиши билан боғлиқ. Одамлар зичлиги жуда катта фарқ қилади - кутбли ёки қурғоқ зоналардаги энг паст кўрсаткичлардан йирик шаҳарларда 1 км² га ўн минглаб одамларга қадар. Биноларда ёки жамоат транспортида одамлар янада гавжум шароитларга дош берадилар. Бундай шароитда инсон атроф-муҳитининг гигиеник танқидий кўрсаткичлари бир неча бор ортади. Максимал қулайликка бўлган эҳтиёж, одамларнинг ҳаддан ташқари зичлиги ва номаълум алоқаларнинг ҳаддан ташқари кўтарилишидан келиб чиқадиган стресс ҳолатидан ҳимояланишини англатади. Турли темпераментлар билан табиатан бир киши одатда жуда фаол мавжудотдир. Унинг нормал физиологик ҳолати учун маълум даражадаги фаоллик, восита фаолияти ва боғлиқ ахборот оқимини идрок қилиш талаб этилади. Ҳаракатланиш ва жисмоний фаолият-нинг етишмаслиги, ҳаддан ташқари ҳаракатчанлик ёки тиним-сиз меҳнат касалликка олиб келади. Инсонни мажбурий жисмоний меҳнатдан қутқариш учун саноат цивилизациясига интилиш аста-секин энгил жисмоний меҳнатнинг ташкил қилинишига сабаб бўлади ва баъзи олимларнинг фикрига кўра, инсон фаолиятга бўлган эҳтиёж тобора кўпроқ ҳиссий ва ахборот эҳтиёжлари соҳаларига ўтмоқда. Агар жисмоний маданият ва спорт қисман, физиологик даражада мақсади жисмоний

меҳнатга бўлган эҳтиёжнинг ўрнини босса, унда спорт намойишлари ва спорт мухлисларининг ҳамдардлиги аллақачон рақобатбардош фаолиятнинг тақлидидир. Ушбу бузилган эҳтиёжга янги жавоблардан бири бу электрон ўйинлар, "виртуал ҳақиқат" технологияси ва бошқалар. Умуман олганда, биринчи даражали ҳаётий эҳтиёжлар учун кераксиз бўлган касблар, фаолият ўрнини босадиган ва тақлид қилувчи нарсалар замонавий инсоннинг хатти-ҳаракатларида тобора ортиб бормоқда. Таълим ва маданият томонидан киритилган турли этник, психологик, ижтимоий ва бошқа имтиёзлар, анъанаалар, қоидалар биологик асосда белгиланади. Эҳтиёж-ларнинг пайдо бўлишининг психофизиологик механизмлари сезгиларга бўлган эҳтиёжнинг биокимёвий корреляциялари баъзи маълумотларга кўра, қўшимча стимуляция зарурати одамнинг баъзи биокимёвий хусусиятлари билан белгиланиши мумкин. Шу билан бирга, таҳлил усули сифатида корреляция сабабоқибат муносабатлари учун асос яратмаслигини ҳам унутмаслик керак. Асос сифатида, юқорида санаб ўтилган биокимёвий хусусиятлар сезгирликни излашга қаратилган хатти-ҳаракатлар натижасида пайдо бўлганлиги, ҳозирги пайтда номаълум (эҳтимол ижтимоий) омиларнинг таъсири натижасида юзага келади. Ижтимоий-психологик ва ижтимоий эҳтиёжлар ижтимоий эҳтиёжлар инсоннинг бошқа одамлар билан ўзаро муносабатларини таъминлашга қаратилган. Буларга, биринчи навбатда, оиладан бошлаб, биосоцинал боғлиқ одамлар гуруҳига тегишли бўлиш зарурлиги киради. Бунинг оқибатлари қуйидагилардан иборат: гуруҳнинг бошқа аъзолари билан алоқа ўрнатиш ва гуруҳ ичидаги муносабатлар иерархиясидаги ўрнини ва уларнинг ижтимоий мавқеини аниқлаш, оилани яратиш зарурати; маълум бир одамлар жамиятига хос бўлган хулқ ва маданият асосларини ўзлаштириш; этник келиб чиқиши ҳақида хабардорлик; фаолиятнинг табиати ва ижтимоий меҳнат тақсимооти тизимидаги шахснинг мавқеини белгиловчи кўникмаларни эгаллаш; яшаш имкониятларини танлаш эркинлигига бўлган эҳтиёж - имтиёзларни олиш

воситаси; эстетик ва интеллектуал эҳтиёжлар; мақтов ва далда, жамоат тан олинishi, ижтимоий обрӯга бўлган эҳтиёж; шахснинг ўзи мансуб бўлган жамият билан фахрланиш кераклиги. Шу асосда соф ижтимоий эҳтиёжлар алақачон пайдо бўлади: маданий анъаналар, ахлоқий меъёрлар ва одамлар ўртасидаги алоқа қоидалари; уларнинг ижтимоий (давлат ва конституциявий) нормаларда, шахснинг ижтимоий-психологик эҳтиёжларини қондирадиган ва унинг фуқаролик ҳуқуқлари ва эркинликларига риоя этилишини кафолатлайдиган қонунларда ва институтларда акс эттириш; маълум бир ижтимоий тартиб, ижтимоий тузилма, иерархия ва ташкилотнинг мавжудлиги; ижтимоий ҳимоя; кеслажакка ишонч, ўзини тутиш ва фаолиятни дастурлаш қобилияти. Баркамолликка эришиш учун эҳтиёжлар психофизиологияда идеал эҳтиёжлар шахснинг ривожланиши учун биологик жиҳатдан аниқланган асос сифатида кўриб чиқилади. Бу гуруҳ қуйидагиларни ўз ичига олади: 1) янгиликка бўлган эҳтиёж; 2) компетенцияга бўлган эҳтиёж; 3) енгиб ўтиш зарурати. Янгиликка бўлган эҳтиёж кишининг йўналтирувчи-тадқиқот фаолияти асосида ётади ва унга атрофдаги оламни фаол билиш имкониятини беради. Иккала омил омиллари ушбу эҳтиёжни актуаллаштириш билан боғлиқ: фаол стимуляция етишмовчилиги, бу янги стимуллари (мураккаб ва ўзгарувчан) қидиришни талаб қилади ва бизни ноаниқликни камайтириш йўллари излашга мажбур қилади. Инсон эҳтиёжлари соҳасини тавсифлашда, баъзида ахборотга бўлган эҳтиёж эҳтиёжнинг алоҳида тури сифатида ажратилади, бу "сезгир очлик" эмас, балки турли стимуляцияларга бўлган эҳтиёждир. Ахборотга бўлган эҳтиёждан қоникмаслик нафақат одамнинг ақлий мувозанатида, балки унинг танасининг ҳаётий фаолиятида ҳам бузилишларга олиб келиши мумкин. Масалан, тўлиқ сезги изоляцияси бўйича тажрибаларда, соғлом одам махсус ҳолатга ботирилади, бу эса уни ҳар хил ҳолатлар (акустик, визуал, сезгир ва ҳоказо) нинг ҳиссий стимулларида деярли бутунлай ажратишга имкон беради. Бир мунча вақт ўтгач (бу

ҳар бир киши учун ҳар хил), одамлар руҳий безовталикини (тана сезгиларининг йўқолиши, галюцина-циялар) бошдан кечирадилар, бу асаб бузилишига олиб келиши мумкин. Аммо агар бир хил стимул ритмик эмас, балки тасодифий тартибда тақдим этилса, одамнинг умумий ҳолати яхшиланади. Рағбатлантириш параметрлари ўзгаришсиз қолганда, ноаниқлик лаҳзаси ва маълум бир маънога ёки маълумотга эга бўлган прогноз қилиш имконияти пайдо бўлади. Бу инсоннинг руҳий ҳолатини нормаллаштиришга ёрдам беради. Шундай қилиб, ахборотга бўлган эҳтиёж, идеал эҳтиёжларга тегишли бўлса ҳам, инсон учун ҳаётий аҳамиятга эгадир.

Инсон экологиясининг муҳим хусусиятларидан бири, унинг бутун умри давомида, муайян тўсиқларни бартараф этишга, ёки уларни ҳал қилишга бўлган ҳаракатидир. Бундай ҳаракат шаклларида бири таълим олишга, мустақил ўқишга бўлган ҳаракатидир. Ўқишнинг табиий шартларидан бири, бу инсонни билимли қилишга, мутахассислик, касб эгаллашга йўналтиришидан иборат. Бундай интилиш, шу ҳаракатни тўлиқ бажарилгунга қадар такрорлаш истагида намоён бўлади ва ёш болаларнинг хатти-ҳаракатларидан бошланади ва таълимнинг барча бўғинларида давом этади.. Ушбу эҳтиёжнинг мослашувчан маъноси аниқ: унинг қониқиши инструментал маҳоратни ўзлаштириш учун замин яратади. Инсоннинг енгил зарурати ҳақиқий тўсиқ мавжуд бўлганда юзага келади ва одам бу тўсиқни енгилб ўтишга бўлган истаги билан белгиланади. Эволюцион физиология нуқтаи назаридан, санаб ўтилган ижтимоий ва идеал эҳтиёжлар инсоннинг мотивацион-эҳтиёж соҳасида ўз ифодасини топиши керак. Шахсий ривожланиш жараёнида асосий эҳтиёжлар ижтимоий-лашади, шахсий контекстга киритилади ва фаолиятнинг мотивига айланиб, сифат жиҳатидан янги таркибга эга бўлади. Аммо инсонда мавжуд бўлган ҳар бир эҳтиёжини ҳар хил йўллар билан қондириш мумкин. Ушбу усуллар севги, мулоимлик, адолат, мустақиллик ва ҳақиқатга интилишда, нафратда, садизмда,

бузгунчиликда, ярагувчанлик, ташкилот-чилик фаолиятида намоён бўлади.

Иқтисодий эҳтиёжлар биологик ва ижтимоий эҳтиёжларни моддий қўллаб-қувватлаш турли истеъмол усуллари ёрдамида амалга оширилади, уларнинг асосий қисми (хизматлар ҳам) сўзнинг кенг маъносида товарлардир. Шахсий эҳтиёжлар ва турли товарлар ва хизматлар йиғиндиси асосида бирламчи эҳтиёжлар билан бир қаторда иккиламчи, ихтиёрий эҳтиёжларнинг иккинчи даражали соҳаси вужудга келади. Замонавий инсоннинг асосий эҳтиёжларининг моддий таъминоти озиқ-овқат ва асосий эҳтиёжлар таркибига нисбатан турли моддалар, материаллар ва энергияни истеъмол қилишнинг сезиларли даражада кўпайиши билан боғлиқ. Маданиятли инсон учун иссиқлик ва фазовий қулайлик, шунингдек, озиқ-овқат маҳсулотлари ва қулайлик воситаларини ишлаб чиқариш учун минимал энергия истеъмоли ҳам озиқ-овқат энергиясига нисбатан катгароқдир. Иккиламчи эҳтиёжлар, бирламчи эҳтиёжлардан устун бўлганлиги сабабли, харажатларни бир неча баравар оширади. Иккиламчи нарсаларга одамларнинг урф-одатлари ва шахсий диди ва мойиллиги асосида моддий ҳаётни танлаш имкони тутилганда пайдо бўладиган муайян нарсалар ва шароитлар киради. Бир хил миқдордаги тўлиқ озуқавий моддаларни озиқ-овқатдан олиш мумкин, уларнинг нархи тубдан фарқ қилади (масалан, ўрмонда тўпланган кўзиқорин, ёнгоқ, резаворлар, ўтлар, дарёга тутиб олинган балиқ нархини, ресторандаги ширин кечки овқат билан солиштиринг). Пахтадан ясалган пиджак ва шашка пальтоси билан тенг иссиқлик қулайлигига эришиш мумкин. Саройларнинг кулбаларга нисбатан нисбий афзалликлари алақачон маълум бўлган. Ушбу мисоллардаги фарқлар фақат иккинчи даражали эҳтиёжлар билан боғлиқ. Бирламчи ва иккиламчи материал эҳтиёжлари ўртасидаги чегара унчалик аниқ эмас. Юқоридаги миқдорий чеклов бу эрда бўлиши мумкин: асосий эҳтиёжлар чекланган (сиз нафас ололмайсиз, овқатланолмайсиз, истаганингизча истеъмол қила олмайсиз),

иккиламчи эҳтиёжлар, айниқса, товарлар томонидан қондирилмайдиган эҳтиёжлар чексиздир. Айнан шу хусусият замонавий иқтисодиёт деярли фақат иккиламчи эҳтиёжлар соҳаси ҳисобидан ривожланиб бориши ва ушбу соҳанинг кенгайишини рағбатлантирувчи ҳар томонлама - маркетингнинг барча арсеналлари ёрдамида эҳтиёжлар ва товарлар ассортиментидан иборат бўлади.

Моддий ёрдам нафақат моддий - энергия, балки ахборот, ижтимоий-психологик ва ижтимоий эҳтиёжларни қондириш учун керак, уларнинг аксарияти иккинчи даражали. Замонавий бозор ҳар хил тузилмалар ва улардан келиб чиқадиган барқарор талаб: зўравонлик соҳалари, жумладан, қурол ишлаб чиқариш, базавий завқ (алкоголь, гиёҳванд моддалар, қимор ўйинлари, парфюмерия, поп мусиқаси), шахсий устунлик хусусиятлари ва бошқалар. Шахсий обрўнинг эҳтиёжларидан фойдаланган ҳолда, ўрнини босувчи ва сохта эҳтиёжлар соҳаси ҳар томонлама рағбатлантирилиб, одамнинг баҳолашини "бўлиш" - "кўринишга" қарашга, яъни "кўринишга", яъни, ички хусусиятлардан ташқи хусусиятларга, инсон томонидан тайинланган нарсаларга. Турли сохта ва зарарли эҳтиёжлар фақат иккиламчи эҳтиёжлар соҳасида вужудга келади. Жамиятнинг бир қисми қаршилиқ кўрсатишига қарамай, уларнинг эҳтиёжлар таркибидаги улуши аста-секин ўсиб бормоқда, чунки бу кўп жиҳатдан талаб ва таклифнинг ўзаро боғлиқлигига боғлиқдир. Бундан фарқли ўлароқ, ҳайвонлар инстинкти популяцияга ёки турларга зарар этказиши мумкин бўлган эҳтиёжлар ва хулқ-атвор ўзгаришини бутунлай бекор қилади ва шу нуқтаи назардан, улар объектив хусусиятга эгадир. Фақат кучли супра-инстинктив мотивацияга эга бўлган одам кўпинча иррационал эҳтиёжларга эга ва объектив иррационал равишда, яъни асоссиз хатти-ҳаракатлар. Бу одамларнинг иқтисодий эҳтиёжлари ўртасидаги тобора кучайиб бораётган қарама-қаршилиқларга нисбатан кўпроқ қўлланилади.

IV БОБ. ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНING ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИН БИЛАН УЙЎУНЛИГИ

4.1. Экологик тангликни инсон фаолиятига таъсирини юмшатишнинг ижтимоий аҳамияти

Инсон экологияси муаммосининг ечимида чиқиндиларни утилизация қилиш, уларни инсон учун хавфсиз ҳолатга келтириш муҳим амалий аҳамият касб этади. Чиқиндиларни утилизацияси муайян даражада маблағ ажратилиши, уларни сақлаш учун полигонларга ер ажратиш, сақлаш бўйича харажатлар талаб қилади. Шунинг учун Ўзбекистонда қаттиқ маиший чиқиндиларни санитария йўли билан тозалаш ва утилизация қилиш дастури амал қилмоқда. Ушбу дастур муҳим амалий аҳамиятга эга бўлганлиги учун, “бу дастурнинг амалга оширилиши шаҳарларимиз ва қишлоқ аҳоли пунктларининг тозаллиги ва гўзаллигини ошириш, атроф-муҳитни заҳарландирган ва аҳоли саломатлиги учун хавф туғдирадиган, ноқонуний пайдо бўлган 1,5 мингта чиқиндихонани йўқ қилиш имконини беради”.¹¹⁸

Яна ривожланиш босқичида ер ресурслари ва ҳавони ифлослантиришга, турли юқимли касалликларнинг аҳоли орасида тарқалмаслигининг олдини олиш мақсадида, “барча вилоятлар марказларида ҳамда йирик шаҳарларда 168 та полигон барпо этилади. Чиқиндиларни тозалаш билан шуғулланадиган ташкилотлар қўшимча равишда 405 та замонавий махсус техника билан таъминланади”.¹¹⁹

Экологик тангликни инсон фаолиятига Орол денгизи ҳалокати таъсирини бартараф этиш учун комплекс чоратадбирлар ишлаб чиқилмоқда. Тарихий маълумотларга кўра,

¹¹⁸ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 816.

¹¹⁹ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, 816.

бундан 21 миллион йил аввал Орол, Каспий ва Қора денгиз ҳаммаси бир бўлиб бу уммон Тэтис деб номланган. Бугунги Устюрт кенгликлари, Қорақум, Қизилқум саҳролари ана шу улкан Тэтис уммони билан қопланган эди.

Тектоник жараёнлар сабабли Устюрт тепага кўтарилиб, Қора денгиз, Каспий, Орол денгизлари бўлиниб кетади. Ҳозирги даврда дунё аҳли Орол денгизини йўқолиб кетишидан хавотирда. Орол экологик муаммосини юмшатиш учун ҳам қум ва тузларни чекинишини жилолаш борасида, мамлака-тимиз нам фан намоандалари томонидан кенг қамровли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Орол денгизини қуриган тубида яшил майдон барпо этиш бўйича бир қатор илмий, амалий лойиҳалар амалга оширилмоқда. Ушбу экологик муаммо, Орол денгизининг қуриган тубида экологик ҳолатни барқарорлаштириш нафақат юртимизда, балки бутун дунёда муҳим масалага айланди. Бугунги кунда Оролни қуриган туби 5,5 миллион гектар ер сувсиз бўлиб, ундан ҳар йили юз миллион тонналаб туз, қум атмосферага чиқиб бормоқда. Бу эса мамлакатимиз ҳудудларига тушиб, аҳоли орасида турли касалликлар кўпайишига сабаб бўлмоқда. Шунингдек, қишлоқ хўжалигида яроқли бўлган ерларнинг шўрланишига олиб келди.

Олимларнинг таҳлиллари тасдиқлайдики, Орол денгизи сувининг сатҳи Амударё ва Сирдарё сувининг режими билан боғлиқлигидан, бу икки дарё суви суғоришга қанча кўп сарфланса, денгизда сув сатҳи шунча камая борган. Айниқса, ўтган асрнинг 60-йилларидан суғориладиган экин майдонларининг кенгайтирилиши натижасида денгизга Амударё ва Сирдарёдан қуйиладиган сув миқдори йилдан йилга камайган. Оқибатда денгизда сув сатҳи жадал суръатларда пасая бошлаган. Орол денгизида сув сатҳи пасайишининг унинг сув юзаси ва сув сиғимига таъсири Орол денгизи да сув сатҳининг пасайиши сув баланси элементларининг қийматларига ҳам кескин таъсир кўрсатди: 1911-1960 йилларда денгиз сатҳи ўртача 53,04 метрни ташкил этиб, дарёлар денгизга қўядиган сув миқдори 56 км³, денгиз юзасига ёғган атмосфера ёғинлари

миқдори эса 9,1 км³ га тенг бўлган. Сарфланиш, яъни чиқим эси, асосан, буғланишдан иборат бўлиб, шу даврда ўртача 66,1 км³ ни ташкил этган. Шу давр ичида сув балансида салбий фарқ қайд этилган: денгиз ҳар йили 1 км³ дан, 1911-1960 йиллар давомида 50 км³ ҳажмдаги сувни йўқотган. Ҳозирги кунда Орол денгизи 3 бўлаққа бўлинган: биринчиси - кичик ва саёз Шимолий қисми (шўрлиги – 8-13г/л); иккинчиси - нисбатан каттароқ майдонга эга бўлган ва саёз Шарқий қисми (шўрлиги – 69-72 г/л); учинчиси - энг чуқур ҳисобланган Ғарбий қисми (шўрлиги - 68-69 г/л)¹²⁰.

Денгиз чўл минтақасида жойлашганидан унинг юзасидан ҳар йили 1 метр қалинликдаги сув буғланган. Ўтган асрнинг бошларидан сув сатҳи пасая бошлаган. Таҳлиллар тасдиқлайдики, 1911-1960-йиллар давомида Орол денгизига дарёлардан ёмғир ва қор ёғини билан бирга бир йилда, ўртача 65 куб, км сув келиб турган, сув юзасидан эса 66,10 куб, км сув буғланган. Шундай қилиб, ҳар йили денгиз 1 куб км 50 йил давомида эса 50 куб, км сувни йўқотган. Сув сатҳи, айниқса, ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб суғориладиган экин майдонларининг кенгайтирилиши, Амударё ва Сирдарё сувларининг суғоришга ишлатилиши туфайли кескин камая бошлаган. Ўтган 40 йилдан кўпроқ вақт давомида Орол денгизининг майдони деярли 4 марта, сув сатҳи 1,8 марта, ундаги сув ҳажми 9 мартага яқин камайди. Денгиз сувининг шўрланиши 9-10 г/л дан 70-84 г/л гача ортди. Ҳозирги кунда денгиз чуқурлигининг камайиши йилига 80-110 см ни ташкил этади. Ўтган 40 йил мобайнида қирғоқ чизиги 80–100 км пасайган. Бунинг оқибатида 4,5 млн гектардан ошиқроқ денгиз туби очилиб қолди. Унинг саёз кичик Шимолий қисмининг суви кучсиз минераллашган (8-13 г/л), бирмунча каттароқ саёз Шарқий қисми анча кучли шўрланган (68-72 г/л)¹²¹.

¹²⁰ Орол денгизи http://www.ntsomz.ru/projects/eco/econews_271108_beta

¹²¹ Орол денгизининг ҳозирги ҳолати

https://enc.for.uz/w/index.php?title=Orol_dengizi&action=edit§ion=5

Орол денгизи асосан Амударё ва Сирдарёдан сув олади. Сўнги йилларда Сирдарё суви сув омборларини тўлдиришга ва сугоришга фойдаланилиши туфайли Орол денгизига етиб бормайдиган бўлди. Амударё ва унинг ирмоқларида сув омборлари қурилиб, кўп миқдордаги сув каналлар орқали экин далаларига оқиза бошланди. Бунинг оқибатида Зарафшон, Сурхондарё, Қашқадарё ва Амударёга етиб бормайдиган бўлиб қолди. Ҳозирги даврда Амударёдан сув оладиган каналларнинг умумий узунлиги 170 минг км дан, сув омборлари сони 50 тадан ошиб кетди. Уларнинг сув сизими 16-17 млрд кубокилометрини ташкил этади.

Сув захираларидан ноўрин фойдаланиш - Амударёнинг юқори ва ўрта оқимларидаги ҳудудларда сизот сувларининг кўтарилиб, тупроқдаги намлик буғланишининг кўчايиши ва бунинг оқибатида тупроқларнинг шўрланишининг ортишига олиб келди. Оролбўйи ҳудудларида эса сизот сувлари юзаси пасайиб, эр юзаси шўрҳок тупроқ билан қоплана бошлади.

Орол денгизи сув сатҳининг пасайиши билан қирғоқ чизиғи 100 км дан ортиқроқ орқага чекинди. Денгиз туби ёш Оролқум чўли пайдо бўлди. Шундай қилиб, Амударё ва Сирдарё сувидан ноўрин фойдаланиш 20 аср охирида 3 млн дан кўпроқ аҳоли яшайдиган ҳудудда, “Орол фожиаси” деб аталган глобал экологик ҳалокатни шакиллантирди.

Орол денгизи ўрнида пайдо бўлган Оролқум майда туз ва тупроқ заррачалари билан қопланган. Шамол эсганида туз ва тупроқ заррачаларидан иборат чанг ҳавога кўтарилиб, узоқ масофаларга тарқалади. Айрим маълумотларга қараганда, Қорақалпоғистон Республикасидаги суғориладиган майдонларнинг ҳар гектарига бир йил давомида 250 кг, айрим ҳудудларда 500 кг. гача тузли чанг ёғилади. Қуриган денгиз тубидан бир йил давомида 15 млн. дан 75 млн. тоннагача чанг кўтарилиши мумкин. Тузли чанг тўфонларнинг кенглиги 40 км га; узунлиги 400 км га этади. Тузли чанг Оролқумдан ўнлаб, ҳатто юзлаб км масофага тарқалиб, табиий ўтлоқлар, воҳалардаги экинлар, боғлар, шаҳарлар ва қишлоқлар устига

ёгилади. Орол чанги, ҳатто Тянь-шан ва Помир тоғлари чўққиларидаги музликларга ҳам егиб бориб, у ердаги музликларнинг эришини тезлаштириб юборган¹²².

Чўлланиш ва шўрланишнинг тезлашуви оқибатида сўнги йилларда 50 минг гектарга яқин экин майдони қишлоқ хўжалигида фойдаланишга яроқсиз бўлиб қолди. Ноқулай экологик вазият қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини ва чорва маҳсулотлари етиштиришнинг кескин камайишига олиб келди.

Орол денгизининг қурий бошлаши иқлимга ҳам таъсир кўрсатди, Иқлим янада континенталлашиб, қишқи ҳарорат ўртача икки градусга пасайди, ёзги ҳарорат эса икки градусга кўтарилди. Бунинг натижасида совуқ кунлар эрта тушиб, экинларнинг пишиб етилиши кечика бошлади. Оролбўйи ҳудудида вужудга келган экологик танглик аҳоли саломатлигига ҳам таъсир кўрсата бошлади. Аҳоли ўртасида юрак-қон томир, ошқозон-ичак, нафас олиш органлари касалликлари (ўпка сили, астма, бронхит) кўпайди. Ҳудудда камқонлик касаллиги 60 йилларга нисбатан деярлик 20 марта ошганлиги кузатилган.

Экологик танглик Оролбўйи табиати, ўсимликлар ва ҳайвонот дунёсига ҳам катта зиён етказди. Сув захирала-рининг камайиши ва шўрланиши натижасида ййловларда чорва учун озиқ бўладиган ўсимликлар тури ва сифати камайиб, ўтлоқлар майдони деярлик уч мартага қисқарди. Амударё ва Сирдарё сувининг камайиши, сув тошқинларининг бўлмаслиги, дарёларнинг сув босадиган қирғоқларида ястаниб ётадиган тўқайлардаги хилма-хил ўсимликларнинг қуриб, йўқ бўлиб кетишига олиб келди. Уларнинг ўрнини қурғоқчиликка чидамли юлғун, шувоқ каби чўл ўсимликлари эгалламоқда. Тўқайларнинг йўқолиши кўплаб ўсимлик ва ҳайвон турларининг қирилиб кетишига сабаб бўлди. Ўтган 20 асрнинг иккинчи ярмида Амударёнинг қуйи қисмидаги тўқайларнинг бузилиши билан бу жойлардан йўлбарс, бухоро буғуси йўқолиб

¹²² Орол бўйи ҳудудининг экологик муаммолари.

https://enc.for.uz/w/index.php?title=Orol_dengizi&action=edit§ion=6

кетди. Жанубий Оролбўйидаги 60 дан ортиқ қушлардан 10 га яқин тури йўқолиб бораётгани ва 42 туридан ортиғи ноёб турга айланаётгани ҳақиқатдир. Шўрланишининг кескин ортиши туфайли Орол денгизи тобора ўлик денгизга айланиб бормоқда. Орол денгизи ва Оролбўйида сув ҳавзаларда тарқалган 28 тур балиқлардан 12 тури, жумладан Амударё куракбурун, Орол мўйловдори йўқолиб кетаётган ва ноёб турларга киритилган¹²³.

Хоразм вилояти маркази Урганч шаҳрида Орол денгизи муаммосига бағишланган "Орол денгизи минтақасидаги экологик офат оқибатларини юмшатиш бўйича ҳамкорликни ривожлантириш" мавзусида халқаро анжуман иштирокчилари олдидagi видеоконференция орқали чиқишида БМТ Бош қотиби Пан Ги Мун халқаро донорларни экологик муаммо оқибатларини бартараф этишга чақирган. БМТ Бош қотиби конференцияда сўзлаб, таъкидладики, "Бугун Орол денгизи қуриб қолиш ёқасига келиб қолган ва бу йўқолиш нафақат Ўзбекистондаги, балки унинг атрофидаги миллионлаб инсонларнинг ҳаётига таъсир кўрсатади. Орол денгизи қуриб қолишининг асосий сабаби сув ресурсларидан номутаносиб фойдаланишдир".¹²⁴

БМТ Бош қотиби Пан Ги Мун 2010 йил апрелида Орол денгизининг қуриб қолган ҳудудини бориб кўрган эди. Анжуман иштирокчиларига мурожаатида Ўзбекистон биринчи Президенти Ислоҳ Каримов, Марказий Осиё республикалари 1993 йилда ташкил этган Оролни қутқариш халқаро жамғармаси денгиз ва Оролбўйи муаммоларини ҳал қилишга 2 миллиард долладан зиёд маблағ сарфланганини, лекин кўрилган чораларга қарамаздан, "Минг афсуски, бугунги кунда Орол

¹²³ Оролбўйи ҳудудининг экологик муаммолари
https://enc.for.uz/w/index.php?title=Orol_dengizi&action=edit§ion=6

¹²⁴ БМТ БОШ қотиби халқаро ҳамжамиятни Оролни қутқаришга чақирди..
https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2014/10/141029_aral_conference

денгизини тўлиқ қайта тиклаш имкони йўқлиги тобора аён бўлиб бормоқда", деб таъкидлаган.¹²⁵

2018 йилда Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Оролбўйига сафари давомида муаммонинг ечимига қаратилган аниқ чоралар ишлаб чиқилди. 2018 йил кузи ва 2019 йил баҳорида 500 минг гектар майдонда яшиллик барпо этилди. 2020 йилда бу кўрсаткични 700 минг гектарга етказилади. Янги ривожланиш босқичида экологик мувозанатни тиклашга қаратилган ишларнинг самарадорлиги туфайли, Орол денгизи қуриган тубида, ўтган 40 йилда ўрмон барпо этишнинг 400 минг гектар ободонлаштирилган. Бир йилда эса 500 минг гектар ўрмонзор барпо этилди¹²⁶.

Оролни "тўлдириш", уни "ортга қайтариш" йўналишида бир қатор таклифлар, тахминлар мавжуд. Биринчиси, сув билан тўлдириш. Бунинг учун Россиядаги дарё ўзанини бошқариб, оролга олиб келиш режаси мавжуд. Бунинг учун 25 йил давомида ҳар йили 600 миллион доллар сарфлаш керак. Бунинг ҳам имкони йўқ. Иккинчидан, Орол денгизи тубида "яшил ҳудуд" барпо этишдан иборатдир. Асосий ишлар доирасида саксовулзор барпо этиш, қандим, юлгунни кўпайтириш билан бирга, янги ўсимликлар ҳам синаб кўрилкоқда. Мақсад келажакда Оролни ўтлар билан қоплаш, чорва учун озуқа етиштириш. Олимларнинг умумий хулоса-сига кўра Оролни илгари ҳолатига қайтариш имконияти йўқ. Фақат яшил қоплама билан унинг қуриган тубидан салбий оқибатларни бартараф этиш мумкин¹²⁷. Орол денгизининг қуриб бориши ва унинг ўрнида заҳарли, йирик туз майдон-ларининг вужудга келиши, нафақат Ўзбекистон, балки бутун Марказий Осиё давлатлари учун йилдан-йилга катта муаммоларни келтириб чиқармоқда.

¹²⁵ БМТ БОШ котиби халқаро ҳамжамиятни Оролни қўтқаришга чақирди. https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2014/10/141029_aral_conference

¹²⁶ Сайёра Шоева, Ёқуб Мелибоев. 40 йилида 400 минг гектар, бир йилда эса 500 минг гектар ўрмонзор барпо этилди. <https://uza.uz/oz/society/orol-dengizi-ya-in-kelazhakda-nimalar-r-y-beradi-mutakhassis-27-02-2020>

¹²⁷ Сайёра Шоева, Ёқуб Мелибоев. 40 йилида 400 минг гектар, бир йилда эса 500 минг гектар ўрмонзор барпо этилди. <https://uza.uz/oz/society/orol-dengizi-ya-in-kelazhakda-nimalar-r-y-beradi-mutakhassis-27-02-2020>

Хусусан, Оролбўйи аҳолиси орасида турли хавфли касалликларнинг ортиб бориши, чорва ва бошқа турдаги ҳайвонларнинг нобуд бўлиши, шунингдек, деҳқончилик учун ер майдонларининг яроқсизлиги ҳамда бошқа йирик муаммолар шулар жумласидандир. Бундай шароитда ягона ечим бу - ҳудудда биохилмаҳилликни вужудга келтириш ва турли йўللар билан аҳоли саломатлигини яхшилашдан иборат. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон жаҳондаги йирик халқаро ташкилотлар эътиборини мазкур муаммога қаратиш орқали Оролбўйи ҳудудида нисбатан қулай муҳит яратишга интиломоқда.

Ушбу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Инновацион ривожланиш вазирлиги томонидан Ислоҳ тараққиёт банки, шўрланиш шароитида биодеҳқончилик халқаро маркази (ICBA), БМТ озиқ-овқат ташкилоти, Қурғоқчилик масалаларини тадқиқ этиш ва таълими бўйича халқаро платформа (IPDRE), АҚШ халқаро тараққиёт агентлиги (USAID) ECFS ташкилоти ҳамда БМТ Тараққиёт дастури билан ҳамкорликда манфаатдор томонлар иштирокида Кўп тармоқли форум ташкил қилинди.¹²⁸

Шунингдек, ушбу стратегик вазифани амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Орол денгизи тубидаги суви қуриган ҳудудларда «яшил қопламалар» - ҳимоя ўрмонзорлари барпо этиш бўйича чоратадбирлар тўғрисида” 2019 йил 25-декабрда махсус қарори қабул қилинди.¹²⁹ Вазирлар Маҳкамаси қарорида таъкидланадики, Орол денгизи тубидаги суви қуриган ҳудудларда «яшил қопламалар» - ҳимоя ўрмонзорлари барпо этиш, экологик муҳитни барқарорлаштириш ҳамда табиий мувозанатни

¹²⁸ «Ўзбекистон Орол денгизи билан боғлиқ муаммо туфайли кўп пул йўқотмоқда» — Халқаро марказ директори муаммо бўйича тақлифлар берди. <https://kun.uz/news/2019/09/10/ozbekiston-orol-dengizi-bilan-bogliq-muammo-tufayli-kop-pul-yoqotmoqda-xalqaro-markaz-direktori-muammo>

¹²⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Орол денгизи тубидаги суви қуриган ҳудудларда «яшил қопламалар» — ҳимоя ўрмонзорлари барпо этиш бўйича чоратадбирлар тўғрисида” 2019 йил 25-декабрда махсус қарори қабул қилинди, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.12.2019 й., 09/19/1031/4192-сон)

тикалаш мақсадида тизимли ишлар олиб борилмоқда. Олиб борилган комплекс фаолият натижасида, Орол денгизининг қуриган ҳудудида 1,126 минг гектар майдон экишга тайёрланиб, 461 минг гектарда ўрмон барпо қилиш ишлари амалга оширилди, жумладан, 93 км масофада ҳимоя тўсиқлари ташкил этилиб, келгуси экиш мавсумларида ушбу ҳудудда экиш ишларини давом эттириш учун 420 гектар майдонда саксовул ниҳоллари экилди.

Орол денгизининг суви қуриган тубидан кўтарилаётган қум, туз ва чанг заррачаларининг салбий таъсирини камайтириш, ушбу ҳудудларда чўл ўсимликларидан «яшил қопламалар» - ҳимоя ўрмонзорлари барпо этиш ишларини изчиллик билан давом эттириш ҳамда глобал иқлим ўзгаришлари ва Орол денгизи қуришининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёти ва фаолиятига салбий таъсирини янада юмшатиш, шунингдек, 2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларни тизимли амалга ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Ўрмон хўжалиги давлат қўмитаси ва Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгашининг Орол денгизининг суви қуриган тубида «яшил қопламалар» - ҳимоя ўрмонзорлари (кейинги ўринларда «яшил қопламалар» деб аталади) барпо этишни давом эттириш тўғрисидаги таклифига розилик берди¹³⁰. Шунингдек, Орол денгизи қуриши натижасида юзага келган экологик ва ижтимоий муаммоларни ҳал этиш, Орол денгизи инқирозининг салбий оқибатларини юмшатишга ҳисса қўшиш зарур. Шу муносабат билан қайд этиш лозимки, минтақа халқлари ўртасидаги маданий алоқаларнинг янги босқичга кириши, ушбу масалалар ечимида муҳим аҳамият касб этади.

¹³⁰ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Орол денгизи тубидаги суви қуриган ҳудудларда «яшил қопламалар» — ҳимоя ўрмонзорлари барпо этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида" 2019 йил 25-декабрда махсус қарори қабул қилинди Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.12.2019 й., 09/19/1031/4192-сон)

2018 йилнинг август ойида Оролни қутқариш халқаро жамғармаси таъсисчи давлатлари раҳбарларининг саммитида таъкидланганидек Орол денгизининг қуриши муаммоси минтақавий халқларининг ижтимоий, иқтисодий ривожда алоҳида ўрин тутади, яъни ушбу экологик танглик, минтақадаги мавжуд бўлган умумий фожиадир. Унинг салбий оқибатлари, тобора чуқурлашмоқда, минтақа халқлари ҳаётига салбий таъсир кўрсатмоқда.. Оқибатда биз сув ресурслари тақчиллиги, ичимлик суви сифатининг ёмонлашуви, тупроқнинг деградацияга учраши, биохилма-хилликнинг кескин камайиши, жиддий иқлим ўзгаришларида сезилмоқда. Минтақа халқларининг яшаш шароитига бирдек таъсир кўрсатаётган чўлланиш жараёнини тўхтатиш, унинг оқибатларини пасайтириш ҳам Экологик партия аъзолари томонидан ечими топилишига эътибор қаратишлари зарур-дир. Иқтисодиётнинг комплекс ривожланиши, минтақада экологик хавфсизлик, сув ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш заруриятини вужудга келтирди. Бу борада, “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Оролбўйи минтақаси учун Инсон хавфсизлиги бўйича кўп томонлама шериклик асосида Траст фондининг тузилиши ўзбек дипломатиясининг катта ютуғи бўлди”.¹³¹

4.2. Барқарор ривожланиш даврида инсон экологиясини шакллантиришнинг инновацион механизлари

Муайян суръатда мавжуд экологик танглик глобал ва минтақавий характерга эга бўлганлиги учун давлат раҳбарларининг халқаро учрашувларида муҳокома қилинади Ўзбекистон раҳбари Марказий Осиё давлатлари раҳбарларининг 2018 йил 15 мартдаги Қозогистон Республикаси Остона шаҳридаги маслаҳат учрашувида сўзлаган нутқида “савдо иқтисодий, инновация, инвестиция, транспорт ком-

¹³¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 29 декабрь 2018 йил.

муникация, банк молия, сув энергетика ва маданий гуманитар соҳалардаги шериклик бўйича аниқ дастурлар “йўл хариталари”ни ишлаб чиқиш” зарурлиги ҳақидаги пурнома фикрни илгари сурди.¹³²

Муаммонинг тадқиқи зарурияти, долзарблиги, мамлакат тараққиётидаги, шахс камолотидаги ўрни Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга биринчи мурожаатномасида таъкидланган эдики, яъни «Ўтган давр мобайнида ташқи сиёсат соҳасида хорижий давлатлар, биринчи навбатда, қўшни мамлакатлар билан дўстона ва ўзаро манфаатли муносабатларни ривожлантириш борасида сезиларли натижаларга эришдик. 2017 йилда 21 та олий даражадаги ташрифлар амалга оширилди, 60 дан ортиқ давлат ва халқаро ташкилотлар раҳбарлари ва вакиллари билан учрашувлар ўтказилди. Натижада 400 дан ортиқ битим ва келишувларга эришилди, қарийб 60 миллиард АҚШ доллари ҳажмидаги савдо ва сармоявий шартномалар имзоланди. Қабул қилинган ҳужжат ва келишувларни ўз вақтида тўлиқ бажариш мақсадида 40 та “йўл харитаси” ишлаб чиқилди ва хорижий ҳамкорларимиз билан биргаликда амалга оширилмоқда¹³³. Айниқса янги ривожланиш даври учун муҳим аҳамият касб этадиган, миллатлараро муносабатлар ва қўшни давлатлар билан экологик вазиятни юмшатадиган, инсон ҳаёти хавфсизлигини таъминлайдиган алоқаларнинг янги босқичини бошлаб берди. Бу толерант мазмун касб этадиган амалий фаолият туфайли “Ўзбекистоннинг ташқи сиёсатида Марказий Осиё – бош устувор йўналиш” тамойилини амалда татбиқ этишга киришдик. Натижада минтақамизда мутлақо янги сиёсий муҳит яратилди, ўзаро ишонч ва яхши қўшничилик асосидаги алоқалар мустаҳкамланмоқда”.¹³⁴

¹³² Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2., Б.350.

¹³³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сузи, 2017 йил 23 декабрь

¹³⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сузи, 2017 йил 23 декабрь

Янги тараққиёт босқичида азалий қўшни, маданий, экологик, иқтисодий ҳамкор бўлган, тили, урф одатлари ўхшайдиган қардош халқлар “Туркменистон ва Қирғизистон билан стратегик ҳамкорлик ўрнатилди. Қозоғистон билан стратегик ҳамкорлигимизни янада чуқурлаштириш борасида бир қатор муҳим ҳужжатлар имзоланди, 2 миллиард доллар миқдорида иқтисодий битимлар тузилди. Тожикистон билан ҳамкорлигимиз ҳар томонлама мустаҳкамланмоқда. Тошкент ва Душанбе шаҳарлари ўртасида авиақатнов йўлга қўйилди. Қирғизистон билан давлат чегаралари тўғрисидаги битимнинг имзоланиши Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга қаратилган катта қадам бўлди”.¹³⁵

Бозор иқтисодиёти муносабатларининг чуқурлашуви, минтақа далавлари орасида ижтимоий, иқтисодий муносабатларни янги юксалиш жараёнини кенгайтириш, экологик муносабатларни янада ривожлантиришни, уни янги тараққиёт босқичини муносиб суръатда ташкил этишда жамиятдаги барча потенциал имкониятларни сафарбар қилиш зарурия-тини вужудга келтирди. Бундай ҳолат, ўз навбатида, бир минтақада яшаган ва фаолият юритаётган халқларнинг ер, сув ресурсларидан рационал фойдаланиш тарихини, унинг янги даврда ривожланиш тенденцияларини, ҳозирги даврдаги экологик хавфсизликни таъминлаш бўйича ислохотлар мазмуни, мақсади билан ўзаро боғлиқлигини ижтимоий фалсафий жиҳатларини илмий асосда ўрганишни тақозо қилади. Юқоридагиларни ҳисобга олиб, 2017 йилда биз қўшниларимиз билан сув ресурсларидан биргаликда фойдаланиш, чегараларни белгилаш, ўтиш пунктларини очиш, транспорт қатновини қайта тиклаш ва кенгайтириш каби кўплаб нозик масалаларнинг ечимини топдик”.¹³⁶ Ушбу жараёнда фуқаролик жамияти институтларининг имкониятларига, улар фаолиятини янада кенгайтириш имкониятларини

¹³⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь

¹³⁶ Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2, Б.277.

топиш заруриятини шакллантиради. Шунингдек, улар фаолиятиги глобаллашув, минтақада экологик шаффофликни сақлаш, жамият тараққиётида инсон экологияси асосий омиллардан бирига айланганлигини англаш лозим. Таъкидлаш лозимки, экология соҳасидаги халқаро ҳамкорлик, алоқаларнинг кенгайиши халқлар ва миллатлар аро муносабатлар мустаҳкамланишидаги асосий омиллар қаторига киради. Инсон экологиясига мансуб алоқаларнинг ривож, кенгайиши илм фан, олий ўқув юртлари, илмий тадқиқот институтлари ходимларининг ҳамкорлигини ҳам тақозо қилади. Бу жараён пировард натижада минтақа тараққиёти давомида учраётган экологик муаммоларни халқаро илмий лойиҳалар кесимида тадқиқ қилиш вазифасини илгари суради. Тарихий, географик жойлашувга кўра, минтақа халқлари асрлар давомида трансчегаравий сув ресурсларидан биргаликда фойдаланишган. Минтақа халқларининг қадимий Ишак йўлидаги саноат, савдо марказларида жойлашганликлари натижасида савдо иқтисодий муносабатлар, маданий алоқалари ўзаро маданиятлар алмашинувида, этномаданиятларнинг бир-бирини тўлдиришида, ўзаро ижобий таъсирида намоён бўлган. Шунингдек, ҳозирги даврда минтақанинг баъзи давлатларида кузатилаётган терроризм, айирмачилик, диний экстремизм, одам савдоси, маҳаллийчилик, табиий ресурслардан рационал фойдаланишдаги айирмачилик каби салбий воқеаларни жамият ривожига таъсирининг олдини олишда, ушбу ҳолатларнинг асосий мақсадини фош этишда муҳим ўрин эгаллайди. Шунинг учун ҳам, “барча соҳаларда вазиятни ҳар томонлама ўрганиш ва мавжуд муаммоларни ҳал этиш учун таъсирчан чоралар ишлаб чиқишда Олий Мажлис палаталари ва сиёсий партиялар ролини янада кучайтириш керак”.¹³⁷ Масаланинг амалий, назарий, тарбиявий жиҳатларига эътибор берилса, шунга амин бўламизки, сиёсий партиялар жамиятдаги етакчи сиёсий куч ҳисобланади. Сиёсий партиялар ўзининг интеллект-туал, илмий,

¹³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2017 йил 23декабрь

ташкilotчилик ва етакчилик имкониятларига эга бўлган кадрлар корпусига эгадир. Ушбу потенциалдан, ислохотларнинг устувор вазифаларини ҳал қилишда самарали фойдаланиш даркор. Бу жараён сиёсий партия етакчиларидан ўтказилаётган тадбирларнинг юқори савияда ташкил этилишини, электорат билан муносабатларни бозор иқтисодиёти талабларига, демократик ислохотларнинг жамиятнинг барча ижтимоий қатламларини қамраб олиши жараёнига мос суръатда, комплекс ёндашган ҳолда ташкил этишни талаб қилади. Сиёсий партияларнинг жамиятдаги ўрни, уларнинг демократик жараёнлардаги фаоллиги, тарбиявий, ташвиқот ишларидаги ўрни, ёшлар билан ишлашда, уларни ислохотларга сафарбар этишдаги тарбиявий, ташкilotчилик фаолиятида кўринадди. Шу муносабат билан, улар қаторидаги ёшлар қаноти бўлими ишини мунтазам такомиллаштириш, партия қаторларида фаолият олиб бораётган ижодкорларнинг маданий алоқалар тизимини янада юксалтириш, миллатлараро муносабатлар, халқлар дўстлиги, ўзаро кўшничилик ҳамкорлигини тараннум этувчи бадиий асарлар, театр постановкалари, мўйқалам соҳиблари яратган композициялар, портретлар, опера, мусиқа спектакллари яратишга қўшаётган ҳиссасини янада ошириш вазифасини вужудга келтиради ва бу жараён ўз навбатада “партиялараро рақобатни таъминлаш, барча сиёсий субъектлар учун тенг шароитлар яратиш парламент ролини кучайтиришнинг муҳим шарти ҳисобланади”.¹³⁸ Муаммонинг ечимига бундай ёндашув жамиятдаги ижтимоий ҳамкорлик, партиялар ва жамоат ташкilotлари, маданият, санъат муассасалари орасидаги ижодий, ташкилий ишларни кучайтиришни ҳам тақозо қилади. Сиёсий партияларнинг жамиятдаги ўрнининг ошиб бориши натижасида улар фаолиятига бўлган қизиқиш тобора ортиб бормоқда. Шу муносабат билан, таъкидлаш лозимки, “2008 йилда ташкил этилган Ўзбекистон Экологик ҳаракати ўтган даврда чинакам

¹³⁸ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь

сиёсий кучга айланди. Аммо тан олиш керак, Ҳаракат вакиллари парламент қўйи палатасига квота асосида кирити-лиши унинг фаол ва таппаббускор бўлиб ишлашгани муайян даражада сусайтирмоқда. Барча сиёсий кучлар учун тенг шароит яратиш ва парламент қўйи палатасидан Экологик ҳаракат вакиллари учун махсус ўрин ажратишдан воз кечиш вақти келди, деб ўйлайман. Бу ўзгариш сиёсий майдонда соғлом рақобатни кучайтиради ва Экологик ҳаракатнинг алоҳида сиёсий куч сифатида мустақамланишига хизмат қилади”.¹³⁹ Натижада 2018 йилда олиб борилган ташкилий ишлар туфайли, мамлакатимизда экологик партияни шакллантириш жараёни амалга оширилди ташкил этилди, 2019 йилнинг 8 январь куни Ўзбекистон Экологик партияси таъсис съезди бўлиб ўтди.

Таъкидлаш лозимки, қатоғонлик даврида атроф-муҳит ҳолатига эътиборсиз муносабатда бўлиш, табиий ресурслардан меъёрдан ортиқ фойдаланиш ва экологик талабларни менсимаслик Орол денгизи қуриши, чўлланиш, ер ва сув ресурсларининг таназзули, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси генофондининг ёмонлашуви, биологик хилмахилликнинг қисқариши, кўп миқдордаги саноат, маиший ва бошқа чиқиндиларнинг ҳосил бўлиши каби қатор глобал ва минтақавий экологик муаммоларни пайдо бўлишига олиб келди. Лекин вужудга келган экологик хатарларни бартараф этишнинг илмий асосланган ечимлари топилмади. Ушбу муаммолар минтақада иқлим ўзгариши содир бўлаётган шароитларда янада яққолроқ ва кучлироқ намоён бўлмоқда. Ҳозирги кунда мамлакатимиз ва минтақа халқлари учун ҳам атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва уни соғломлаштириш масалаларини янада долзарб қилиб қўймоқда.

Мамлакатда давлат ва жамият қурилиши соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар натижасида ва Ўзбекистон экологик ҳаракати томонидан тупланган тажрибалар асосида янги сиёсий партияни ташкил этиш зарурати вужудга келди. Янги

¹³⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь

тараққиёт босқичида, экологик сиёсий партиянинг асосий эътибори атроф-муҳитни муҳофаза қилиш мамлакат ҳар бир фуқаросининг умумий иши бўлишига қаратилади. Таъкидлаш лозимки, ҳозирги даврда хорижий давлатлар амалиётида экология соҳасидаги сиёсий партиялар фуқаролик жамиятида муҳим ўринга эга. Жумладан, дунёда 100 га яқин давлатларда экологик партиялар фаолият олиб боради.¹⁴⁰ Бозор иқтисодиёти чуқурлашуви шароитида экологик партиялар мамлакатлар сиёсий майдонининг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида вакиллик органларида ўз ўринларга эгадир. Мамлакатда барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш, аҳоли учун қулай экологик шароит яратиш ва ноёб табиатни сақлашга жамиятнинг барча кучларини сафарбар қилиш, ҳудудий ва маҳаллий экологик ва фуқаролар соғлигини муҳофаза қилиш, шахснинг маданий савиясини оширишга йўналтирилган дастурларини ишлаб чиқиш зарурдир. Шунингдек, жамиятда аҳолининг экологик маданияти даражасини кўтариш, ёшларда миллий ғурур, Ватанга ва ватанимиз табиатга ҳурмат, уни асраш ва келгуси авлодларга етказиш ҳиссини шакллантириш лозим. Экологик партия аъзолари, ҳозирги даврда ёшларни табиат ресурсларидан фойдаланишга эҳтиёткорона муноса-батда бўлиш руҳида тарбиялаш ишларига муносиб ҳисса қўшиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга йўналтирилган халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган, илмий асосланган таклифлар, тавсиялар ишлаб чиқиши мақсадга мувофиқ.

Фуқаролик жамиятининг ривожланиш жараёнида, яъни “эркин фуқаролик жамиятини барпо этиш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга ошираётган ислохотларимизда нодавлат нотижорат ташкилотларининг ўрни ва роли беқиёс эканини алоҳида таъкидлаш жоиз.”

Экология соҳасига мансуб халқаро ҳамкорлик алоқалари инсон маънавий дунёсига бевосита таъсир ўтказадиган жиҳатларининг тобора кенгайиб бораётганлиги, инсон ҳуқуқ ва

¹⁴⁰ Ўзбекистон Экологик партияси таъсис съезди бўлиб ўтди. 08.01.2019.
<http://ekolog.uz/>

эркинликларига яратилаётган ҳуқуқий, ижтимоий, иқтисодий имкониятлар мавжуддигидан далолат беради. Демократик ислохотлар натижасида мамлакатимизда нодавлат нотижорат ташкилоти фаолияти ривожланди. “Ҳозирги кунда юртимизда 9 мингдан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилоти мавжуд, 29та халқаро ва хорижий ноҳукумат ташкилот-ларининг филиал ва ваколатхоналари фаолият юритмоқда. 2017 йилда “Нуроний” жамғармаси, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи, Ўзбекистон фермер, деҳқон ҳўжаликлари ва томорқа ер эгалари кенгаши, Савдо-саноат палатаси, ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича Республика кенгаши каби нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолиятини такомиллаштириш, уларни қўллаб-қувватлашга қаратилган алоҳида Фармон ва қарорлар қабул қилинди.”¹⁴¹ Демократик ислохотларнинг жадаллашуви, нодавлат нотижорат ташкилотларининг мамлакат маданий ҳаётида ва халқаро маданий муносабатлардаги ролининг ошиб бориши, уларнинг фаолиятига давлат ташкилотлари томонидан эътиборни кучайтиришни тақозо қилади. Шунинг учун ҳам, давлат раҳбарининг таклифига биноан, “ушбу ижтимоий тузилмалар билан амалий мулоқотни йўлга қўйиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузурида Фуқаролик жамиятини ривожлантириш бўйича маслаҳат кенгашини тузиш мақсадга мувофиқ, деб топилди”.¹⁴²

Нодавлат нотижорат ташкилотилар қаторидан ўрин олган 138 миллий маданий марказ, Ўзбекистон хорижий мамлакатлар билан дўстлик ва маданий-маърифий алоқалар жамиятлари кенгаши, шунингдек, 34 дўстлик жамияти фаолияти Ўзбекистондаги барча миллатлар ва элатларнинг тарихи, маданияти, маънавий қадриятлари, анъана ҳамда урф-одатларини асраш ва ҳар томонлама ривожлантириш, миллатлараро муносабатларни уйғунлаштириш, экологик хавфсиз-

¹⁴¹ Ўзбекистон республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 23 декабрь 2017 йил.

¹⁴² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 23 декабрь 2017 йил.

ликни таъминлашда, инсон учун муътадил экологик шароитни нужудга келтиришда жамият ва давлатни барқарор ривожлантиришда муҳим ўрин тутди. Улар «халқ дипломатияси» механизидан фаол фойдаланган ҳолда тинч ва фаровон ҳаётни асраш, хорижий мамлакатлар билан дўстона муносабатлар ва маданий-маърифий алоқаларни ривожлантириш, чет элдаги ҳамюртлар билан яқин ва ўзаро манфаатли муносабатларни йўлга қўйишга салмоқли ҳисса қўшмоқда. Бугунги кунда мамлакатимиз таълим муассасаларида ўқиш 7 тилда олиб борилаётган. Теле-радио кўрсатув ва эшиттиришлар 12 тилда эфирга узатилаётган, газета ва журналлар 10 дан ортиқ тилда чоп этилаётган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши ва амалга оширилиши муҳим аҳамият касб этди.¹⁴³ Биз яшаётган бугунги даврнинг ўзи давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, мамлакат атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва яқин қўшничилик муҳитини яратишга қаратилган пухта ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий сиёсатни юритиш, шунингдек, аҳоли, айниқса, ёшлар онгида инсонпарварлик қадриятларини, турли миллат вакиллари ўртасида ўзаро ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш, бу борада амалга оширилаётган ишларни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтаришни тақозо этмоқда.

Экология соҳасидаги алоқалар, инсон экологиясининг турли жиҳатларига оид муносабатлар ривожда, инсон тафаккурига, табиий ресурслардан самарали фойдаланишга доир миллий ва умиминсоний қадриятларни сингдиришда ва “Жамиятимиз ҳаётида демократик принципларни мустаҳкамлашда оммавий ахборот воситалари муҳим ва таъсирчан омил ҳисобланади. Бугунги кунда юртимизда 1 минг 500 дан зиёд оммавий ахборот воситаси фаолият кўрсатмоқда. Улар мулк

¹⁴³Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017 - 2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегиясини тасдиқлаш ҳақида. Халқ сўзи, 2017 йил 8 феврал.

шакли, йўналиши, ахборот узагиш воситаларига кўри турличадир”.¹⁴⁴

Экологияга оид алоқаларнинг янги босқичга кўтарилишида мустақил давлатлар миллий радио ва телекомпаниялари ўртасидаги ижодий алоқалар муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадда, 2019 йил 27 май куни Москвада Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси ва Россия давлат телерадиокомпанияси ўртасида ўзаро ҳамкорлик битими имзоланди. Хужжатга кўра, икки томонлама ҳамкорлик доирасида Ўзбекистон ва Россиянинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётидаги долзарб масалалар кенг ва холисона ёритиб борилади. Шунингдек, телерадиокомпанияларнинг икки мамлакат ҳудудида ўтказиладиган турли фестиваллар, конгресслар, форумлар ва бошқа тадбирларда иштирок этиши кўзда тутилган.¹⁴⁵ Имзоланган ҳужжатнинг муҳим амалий аҳамияти шундан иборатки, мамлакатларимиз орасидаги ўзаро ҳамкорлик янги босқичга кирганлиги шароитида, ҳар иккала давлат олиб бораётган тинчликсеварлик ташқи сиёсати, маданий, таълим, айниқса, олий таълим, фан, илмий ахборотлар алмашуви, кадрлар малакасини ошириш, экологияга доир ахборотлар алмашуви соҳасидаги ҳамкорлик алоқаларининг тобора кенгайиб бораётганлигини ёритиш зарурияти вужудга келди.

Телевидение кўрсатувларида, радио эшиттиришларда, газеталар саҳифасида эълон қилинган мақолаларда ислом ва христиан, умуман, турли динларга эътиқод қилувчи миллат вакиллари бир оила аъзоларидек аҳил ва ҳамфикр бўлиб яшаётганлигига, атроф-муҳит, флора ва фаунани сақлашга алоҳида урғу берилмоқда. Бағрикенглик ўзбек халқининг азалий қадрияти фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида ҳам ўз исботини топмоқда. Таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда “фаолият олиб бораётган мусулмонлар, христианлар, католиклар, яҳудийлар, корейс протестантлари,

¹⁴⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 23 декабрь 2017 йил.

¹⁴⁵ Ўзбекистон ва Россия давлат телерадиокомпаниялари ҳамкорлик келишувини имзолади. 27.05.2019 4880 kun.uz / Ўзбекистон.

арман апостол черкови вакиллари, умуман, барча дин вакилларига ўз эътиқоди эркинлигидан фойдаланиши, ибодатини амалга ошириши учун ҳамма шароит яратиб берилган”.¹⁴⁶

Жаҳон тараққиётига муносиб ҳисса қўшаётган халқлар ичида экологик маданияти билан бири бирига жуда яқин бўлган халқлар ичига ўзбек ва тожик миллати киради. Иккала қўшни халқ бошқа тилларда сўзлашсада, кўп асрлик умумий тарих, маданий-маънавий муштараклик элларни, дилларни боғловчи муҳим омил бўлиб келган. Хусусан, ўзбек ва тожик халқларининг ўхшаш урф-одатлари, санъати, маданий мулоқоти шаклларини топиш, ютуқлар билан алмашишга имкон берган. Шунингдек, икки қардош халқ қўшни бўлиб яшаганлиги учун, ер, сув ресурсларидан ҳамкорликда фойдаланиб келган.

Янги ривожланиш босқичида ҳам бу каби анъаналар давом этмоқда. Ўзбекистонда Тожикистон маданияти кунлари ўтказилгани ўзаро ҳамкорлик алоқаларини янги босқичга кўтаришганлигидан далолат беради. Мазкур фестиваль санъат, маданият ҳамда экология соҳасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш, халқларимиз ўртасидаги дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлашга хизмат қилади. Ҳар иккала мамлакат раҳбарларининг учрашув ва мулоқотлари ўзаро ишончга асосланган ижтимоий-иқтисодий алоқаларни мазмунан бойитиб, ижодий муваффақиятларни рағбатлантириш, айниқса, сув ресурсларидан фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Афғонистон бўйича “Гинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида ўтказилган халқаро конференцияда 2018 йил 27 мартда сўзлаган нутқида таъкидлайдики, “Амударё биз учун ҳамиша тириклик манбаи бўлиб келган, аммо одамларнинг эркин ҳаракат қилишига, савдо алоқаларини яқиндан ривожлантиришга, илм фан соҳасидаги ютуқлар билан ўртоқла-

¹⁴⁶ Юлдашева Т. Диний бағрикенглик — халқимизга хос фазилат. Халқ сўзи, 13 Февраль 2018

шишга ва бир-бирини маданий жиҳатдан бойитишга ҳеч қачон тўсқинлик қилмайди”.¹⁴⁷

Ўзбекистоннинг янги тараққиёт босқичида давлат раҳбари томонидан илгари сурилган бешта ижобий ташаббус, ёшларнинг ислоҳотлардаги фаоллигини оширишда, ижтимоий, иқтисодий муаммолар ечимида, миллатлараро муносабатлар ва маданий алоқаларни кенгайтиришда, экологик муаммоларни ҳал қилишда устувор аҳамият касб этмоқда. Беш ижобий ташаббус шахс маънавий ва ахлоқий дунёсининг жамият тараққиёти учун зарур бўлган, барқарор миллий ривожланишга ундайдиган, пировард натижада устувор, инновацион, илмий асосланган янги гоялар билан бойитди. Ушбу илмий асосланган, илғор фикр тарихий тараққиётни, фуқаролик жамияти ривожини янги поғонага олиб чиқишини таъминловчи омил ҳисобланади. Шунингдек, беш ижобий ташаббус мазмунида мамлакатнинг устувор ривожланишини таъминлаётган, ҳаракатлар стратегияси концепцияси мазмунида ижодий ривожлантирилди. Ўзбекистон раҳбари жамият аъзоларининг ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги фаолиятини, яратувчанлик ишларини, жамият тараққиётни янги поғонага олиб чиқишга йўналтирилган дастурни эълон қилди. Шунингдек, беш ташаббусда билдирилган концептуал фикрларни амалиётга жорий қилишни жадаллаштириш, ислоҳотлар кесимида инсон факторининг амалий, назарий аҳамияти ҳисобга олиниб, фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнини такомиллаштириш масалалари илгари сурилди.

Биринчи ташаббус – ёшларнинг мусиқа, рассомлик, адабиёт, театр ва санъатнинг бошқа турларига қизиқишларини янада оширишга, истеъдодини, ижодий қобилиятларини юзага чиқаришга хизмат қилади.

Иккинчи ташаббус – ёшларни жисмоний чиниқтириш, спорт соҳасидаги қобилиятини, шахсий имкониятларини

¹⁴⁷ Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, Том 2., 362 б.

намоён қилишлари учун зарур шароитлар яратишга йўналтирилган.

Учинчи ташаббус – аҳоли ва ёшлар ўртасида компьютер технологиялари ва интернетдан самарали фойдаланишни ташкил этиш, уни такомиллаштиришга қаратилган.

Тўртинчи ташаббус – ёшлар маънавиятини демократик давлат ва ҳуқуқий давлатни шакллантириш жараёни талабларига мос равишда мунтазам юксалтириш, улар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш бўйича тизимли ишларни олиб бориш, бунинг учун ташкилий, тарбиявий ишларни жадаллаштириш кўзда тутилган.

Бешинчи ташаббус – хотин-қизларни иш билан таъминлаш, уларнинг жамиятда ўзларининг муносиб ўрнини эгаллаши, бандлиги, ижтимоий ҳимояланганлиги, ислоҳотлардаги фаоллигини ошириш масалаларини назарда тутати.¹⁴⁸ Таъкидлаш лозимки, мамлакат раҳбарининг юқорида қайд қилинган концептуал ғоялари жамият ривожланишини янги босқичга олиб чиқишга қаратилган ижтимоий ҳаракатдир. Ушбу жараён давомида инсон манфаатлари, ҳуқуқининг ижтимоий, иқтисодий муносабатларда тўлиқ таъминланиши мақсад қилинган. Жамият тараққиётида алоҳида ўрин эгаллайдиган ёшлар сиёсатининг амалга оширилиш жараёни, бевосита уларнинг ижтимоий манфаатларининг, билим олиш, касб танлаш, бандлиги бўйича ҳуқуқлари таъминланиши билан боғлиқ бўлган ва демократик ислоҳотлар давомида амалга ошадиган фаолиятдир. Шунинг учун ҳам “мамлакатимиз аҳолисининг қарийб ярмини ташкил этадиган ёшлар билан ишлаш масаласи, бундан буён ҳам энг асосий вазифаларимиздан бири бўлиб қолади. Ёшларни тадбиркорликка кенг жалб этиш, уларнинг бандлигини таъминлаш мақсадида “Ёшлар – келажагимиз” жамғармаси фаолиятини янада кенгайтириш зарур”.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Саида Мирзиёева Президентнинг беш ташаббуси бўйича Бўжага борди. Жамият. 2019 йил 20 Апрель 20363

¹⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси parliament.gov.uz 29.12.2018

Шу сабабли мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш мақсадида, фуқаролик жамияти ривожланиши жараёни талабларига мос равишда ҳар томонлама баркамол, мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, халқ манфаати йўлида интеллектуал, жисмоний, маънавий салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ёшларни тарбиялаш, уларнинг ижодий имкониятларини рўёбга чиқариш учун мустаҳкам ҳуқуқий пойдевор яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ги Қонуни қабул қилинган.¹⁵⁰ Таъкидлаш лозимки, демократик ислоҳотлар натижасида мамлакатимизда ёшларни ватанпарварлик, миллий анъана ва қадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, маънавий етук ва жисмонан соғлом баркамол авлодни вояга етказиш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиниш борасида муайян ишлар амалга оширилди. Шу билан бирга, соҳадаги вазият ва амалга оширилган тадбирларнинг илмий таҳлили, уюлмаган ёшларнинг ижтимоий, иқтисодий ҳаётда муносиб ўрнини топиши учун зарур шароит, уларни касбга йўналтириш ва бандлигини таъминлаш, малакасини ошириш, шахсий ташаббусларини рағбатлантириш борасидаги ишлар талаб даражасида ташкил этилмагани аниқланди. Ёшларга оид давлат сиёсатини изчил ва самарали амалга ошириш, ёшларни демократик ислоҳотлар давомида ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тизимини тубдан ислоҳ этиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги" Фармони қабул қилинди.¹⁵¹ Ўзбекистон "Камолот" ёшлар

¹⁵⁰ Ўзбекистон Республикасининг "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида" Қонуни. 1409.2016 й. п ўрқ-406., Халқ сўзи, 2016 йил 15 сентябр.

¹⁵¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги" Фармони 05.07.2017 й. п пф-5106 "Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами", 2017 йил 10 июль, 27-сон, 607-модда

ижтимоий ҳаракатининг 2017 йил 30 июнь куни бўлиб ўтган IV қурултойи қарорига мувофиқ, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил топган кун - 30 июнь санаси мамлакатимизда "Ёшлар куни", деб эълон қилинди.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятининг устувор йўналишлари белгиланиб, унда Ўзбекистон ёшлар иттифоқини республикада ёшларга оид давлат сиёсатининг амалга оширилишида давлат органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорликни таъминловчи, "Ёшлар - келажак бунёдкори" шиори остида профессионал фаолиятни амалга оширувчи тузилма сифатида фаолият юритиши белгилаб олинди. Шунингдек, ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш, онги, қалбида мустақиллик ғояларига содиқлик, миллий ўзликни англаш, Ватанга муҳаббат унинг тақдирига дахлдорлик, инсон экологиясига доир муаммолар ечимида фидойилик ҳиссини қарор топтириш ва ривожлантириш, турли мафкуравий таҳдидлардан асрашга доир ишларни амалга ошириш зарурлиги қайд этилди. Ўзбекистон Президенти шу билан биргаликда Ўзбекистон ёшлар ташкилоти олдидаги муҳим вазифалардан бири, яъни "энг муҳим масала аҳолининг экологик маданиятини ошириш ҳақида жиддий бош қотири-шимиз зарур. Албатта бундай муаммоларни фақат маъмурий йўл билан ҳал этиб бўлмайди, бунга ёш авлод қалбида она табиатга меҳр-муҳаббат, унга дахлдорлик ҳиссини тарбиялаш орқали эришиш мумкин." деб ҳисоблайди.¹⁵²

Демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислоҳотларда ёшлар фаоллигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий позиция, миллий дунёқараш ва чуқур билимларга эга

¹⁵² Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, "Ўзбекистон". 2017, 570 б.

ташаббускор, шижоатли, эл-юрт манфаати йўлида бор куч-гайрати, билим ва салоҳиятини сафарбар қиладиган, мамлакат истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир ёшлар сафини кенгайтириш муҳим вазифа ҳисобланади.

Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкилоти, ёшларнинг замонавий касб-ҳунарларни пухта эгаллаши учун муносиб шароитлар яратиш, бандлигини таъминлаш, ишбилармонлик қобилиятини ривожлантириш, уларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг жалб этиш, шахсий ташаббусларини рағбатлантириш, интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқаришига кўмаклашиши лозим. Демократик ислоҳотлар давомида, ёшларнинг илмий ва бадиий китоблар, жумладан, электрон асарларни ўқишга бўлган қизиқишини янада ошириш, ҳуқуқий, экологик, тиббий ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш маданиятини юксалтириш орқали уларда турли мафкуравий таҳдидларга, хусусан, диний экстремизм, терроризм, "оммавий маданият" ва бошқа ёт ғояларга қарши мустақкам иммунитетни шакллантириш ҳам муҳим вазифалар қаторига киради.

Фуқаролик жамияти ривожланишининг муҳим жараёнларидан бири, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи ва оила муқаддаслиги ғояларини кенг тарғиб қилиш, эрта турмуш қуриш, ёш оилалар ажралишининг олдини олишга қаратилган самарали тадбирларни амалга ошириш ҳам мақсадга мувофиқдир. Беш ташаббусда илгари сурилган фикрлар асосида ёшларни, айниқса, улар уюшмаган қисмининг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш мақсадида спорт ва жисмоний тарбия билан шуғулланишга, ижодий тўғарақлар ва турли, жумладан, хорижий тилларни ўргатиш ўқув курсларига кенг жалб этиш устувор масалалар қаторига киради.

Ислоҳотларнинг ижобий натижаси сифатида ёш оилалар, хусусан, имконияти чекланган ва ижгимой ҳимояга муҳтож ёшларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитлар яратишга қаратилган мақсадли ишларни ташкил этишга

этибор берилмоқда. Ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш ва профилактика қилиш ишларида фаол иштирок этиш, мамлакатда амалга оширилаётган ислохотларда фаол иштирок этадиган, халқ манфаатларига садоқат билан хизмат қиладиган билимли, ташаббускор, ишбилармон, ҳалол ва фидойи ёш раҳбар кадрларни тарбиялаш, захирасини яратиш ва уларни давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг масъул лавозимларига тавсия этиш имконияти шаклланди. Янги тараққиёт босқичида ёшлар сиёсати соҳасида халқаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, хорижий мамлакатларда таҳсил олаётган ва меҳнат қиладиган ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган тадбирларни амалга ошириш зарурияти шаклланди. Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, нодавлат ноижорат ташкилотлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтларига ёшларга оид фаолиятни ташкил этишда ғоявий-услубий жиҳатдан кўмак бериш, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи ваколатли идоралар фаолияти устидан самарали жамоатчилик назоратини ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

Янги ривожланиш даврида ёшларнинг ўз иқтидор ва истеъдодини рўёбга чиқаришлари, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари учун ижтимоий, иқтисодий имкониятларни янада кенгайтириш зарурияти вужудга келди. Шу сабабли мазкур соҳадаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг демократик ислохотлар талабларига мос бўлган беш ижобий ташаббуси мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, халқ манфаати йўлида бор салоҳиятини сафарбар қиладиган, шижоатли ёшларни тарбиялаш, уларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқариш учун мустаҳкам имконият яратди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар

стратегияси демократик давлат қуриш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш борасидаги ислоҳотларда ёшлар фаоллигини ошириш билан боғлиқ вазифаларни белгилаб берилган эди.¹⁵³ Мамлакат раҳбари томонидан илгари сурилган беш ташаббус ушбу тарихий ҳужжатда қайд этилган фикрларнинг узвий, илғор ғоялар билан бойитилган давоми ҳисобланади. Янги тараққиёт босқичида “Беш ижобий ташаббус” доирасида бошланган ишларимиз тобора кенг тарқалмоқда, халқимиз бу ҳаракатни ҳар томонлама қўллаб-қувватламоқда”.¹⁵⁴ Мамлакатимизда ёшларнинг китобхонликка қизиқишини янада орттириш мақсадида вилоятларда “Маърифат карвони” ташкил этилди ва туман ва шаҳар кутубхоналарига бадиий адабиётлар етказиб берилди. Жумладан, Сирдарё ҳамда Наманган вилоятлари ёшлари учун 25 минг дона китоб, 80 турдаги спорт жиҳозлари ва мусиқа асбоблари келтирилди.¹⁵⁵ Андижон шаҳридаги Алишер Навоий номидаги маданият ва истироҳат боғида “Беш ташаббус билан келажак сари” шиори остида тадбир ўтказилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 30 июнь – Ёшлар кuni муносабати билан йўлаган байрам табриги тантаналарида 5 ижобий ташаббусни амалга оширишда намунали этиб танлаб олинган Андижон шаҳри учун китоб ва Шаҳрихон туманидаги мактаблар учун мусиқа асбоблари ҳамда Асака ёшлари учун спорт карвонлари тантанали равишда топширилди.¹⁵⁶ Ёшлар орасида китобхонликнинг тарғиб этилиши, улар шуурига миллий ғояни сингдириш жараёни билан боғлиқ. Таъкидлаш лозимки, миллий ғоянинг асосий мазмунини англаган ёшлар демократик ислоҳотларнинг амалга оширилишда асосий ижрочи вазифасини бажаради. Шунинг учун ҳам давлатимиз раҳбари

¹⁵³ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегияси”ни тасдиқлаш туғрисида. Халқ сўзи, 2017 йил 6 февраль.

¹⁵⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг 20-ялпи мажлисидаги нутқи. knp.uz / Ўзбекистон 22.06.2019 44724

¹⁵⁵ Президент бешта муҳим ташаббусни илгари сурди. Улар нима? 14:27 / 20.03.2019 85511 knp.uz / Ўзбекистон

¹⁵⁶ Беш ташаббус билан келажак сари. 30.06.2019. <http://andijan.uz/news/>

таъкидлайдики, "... олдимишга қўйган улкан вазифаларни амалга оширишда биз учун куч-қудрат манбаи бўладиган миллий ғояни ривожлантиришимиз зарур. Хусусан, миллий ўзлигимизни англаш, Ватанимизнинг қадимий ва бой тарихини ўрганиш, бу борада илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, гуманитар соҳа олимлари фаолиятини ҳар томонлама қўллаб-қувватлашимиз лозим".¹⁵⁷

Ташаббускор истеъдодли ёшларнинг ижодий ишларга қизиқишларини ҳисобга олиб туман ва шаҳарларда маданият марказлари ва умумтаълим мактабларида 1,5 минг тўғарак, бадий-ҳаваскорлик жамоалари, ёшлар театр-студиялари ва "Ёшлар клублари" ташкил этилди.¹⁵⁸ Таниқли санъаткор ва истеъдодли ижодкорларни туманлардаги маданий ишларга кўмакчи сифатида бириктирилди. Мусиқа ва санъат соҳасида олий маълумотли кадрларни тайёрлашга эътибор берилди. Фуқаролик жамияти ривожланиши шароитида ўқувчи ёшлар, талабаларда сиёсий, ахлоқий, маънавий, экологик маданият кўникмаларини шакллантириш мақсадида, муайян мавзулар бўйича гуманитар фанлар дарсларини музейлар, тарихий обидалар, қадамжо ва театрларда сайёр ўтказилиши ташкил қилинмоқда. Шунинг учун ҳам давлат раҳбари таъкидлайдики, "буюк аллома ва адибларимиз, азиз-авлиёларимизнинг бебаҳо мероси, енгилмас саркарда ва арбобларимизнинг жасоратини ёшлар онгига сингдириш, уларда миллий ғурур ва ифтихор туйғуларини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз керак. Шу мақсадда, Ўзбекистон Миллий телерадио компанияси таркибида "Ўзбекистон тарихи" каналини ташкил этиб, илмий жамоатчилик, ижодкор зиёлиларимиз билан биргаликда унинг дастурларини пухта шакллантириш керак".¹⁵⁹ Ёшларни жисмонан чиниқтириш, уларнинг жаҳон аренасида

¹⁵⁷Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси parliament.gov.uz 29.12.2018

¹⁵⁸ Президент бешта муҳим ташаббусни илгари сурди. Улар нима? 14:27 / 20.03.2019 85511kun.uz / Ўзбекистон

¹⁵⁹Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси parliament.gov.uz 29.12.2018

спорт мусобақаларидаги иштирокини таъминлашга муҳим ижтимоий вазифалар сирасига киради. Таҳдилар шуни кўрсатадики, мамлакатимизда 12 мингдан зиёд спорт иншоотлари мавжуд, ammo ёшларни жисмоний тарбия ва оммавий спортга қамраб олиш даражаси етарли эмас. Умумтаълим мактабларининг спорт анжомлари билан жиҳозланиш кўрсаткичи мамлакат бўйича 56 фоизни, жумладан, Сурхондарё вилоятида 12 фоизни, Хоразмда 14 фоизни, Қорақалпоғистонда 15 фоизни ташкил этади¹⁶⁰.

Спорт ишларини янада такомиллаштириш мақсадида давлат ташкилотлари ва хусусий сектор имкониятларини уйғунлаштириш мақсадга мувофиқ. Шунинг учун ҳам туман ва шаҳарлар ҳокимларининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосарлари, спорт бўйича мутахассислар билан биргаликда ёшларнинг спорт турларига қизиқиши, спорт иншоотларининг жиҳозланиш даражасини мунгазам ўрганиб бориши лозим. Қишлоқларда енгил конструкцияли сендвич панеллардан кичик спорт заллари ва сунъий қопламали майдонлар қурилиб, ташаббускор тадбиркорларга спорт иншоотлари ташкил этиш учун ер ажратилмоқда. Жойлардаги спорт мактабларига халқаро мусобақаларда голиб бўлган таниқли спортчиларни раҳбар этиб тайинлаш, шунингдек, спортчиларни олий ўқув юр்தларининг махсус сиртқи бўлимларида мақсадли ўқитиш йўлга қўйилди. Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари сонини кўпайтирилмоқда, янгидан ташкил этилган универсал спорт майдонларида бадантарбия, минифутбол, бадминтон, стол тенниси ва бошқа спорт турлари билан шуғулланиш учун кенг шароит яратилди. “Соғлом ҳаётга қадам ташла” акцияси доирасида “Саломатлик куни” оммавий тадбирлари бўлиб ўтди. Туманлардаги қишлоқларда эрталабки бадантарбия машқлари ўтказилиб, унда ва худудга яқин қишлоқлар аҳолиси томонидан стадионда жисмоний тарбия машқлари бажарилмоқда, қишлоқларга кириш йўлаги бўйлаб 5

¹⁶⁰ Президент бешта муҳим ташаббусни илгари сурди. Улар нима? 14:27 / 20.03.2019 85511kun.uz / Ўзбекистон

километр масофага фаол юриш ташкил қилинди. “Саломатлик майдончаси” ва “Соғлом овқатланиш ярмаркаси” ташкил қилинди. Туманлар марказий стадионларида туман ташкилотлари ходимлари, спорт мактаблари, коллеж ўқувчилари ва аҳоли иштирокида гимнастика машқлари бажарилди, катталар ва болалар томонидан велосайр, спорт ҳамда мусиқа мактаблари ўқувчиларининг бадиий чиқишлари уюштирил-моқда. “Соғлом овқатланиш ярмаркаси”, “Биз тамакисиз ҳаёт учун овоз берамиз” тадбирлари ўтказилди¹⁶¹.

Ёшларни интернетдаги зарарли хуружлардан асраш, уларни ахборот технологияларидан унумли фойдаланиш кўникмаларини ҳосил қилиш, улар тарбиясида учрайдиган муайян нуқсонларни бартараф қилишга ёрдам беради. Шунингдек, ахборот ресурс марказлари, компьютер ўйинлари учун майдонлар, Wi-Fi ҳудудлари ташкил этилди.

Мамлакат раҳбари таъкидлайдики, “хусусан, хотин-қизлар бандлигини оширишга доир бешинчи ташаббус бўйича 2019-2020 йилларда ҳар бир туманда тикув-трикотаж корхоналарини қуриш ва аёллар учун қарийб 57 мингта янги иш ўринлари яратиш кўзда тутилмоқда. Бу лойиҳалар ўзининг дастлабки натижаларини бермоқда. Лекин уларнинг самарасини ошириш учун ҳали кўп иш қилишимиз керак. Яна бир муҳим масала – аёлларни иш билан таъминлаш, хотин-қизларнинг замонавий касб-ҳунарларни пухта эгаллаши учун шароит яратиш, уларнинг ишбилармонлик кўникмаларини ривожлантириш, хотин-қизларни тадбиркорликка кенг жалб этишдан иборат”.¹⁶² Бу вазифани амалга ошириш учун тизимли ишлар йўлга қўйилган.

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, ёшларнинг демократик ислохотлардаги фаоллигини ошириш жамият тараққиётида, инсон экологияси феномени ечимида муҳим амалий аҳамият

¹³ Соғлиқни сақлаш вазирилиги: беш ташаббус доирасида бўла туманида юриш ва гимнастика оммавий тадбирлари ташкил этилди. 17 июня 2019. minzdrav.uz/uz/news/

¹⁶² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг 20-япи мажлисидаги нутқи knp.uz/ / Ўзбекистон22.06.2019 44724

касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида, фармонларида ва қарорларида, янги тараққиёт босқичида ёшлар сиёсати билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор берилган. Президент томонидан илгари сурилган беш ижобий таъаббус ёшларнинг жамиятдаги ўрнини янада мустаҳкамлашга қаратилган. Ушбу ҳужжатнинг тарихий аҳамияти шундаки, унда илгари сурилган ғоялар, аниқ вазифаларни бажариш учун давлат, нодавлат-нотижорат ташкилотлар ҳамкорлигини такомиллаштириш зарурияти вужудга келди.

Маданий алоқаларнинг янги ривожланиш босқичидаги ривожланиши, минтақа давлатлар ва халқлари орасидаги азалий дўстлик муносабатларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Ушбу жараённинг амалга ошида мамлакатлар раҳбарларининг ўзаро учрашувлар ва ушбу соҳада икки томонлама қабул қилинган ҳужжатлар муҳим аҳамият касб этади. Шу билан биргалликда, мустақил давлатлар парламентларининг ўзаро алоқалари ҳам муҳим ўрин тутди. Маданий алоқаларни янги босқичга кўтарилиши шароитида ушбу муносабатларни такомиллаштириш, жадаллаштириш, замонавий мазмун билан бойитиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

Сирдарё ҳавзасига боғланган майдонларни қўшимча сугориш учун Тожикистондаги сув омборидан фойдаланилади. Сирдарё ҳавзасига боғланган, хусусан, Жиззах, Сирдарё ва Тошкент вилоятларидаги майдонларни сугориш учун Тожикистон сув омборидан сув олинади. 2020 йилда кузатилаётган сув танқислиги шароитида Жиззах, Сирдарё ва Тошкент вилоятларининг майдонларидаги қишлоқ хўжалиги экинларини Тожикистон Республикасининг «Баҳри Тоҷик» сув омборидан қўшимча сув чиқариш орқали сув билан таъминлаш мақсадида Тожикистон томонига моддий-техник ресурслари етказиб берилади ва ирригация тадбирлари амалга оширилади. Бунинг учун Вазирлар Маҳкамасининг захира жамғармасидан 1,5 миллиард сўм маблағ ажратилди. Ўзбекистон Сув хўжалиги вазирлиги ушбу моддий-техник ресурсларни Тожикистон Энергетика ва сув ресурслари

вазирлигининг тегишли ташкилотига қайтариб олмаслик шарти билан топшириши кўзда тутилган.¹⁶³

4.3.Коронавирус пандемияси шароитида инсон экологик хавфсизлигини таъминлаш омиллари.

Коронавирус пандемияси даврида инсон фаолияти учун зарур бўлган экологик хавфсизликни таъминлашдаги халқаро ҳамкорлик фаоллаштирилди. Ўзбекистон Республикаси Президент таъкидлайдики, “жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва баъзи минтақаларда юзага келган нотинч вазият аҳоли миграцияси кучайишига сабаб бўлмоқда. Бу эса жиноятчилик, одам савдоси, террорчилик, экстримизм, наркотрафик каби иллатларнинг ҳамда ўта юқумли касалликларнинг кўпайишига олиб келмоқда”¹⁶⁴.

Коронавирус мамлакатимиз ҳудудига 2020 йил 15 март куни кириб келган ва карантин эълон қилинган. Ана шу куни Тошкент шаҳрида коронавирус билан касалланган биринчи бемор аниқланган. Шу муносабат билан коронавируснинг инсон экологиясига салбий таъсирини камайтириш, ва унга қарши курашни кучайтириш мақсадида соғлиқни сақлаш соҳасидаги халқаро ҳамкорлик кенгайтирилди.

Ушбу мақсадда Ўзбекистон Хитойдан 1300та кислород концентратори, 20та ПЗР синов аппарати ҳамда вирусга қарши дори воситалари сотиб олди. Қайд этилишича, айни кунда мамлакатда аҳоли орасида вируснинг кенг тарқалиб бораётгани баробарида кислородга бўлган талаб ҳам кескин ошмоқда. Шундан келиб чиқиб давлат раҳбарининг топширигига кўра коронавирусга қарши тиббиёт жиҳоз-ларини имкон қадар қисқа муддатларда мамлакатга етказиш чоралари кўрилди. Хитойдан олиб келинган зарурий жиҳозлар Соғлиқни сақлаш

¹⁶³ Сирдарё хавзасига боғланган майдонларни қўшимча суғориш учун

Тожикистондаги сув омборидан фойдаланилади.<https://daryo.uz/k/2020/07/21/sirdaryo-havzasiga-boglangan-maydonlarni-qoshimcha-sugorish-uchun-tojikistondagi-suv-omboridan-suv-olinadi/>

¹⁶⁴ Шавкат Мирзиёев.Миллий тараққиёт йўлимининг қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”.2017, Бет45.

вазирлиги ихтиёрига топширилди. Вазирлик ҳудудлар эҳтиёжидан келиб чиқиб уларни соғлиқни сақлаш муассасаларига тақсимлади¹⁶⁵.

2020 йил 21 июль куни Ўзбекистон ва Кувайт араб иқтисодий тараққиёт жамғармаси ўртасидаги молиявий-техник ҳамкорликни янада ривожлантириш масалалари муҳо-кама қилинди. Жамгарманинг Ўзбекистондаги ижтимоий-иқтисодий лойиҳаларда, хусусан, қишлоқ ҳудудларида уй-жойлар қуриш, сув таъминоти тизимини яхшилаш ва аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш соҳасидаги иштирокига алоҳида эътибор қаратилди. Кувайт араб иқтисодий тараққиёт жамғармаси коронавирусга қарши кураш доирасида Ўзбекистон тиббиёт муассасаларини замонавий тиббий ускуналар билан жиҳозлаш учун 5,6 миллион АҚШ доллар миқдоридagi Жамгарма маблағларини йўналтириш тўғрисидаги Ўзбекистон томонининг таклифини қўллаб-қувватлади¹⁶⁶.

Коронавирус пандемияси экологик туризмга ҳам ўзининг салбий таъсирини ўтказди. Олиб борилган эмпирик кузатишлар ва статистик маълумотларнинг умумлаштирилиши ушбу жараённинг муайян жиҳатларини тасдиқлайди. Жумладан Ўзбекистонга туристик мақсадларда келган ва мамлакатимизда шу даврда хорижий давлатларга турист сифатида сайёҳатга кетган шахслар коронавирус пандемияси тарқалгандан кейин камайган. 2020 йилнинг январь-март ойларида Ўзбекистон Республикасига туристик мақсадларда келган чет эл фуқаролари сони 1,2 млн кишини ташкил этган бўлса, апрель-июнь ойларида бу кўрсаткич 2,1 минг кишини ташкил этди.

¹⁶⁵ Ўзбекистонга 1300та кислород концентратори олиб келинди.
<https://kun.uz/news/2020/07/24/ozbekistonga-1300ta-kislorod-konsentratori-olib-kelindi>

¹⁶⁶ Кувайт жамғармаси Ўзбекистон тиббиёт муассасаларини ускуналар билан жиҳозлаш учун 5,6 млн доллар ажратиши мумкин
<https://kun.uz/news/2020/07/21/kuvayt-jamgarmasi-ozbekiston-tibbiyot-muassasalarini-uskunalar-bilan-jihozlash-uchun-56-mln-dollar-ajratishi-mumkin>

Давлат статистика қўмитаси хабарига кўра, 2020 йилнинг январь-март ойларида туристик мақсадларда кетган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари 1,4 млн кишини ташкил этган бўлса, апрель-июнь ойларида эса бу кўрсаткич 3,5 минг кишини ташкил қилган. 2020 йилнинг январь-июнь ойларида Ўзбекистон Республикасига туристик мақсадларда келган чет эл фуқаролари сони 1,2 млн кишини ташкил этган. Бу кўрсаткич 2019 йилнинг шу даврига нисбатан 60,0 фоизга камайган. 2020 йилнинг январь-июнь ойларида МДҲ давлат-ларидан Ўзбекистон Республикасига келган чет эл фуқаролари 1,1 млн кишини ташкил этган бўлиб, бу жами ташриф буюрганларнинг 95,5 фоизини ташкил этади. Узоқ хорижий давлатлардан эса 54,8 минг киши (ёки 4,5 фоиз) келган. Таъкидлаш лозимки, 2020 йилнинг январь-июнь ойларида туристик мақсадларда чет элга кетган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сони 1,4 млн кишини ташкил этди. 2019 йилнинг шу даврига нисбатан таққосланганда эса бу кўрсаткич 61,3 фоизга камайган. 2020 йилнинг январь-март ойларида мустақил давлатлар ҳамкорлиги давлатларига саёҳат қилган Ўзбекистон Республикаси фуқаролари 1,3 млн кишини ташкил этган бўлиб, бу жами кетганларнинг 92,7 фоизини ташкил этади. Узоқ хорижий давлатларга эса 104,6 минг киши (ёки 7,3 фоиз) кетган.¹⁶⁷

Коронавирус пандемияси шароитида ноодатий кун тарзи, иш жойи ёки даромад манбайининг йўқотилиши оқибатидаги молиявий қийинчиликлар кишиларда стресс ва тушкунлик кайфиятини келтириб чиқариши мумкин. Бу эса коронавирусдан ҳимояланишда иммунитет мустаҳкамлиги муҳим бўлган ҳозирги пайтда саломатликни жиддий хавф остида қолдиради. Таъкидлаш лозимки, стресс – тананинг ёқимсиз ва салбий ҳодисаларга қарши реакциясидир. Ҳозирги карантин даврида келажакнинг ноаниқлиги, вирус юқтириб олиш ваҳимаси,

¹⁶⁷Ўзбекистонга туристик мақсадларда келган ва кетган шахслар бўйича статистика очиқланди.<https://kun.uz/news/2020/07/23/ozbekistonga-turistik-maqsadlarda-kelgan-va-ketgan-shaxslar-boyicha-statistika-ochiqlandi>

молиявий қийинчиликлар, одатдаги турмуш тарзининг кескин ўзгариши, ҳордиқ чиқариш имкониятининг қисқариши, доимий равишда уй ичида бўлиш мажбурияти, яқинлар билан жонли мулоқотнинг чекланиши кабилар давомий стрессга сабаб бўлади. Бундай шароитда ижтимоий вазиятни тўлиқ назорат қила олиш имконияти бўлмаганлиги учун имконият доирасида ҳаракатланиш лозим. Шунинг учун биринчи навбатда шифокорлар тавсияларига амал қилиш, қўлингизни тез-тез ювиш, антисептиклардан фойдаланиш ва одамлар билан алоқа қилмасликка ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқ. Ҳар бир киши безовталикини ҳис қилса, атрофдаги рангларга, ҳидларга, таъмларга эътибор бериши лозим. Психологларнинг таъкидлашича, бу ҳис-туйғуларни бошқаришга ёрдам беради. Кундалик тартиб карантиндан аввалги даврдагидек бўлиши мақсадга мувофиқ. Масофавий ишлаётган шароитда, аввалгидек бир хил вақтда туриш, уйда жисмоний машқларни бажариш зарур. Пандемия ва бошқа мавзулардаги янгиликларни олиш учун фақат ишончли манбалардан фойдаланиш лозим. Ҳар бир инсон кундалик, маиший, ташкилий ташвишларини яқинлари, оила аъзолари билан баҳам кўриш, ҳамма ташвишларни ўзида сақлаб юрмаслик лозим. Хавотирдан холи бўлиш ўзингизни ривожлантириш, янги нарсаларни ўрганиш имконини беради. Шунингдек, карантин даври бу – пауза қилиш, ижтимоий ҳаёт ва келажак режалари ҳақида ўйлаш учун имкониятдир. Бундай шароитда соғлом уйқу ҳақида унутмаслик мақсадга мувофиқ. Бир хил вақтда ётиш ва туриш фойдали эканлигини унутмаслик керак. Тўғри овқатланишга ҳаракат қилиш, овқатланиш тартибини унутмаслик инсонга далда беради. Организм вақтида керакли озукани олмаса ҳам стрессга туша бошлайди. Тартибсиз овқатланиш эса кейинчалик ортиқча вазн муаммосига ва стрессга сабаб бўлади. Мия қанчалик яхши ишласа, стрессга берилиш эҳтимоли шунчалик пасаяди ёки нисбатан осироқ кечади. Ҳар куни хотира, диққат ва бошқа билиш қобилиятларини ривожлантиришга қаратилган машғулотлар билан шуғулланиш

лозим. Шунингдек, психо эмоционал ҳолатни яхшилашга ёрдам берадиган онлайн курслар ва машғулотлар билан банд бўлиш ҳам фойдалидир.¹⁶⁸

2020 йил 10 июльдан бошлаб Ўзбекистонда яна қаттиқ карантин режими жорий қилинди. Республика бош давлат санитария инспектори Нурмат Отабеков фикрича, агар бу чекловлардан олдинги давр билан солиштирадиган бўлсак, умумий қайд қилинган беморлар сони 10 минг нафар атрофида бўлгани ҳолда ҳар кунлик вирусга чалиниш кўрсаткичи 500 нафардан ошиб, 600 нафарга яқинлашиб қолган эди. Жами беморлар сони 19 мингга яқинлашяпти, бир кунда қайд этилган янги ҳолатлар сони эса 500дан кам бўлди. Биз вируснинг камида бир яширин даврича муддатда қаттиқ карантин чораларини қўладик, айниқса, шанба-якшанба кунлари бу масалага ниҳоятда жиддий қаралди. Бу ўз натижасини берди. Албатта, реал ва минимал ҳисоб-китобларга кўра ҳам агар бу чораларни кўрмаганимизда, кунига ўртача 700та, балки 1000та янги ҳолатлар қайд этилаётган бўларди.¹⁶⁹

Республика махсус комиссиясининг амалдаги карантин чекловларини 2020 йил 15 августгача узайтириш таклифи давлат раҳбари томонидан маъқулланди. Чекловлар қўлланмаганлигида вазият чиндан издан чиқарди. Буни аниқлаш осон, кўпни давлатлар билан ҳам, аҳолиси биз билан тенг давлатлар билан ҳам солиштириш кифоя. Шу боис карантин чоралари ўзини оқлаётганига, уни узайтиришга катта зарурат борлигига шубҳа йўқ. Бунинг сабаби бирор давлат, бирор ташкилот бу касалликни жиловаб олгани тўлиқ даволаб юбора олгани йўқ. Ўзбекистон ўз тажриба ва услубларидан келиб чиқиб, ўзининг тактикасини танлаб оляпти. Яъни ўзи исботлаган тажрибани

¹⁶⁸ Хаилова Наргиза. Карантин – пауза қилиш учун имконият». Изоляция даврида стрессдан ҳимояланиш бўйича психолог тавсиялари.<https://kun.uz/news/2020/07/24/karantin-pauza-qilish-uchun-imkoniyat-izolyatsiya-davrida-stressdan-himoyalanish-boyicha-psixolog-tavsiyalari>

¹⁶⁹ Аброр Зоҳидов. Чекаловларсиз вазият издан чиқиб кетган бўларди» – Нурмат Отабеков карантин ўз натижасини бераётгани ҳақида гапирди.
<https://kun.uz/news/2020/07/23/cheklovlarsiz-vaziyat-izdan-chiqib-ketgan-bolardi-nurmat-otabekov-karantin-oz-natijasini-berayotganini-malum-qildi>

Ўзи яна татбиқ этди. Одамларнинг гуланишларини чеклаш, тиббий ниқоблар мажбурийлиги бўйича талаблар каби чекловларда қатъий турилгани ўз самарасини берди. Маълумки, фалсафада плюрализм – фикрлар ва қарашлар хилма-хиллиги тушунчаси бор. Бир соҳа вакилларининг ҳар хил фикрда бўлиши табиий ҳол, у ўз йўлида баҳс-мунозараларга сабаб бўлиб, натижада ҳақиқат қарор топади. Бироқ кўпчилик бирданига битта саволнинг жавобига қизиқиб қолиши, одамларнинг эътиборини қозона олмаган, мутахассис сифатида ўзини намоён қилолмаган, соҳада ўрнини тополмай ҳаётдан, жамиятдан аразлаб юрган тиббиёт ходимларини ҳам беихтиёр олдинга олиб чиқди.¹⁷⁰ Соғлиқни сақлаш вазирлиги Covid-19га қарши курашда кўмак бериш учун Ўзбекистонга хитойлик, германиялик ва турк мутахассислари консултант сифатида таклиф қилди. Юртимизда коронавирус инфекциясига чалинган беморларни даволаш жараёнини ташкил қилишда етакчи мамлакатларнинг тажрибасини ўрганишга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти топшириғига асосан юртимиздаги Covid-19га қарши кураш марказий штабига коронавирус инфекцияси тарқалиши олдини олиш бўйича консултант сифатида турк мутахассислари ташриф буюрдилар. Ўзбекистонга келган мутахассислар гуруҳи орасида Туркия Соғлиқни сақлаш вазирлиги илмий кенгаши аъзоси, юқумли касалликлар бўйича мутахассис, профессор Ражаб Ўзтурк, Хасеттепе университети илмий кенгаши аъзоси, жамоатчилик саломатлиги бўйича мутахассис, профессор Левен Оқин ва Анқара шаҳар шифохонасининг юқумли касалликлар бўйича мутахассиси, профессор Хатиче Раҳмет Гунер бор эди. Ўзбекистон Соғлиқни сақлаш вазири Алишер Шодмонов консултантларни қабул қилди ва мамлакатда Covid-19га қарши олиб борилаётган чоралар ҳақида батафсил гапириб

¹⁷⁰ Аббор Зоҳидов. Чекловларсиз вазият издан чиқиб кетган буларди» – Нурмат Отабеков карантин ўз натижасини бераётгани ҳақида гапирди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/cheklovlarsiz-vaziyat-izdan-chiqib-ketgan-bolardinurmat-otabekov-karantin-oz-natijasini-berayotganini-malum-qildi>

берди. Учрашув иштирокчилари янги коронавирус инфекциясини профилактикаси ва даволашнинг амалий жиҳатлари, ушбу соҳадаги ҳамкорликнинг ҳолати ва истиқболларини муҳокама қилишган. Тадбирда соғлиқни сақлаш соҳасидаги икки томонлама ҳамкорликнинг тафсилотлари ҳам муҳокама қилинди. Туркия мутахассислари билан соғлиқни сақлаш соҳасида кенг ҳамкорлик йўлга қўйилгани таъкидланган. Бунда таълим соҳасидан тортиб, ихтисослашган тиббиёт муассасалари ўртасидаги тажриба алмашув, мураккаб жарроҳлик амалиётларини биргаликда ўтказиш, тиббий жиҳозлар билан таъминлашгача йўналишлар қамраб олинган.¹⁷¹ Томонлар турли ёшдаги беморларда Covid-19 касаллиги, янги турдаги коронавирус инфекциясининг характерли белгилари, ушбу касалликнинг ўзига хос белгилари, диагностика усуллари, даволаш протоколлари, соғайган беморларни кузатиш ва бошқа мавзуларни муҳокама қилган. Реанимация бўлимларида ўта оғир беморларни даволашнинг сўнгги усулларига алоҳида эътибор қаратилаётгани айтилган. Covid-19 глобал муаммосининг инқирозли кўринишларини олдини олиш ва бартараф этиш, шунингдек, олдинги сафларда хизмат қилаётган тиббиёт ходимларини рағбатлантириш ҳамда касаллиги гумонланганларни карантинга олиш ва беморларни даволаш тадбирлари бутунлай давлат томонидан қопланиши бўйича Ўзбекистон раҳбарияти томонидан кўриляётган чоратадбирлар туғрисидаги маълумотлар Туркия вакилларида катта қизиқиш уйғотди. Ташриф давомида турк мутахассислари тиббиёт муассасалари, жумладан, бирламчи тиббиёт муассасалари ва Тошкент вилояти, Зангиота туманида барпо этилган кўп тармоқли махсус шифохона иш фаолияти, касалланган беморларни даволаш баёнлари, юртимизда коронавирус инфекциясининг тарқалиши билан боғлиқ бўлган эпидемиологик вазиятни батафсил ўрганиб чиқадилар, илмий-

¹⁷¹ Туркиялик мутахассислар гуруҳи Ўзбекистонга коронавирусга қарши курашда маслаҳатчи сифатида келишди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/turkiyalik-mutaxassislar-guruhi-ozbekistonga-koronavirusga-qarshi-kurashda-yordam>

амалий тадбирларда иштирок этадилар ҳамда юртимизнинг турли ҳудудларида даволанаётган аҳволи ўта оғир беморларнинг ҳолатини яхшилаш мақсадида онлайн конференциялар ўтказадилар. Шунингдек, Туркия Республикасининг Covid-19га қарши курашда ижобий тажрибаларини Ўзбекистонда қўллаш имконияти вужудга келди. Коронавирус инфекциясига чалинган аҳволи оғир беморлар ҳолати, уларни даволаш жараёнини таҳлил қилиш ва керакли ўзгартиришларни киритиш мақсадида хорижлик ва маҳаллий мутахассислар ва олимлар иштирокида видеоконференциялар ташкил этилди. Германиянинг етакчи тиббиёт мутахассисларидан бўлимиш профессор Вернер Бэр ҳам мамлакатимиздаги Covid-19га қарши кураш марказий штабида коронавирус инфекцияси тарқалишининг олдини олиш бўйича консультант сифатида ишлади. Олим мамлакатимизнинг турли ҳудудларида аҳволи оғир беморларни самарали даволаш бўйича зарур тавсияларини берди, натижада даво муолажаларини коррекция қилишга эришилди.¹⁷² Франкфуртдан Ўзбекистонга амалга оширилган чартер рейс орқали Германия давлатининг Ўзбекистон халқига вирусга қарши курашишда кўмаклашиш учун тиббиёт жиҳозлари олиб келинди. Германиядаги элчихона ташаббуси билан «Friedensdorf International» халқаро хайрия ташкилоти билан ҳамкорликда Ўзбекистон-нинг тиббий ва ижтимоий муассасаларини коронавирусуга қарши курашишда қўллаб-қувватлаш, шу жумладан, техноген фалокатдан азият чеккан Сирдарё вилоятига ёрдам беришга қаратилган инсонпарварлик акцияси ўтказилди. Акция доирасида тўпланган тиббиёт жиҳозлари, ногиронлар аравачалари, дори-дармонлар, турли хил тиббиёт асбоб-ускуналари, материаллар ва ҳимоя воситаларидан иборат умумий оғирлиги 2,8 тоннадан ортиқ бўлган гуманитар юк Ўзбекистонга юборилди.

¹⁷² Туркиялик мутахассислар гуруҳи Ўзбекистонга коронавирусуга қарши курашда маслаҳатчи сифатида келишди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/turkiyalik-mutaxassislar-guruhi-ozbekistonga-koronavirusga-qarshi-kurashda-yordam>

Шунингдек, Хитой Ҳалқ Республикасидан 49 тоннага яқин тиббиёт жиҳозлари, асбоб-ускуналар, комбинзеон, шунингдек, кислород концентраторлари олиб келинди.¹⁷³ Коронавирус таҳдидини олдини олиш, беморларга зудлик билан ёрдам бериш мақсадида, Самарқанд давлат тиббиёт институтида зарур тиббий мутахассисларни зудлик билан тайёрлаш йўлга қўйилди. Жумладан, институт қошида инфекционист, эпиде-миолог, вирусолог, ПЗР лаборанти, реаниматолог мутахассис-лари тайёрлаш бўйича 18 соатлик ўқув курслари ва цикллари ташкил этилди. Бундан ташқари, врач-реаниматологлар, тор соҳа мутахассисларидан пульмонолог ва вирусологларни қайта тайёрлаш юзасидан Самарқанд вилояти бўйича 144 соатлик мобил циклар ташкил этилди. «Самарқанд давлат тиббиёт институти мутахассисларидан иборат мобил гуруҳлар жойлардаги тиббиёт муассасаларида ҳам бўлиб, беморларга тиббий ёрдам кўрсатилди. Олийгоҳнинг малакали профессорлари вилоят ҳудудидаги тиббий муассасалар шифокорлари билан беморларни даволаш юзасидан онлайн консултациялар ўтказди.¹⁷⁴

Ўзбекистонда пандемия даврида жасорат кўрсатган фидойи шифокорлар ва бошқа соҳа вакиллари давлат мукофотлари билан тақдирланди. Президент халқаро ва маҳаллий тажрибани ҳисобга олиб, коронавирусни даволаш стратегияси ва тактикаси янгилангани, тиббиёт олий ўқув юрталари ва коллежалари профессор-ўқитувчилари, илмий ходимлар ва пенсияга чиққан мутахассислар орасидан жами 5 мингта врач ҳамда 9 мингта ҳамшира беморларни даволаш ва маслаҳат беришга жалб этилгани қайд этилди.¹⁷⁵

¹⁷³ Ўзбекистонга Германиядан гуманитар ёрдам ва Хитойдан тиббиёт жиҳозлари олиб келинди <https://kun.uz/news/2020/07/28/ozbekistonga-germanyadan-gumanitar-yordam-va-xitoydan-tibbiyot-jihozlari-olib-kelindi>

¹⁷⁴ Самарқанд давлат тиббиёт институтида зарур тиббий мутахассисларни зудлик билан тайёрлаш йўлга қўйилди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/samarqand-davlat-tibbiyot-institutida-zarur-tibbiy-mutaxassislarni-zudlik-bilan-tayyorlash-yolga-qoyildi>

¹⁷⁵ Пандемияни жилолашда жасорат кўрсатган фидойилар тақдирланади. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyani-jilovlashda-jasorat-korsatgan-fidoyilar-taqdirlanadi-prezident>

Ўзбекистон Республикаси Президенти таъкидлайдики, «шу ўринда ўз ҳаёти ва соғлиғини хавф остига қўйиб, касалликка қарши мардона курашаётган фидойи шифокорларимизга ҳар қанча раҳматлар айтсак арзийди. Бугун коронавирус пандемияси шароитида аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш ва ҳаётини асраш, юртимизда инфекцияни жиловлашда улкан жасорат ва фидойилик намуналарини кўрсатган бир гуруҳ тиббиёт, ички ишлар, муҳофаа ва favқулодда вазиятлар вазирликлари ҳамда Миллий гвардия ходимларини ва бошқа ташкилотчиларни фахрий унвон, орден ва медаллар билан мукофотлаш тўғрисидаги Фармонни имзоладим», дейди давлат раҳбари¹⁷⁶. Олдинда бундай мукофотлар кўп бўлиши таъкидланган. Бу курашда ўзини аямай меҳнат қилаётган барча тиббиёт ходимлари албатта муносиб тақдирланиши таъкидланган. «Биз пневмонияни даволашда нафақат ўзимизнинг шифокорлар, балки видео-алоқа орқали хориждаги етакчи мутахассисларни консульта-ция беришга жалб қиляпмиз. Ҳозирги вақтда германиялик тиббиёт профессори юртимизга келиб, даволаш жараёнларида бевосита иштирок этмоқда. Бугун Туркиядан бир гуруҳ профессорлар етиб келади. Бошқа давлатлардан ҳам энг тажрибали мутахассисларни жалб қилиш бўйича иш олиб боряпмиз», деган давлат раҳбари¹⁷⁷.

Иқтисодий тадқиқотлар ва ислоҳотлар маркази Жаҳон банки билан ҳамкорликда «Ўзбекистон фуқароларини тинглаш» (Listening to Citizens of Uzbekistan, L2CU) лойиҳаси доирасида Covid-19нинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари бўйича тадқиқот ўтказди. Унда 1500 хонадонлар ўртасида сўров ўтказиш орқали бутун республикадаги оилаларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатини ўрганиш кўзда тутилганди. 2019 йилдан

¹⁷⁶ Мирзиёев Ш.М. Пандемияни жиловлашда жасорат кўрсатган фидойилар тақдирланади. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyani-jilovlashda-jasorat-korsatgan-fidoiyilar-taqdirlanadi-prezident>

¹⁷⁷ Мирзиёев Ш.М. Пандемияни жиловлашда жасорат кўрсатган фидойилар тақдирланади. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyani-jilovlashda-jasorat-korsatgan-fidoiyilar-taqdirlanadi-prezident>

буён лойиҳа доирасида 22та сўровнома ўтказилди. Сўнги сўровнома 2020 йилнинг 21 июнида ўтказилган. Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Иқтисодий тадқиқотлар ва ислоҳотлар марказининг Жамоатчилик билан алоқалар хизмати тадқиқот натижаларини умумлаштирган. Таъкидлаш лозимки, бандлик даражаси пандемия шароитидаги асосий ижтимоий масалалардан бири ҳисобланди. 2020 йил июнь ойида аҳолининг бандлиги жадал суръатларда олдинги даражаларга қайтишда давом этди. Камида битта оила аъзоси бўлган уй хўжалиklarининг иш билан бандлик даражаси апрель ойида кескин 40 фоиз пунктга қисқарган бўлсада, кейинчалик июнь ойида 33 фоизга кўпайди. Шундай бўлишига қарамай, хонадонлар аъзоларидан кимдир «ишидан айрилган ёки ишламай қолгани» ҳақида хабар берган респондентлар сони апрель ойида 19 фоизга ўсди ва июнь ойида яна 3 фоизга кўпайди. Сўровномада деярли барча респондентлар фаолиятини тўхтатиб турилишини вақтинчалик деб ҳисоблашган. Бироқ бандлик даражаси 2019 йилдагига нисбатан пастроқ бўлса-да, Covid-19 пандемиясидан олдинги тенденциялар сақланиб қолмоқда.¹⁷⁸

Бандликнинг пасайиши ўзини-ўзи иш билан банд қилганлар орасида энг сезиларли ва узоқ вақт давом этди. Ўзини иш билан банд қилганлигини кўрсатган респондентларнинг улуши 2020 йилнинг апрель ойида 67 фоизга тушиб, июнь ойида 26 фоизга пасайишда давом этди. Аксинча, ойлик маош олиб ишлайдиган одамларни ишга қабул қилиш (ходимларнинг) июнь ойида ўртача 2019 йил даражасига қайтди, шу билан бирга аёлларга нисбатан эркаклар орасида тезроқ амалга ошди. Бўш иш ўринлари бўйича кўрсаткичлар 80 фоизга тушиб кетгандан сўнг, янги иш ўринлари сони кўпайиши иқтисодийнинг тикланиш белгиларини кўрсатмоқда. Ушбу пасайиш 2019 йилнинг шу даврига

¹⁷⁸ Пандемиянинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. Ўзбекистон аҳолиси сўровномада иштирок этди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyaning-ijtimoiy-iqtisodiy-oqibatlar-i-ozbekiston-aholisi-sorovnomada-ishtirok-etdi>

нисбатан туризм, дам олиш ва кўнгила очар хизматлар (-95 фоиз), ресторанлар ва барлар (-91 фоиз), таълим (-85 фоиз) соҳаларида жуда катта бўлди. 2020 йил июнь ойида тиббиёт ва қурилиш соҳаларида жадал тикланиш кузатилиб энг кам таъсир кўрсатган касблар орасида ҳам ўтган йилнинг шу даврига нисбатан пасайиш 50 фоиз ва ундан кўпроқни ташкил этди.

Ижтимоий қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилди. Пандемия шароитида 3,8 миллион фуқаро ҳукумат ёрдами-ни турли шаклларда олди. Пандемия бошланганидан кейин аҳолининг 11 фоизи тўғридан-тўғри ҳукумат ёрдами олигани ҳақида хабар берди. Ёрдамнинг энг катта қисми 92 фоизи тўғридан-тўғри ёки ваучерлар шаклида берилган ва асосан шаҳарларда кўпроқ тарқалган. Кўрсатилган ёрдам ҳажми асосан даромади паст хонадонлар билан боғлиқлиги юқори бўлиб, мазкур дастур доирасида ёрдамнинг жуда катта улуши айнан ижтимоий заиф уй хўжаликларига йўналтирилганлигини тасдиқламоқда¹⁷⁹.

Даромадини йўқотган уй хўжаликларида харажатларнинг ошиши ва пандемиянинг иқтисодий таъсири кўпроқ ташвишга солган. Респондентларнинг 53 фоизга яқини ўз харажатларида жиддий ўзгаришлар бўлганини таъкидламоқда. Уларнинг 60-65 фоизи охириги 30 кун ичида одатдагидан кўпроқ пул сарфлаганликларини, қолганлари эса одатдагидан камроқ пул сарфлаганликларини билдиришган. Харажатларнинг ошиши инқироз даврида даромад йўқотилиши билан боғлиқ. Инқироздан олдин даромади юқори бўлган уй хўжаликлари таъсири анча барқарор бўлиб чиқди. Харажатлари кўпайганини билдирган респондентларда карантиндан олдин ҳам истеъмол даражаси юқорироқ бўлган.

2020 йилнинг июнь ойида маҳаллий маҳсулотларнинг танқислиги камайди. Респондентларнинг тахминан 1 фоизга

¹⁷⁹ Пандемиянинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. Ўзбекистон аҳолиси сўровномада иштирок этди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyaning-ijtimoiy-iqtisodiy-oqibatlar-ozbekiston-aholisi-sorovnomada-ishtirok-etdi>

яқини жамғармалари тугаганини, бу апрель ойида эълон қилинган 16 фоиздан анча паст эканлигини таъкидлашган. Ушбу маҳсулотлар орасида озиқ-овқат маҳсулотлари, айниқса, ун нархларининг ошиши ҳақида маълумотлар пайдо бўлди. Дори-дармон ва ниқобларнинг сотувга чиқарилмагани ҳақида хабар берганлар апрель ойида 5 фоиздан июнь ойида деярли нольга тушди. Пандемия миграция ва пул ўтказмаларига ҳам сезиларли таъсир ўтказди. Пул ўтказмаларини қабул қиладиган уй хўжалиklarининг улуши июнь ойининг бошида бироз тикланди, аммо 2019 йилга нисбатан сезиларли даражада кам. Апрель ойида ҳар қандай пул ўтказмаларини олган уй хўжалиklари улуши ўтган йилнинг шу даврига нисбатан икки баравар камайди, шундан сўнг май ва июнь ойларида бироз тикланди. Пул ўтказмаларини олганлар учун апрель ойида ўтказмаларнинг ўртача ҳажми 21 фоизга камайди (инфляцияни ҳисобга олган ҳолда сўмда), аммо май ойида Россия рублининг кучайиши нагижасида ўсди.

Респондентларнинг кам қисми оила аъзолари чет элда ишлашини таъкидлашди. Апрель ойида оила аъзолари хорижда ишлаётган уй хўжалиklarининг улуши 2019 йилнинг худди шу даврига нисбатан 3 фоиз пунктга кам бўлди. Хорижда бўлиб турганлар орасида доимий иш билан банд бўлганлар улуши 88 фоиздан қарийб 73 фоизга тушиб кетган. Миграция мавсумий равишда кўпайган бир даврда, 2019 ва 2020 йиллар ўртасидаги тафовут май ва июнь ойларида янада ортди. Апрель ва июнь ойлари орасида, келажакда чет элга миграциясини режа қиладиган уй хўжалиklarининг улуши деярли нольга тушди¹⁸⁰.

Коронавируснинг салбий таъсирларидан хавотир юқори бўлиб қолмоқда. Респондентларнинг деярли барчаси Covid-19 нима эканлигини билишларини айтишган ва 75 фоиздан кўпроғи Covid-19 билан «жуда яхши таниш» эканликларини айтишган.

¹⁸⁰Пандемиянинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. Ўзбекистон аҳолиси сўровномада иштирок этди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyaning-ijtimoiy-iqtisodiy-oqibatleri-ozbekiston-aholisi-sorovnomada-ishtirok-etdi>

Апрел ва июнь ойлари орасида Covid-19нинг зарарли таъсиридан хавотирлар бироз пасайди: соғликлари учун хавфлардан «жуда хавотирда» эканликларини билдирганлар 64 фоиздан 60 фоизга тушди, иқтисодий оқибатлардан «жуда ташвишланаётганлар» 61 фоиздан 56 фоизга тушди. Социологик сўровда иштирок этган респондентларнинг таъкидлашларича, улар ўтган ҳафта ҳукуматнинг Covid-19 билан боғлиқ расмий баёнотларидан хабардор. 2020 йил апрель ойида 75 фоизи расмий эълонларни эшитганликларини айтишган ва июнь ойида бу рақам 80 фоизга етган. Деярли ҳамма телевизор ахборотнинг асосий манбаи эканлигини таъкидлади. 2020 йил апрельдан кейинги даврда ижтимоий оммавий ахборот воситалари (12 фоиз) ва матнли хабарлар (15фоиз) ҳам оммабоп манбалар бўлган. Фақат бир неча фуқаро расмий эълонлар тўғрисида газеталар, радио ёки дўстларидан билиб олишларини айтишди.

Сўровда иштирок этганларнинг 80 фоизи респондент-ларда пандемия пайтида уларнинг одатий ҳаракатлари ўзгарганлигини қайд этишди. Асосан бу ниқоб тақиш (98 фоиз), оила аъзолари ва дўстларига ташрифларни қисқартириш (84 фоиз), қўлларни тез-тез ювиш (81 фоиз), қўл сиқиб кўришиш, ўпишиш, саломлашиш (77 фоиз), ижтимоий масофа сақлаш (72 фоиз), уйдан ташқарида ишлашга камроқ вақт сарфлаш (51 фоиз), ўзини ўзи изоляция қилиш (17 фоиз)да ўз аксини топган. Респондентлар қўл ювиш талабларига юқори даражада ўсиб бораётганлигини маълум қилишди. Сўровда қатнашганларнинг таъкидлашича, улар қўлларини кунига ўртача 5,5 марта ювадилар, бу апрель ойида қайд этилгандан 4,8 мартага кўп. Респондентларнинг ўртача қатлами қўлларини кунига ўртача 10 марта ювишларини қайд этишган¹⁸¹.

¹⁸¹ Пандемиянинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. Ўзбекистон аҳолиси сўровномада иштирок этди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyaning-ijtimoiy-iqtisodiy-oqibatleri-ozbekiston-sorovnomada-ishtirok-etdi>

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 июлида «Коронавирус пандемиясини юмшатиш, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги ва саломатлигини сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонни имзолади. Фармонга кўра, Ўзбекистон Республикаси Санитария-эпидемиологик осойишталик ва жамоат саломатлиги хизмати (кейинги ўринларда — Санитария-эпидемиология хизмати), унинг ҳудудий бошқармалари ва туман (шаҳар) бўлимлари ташкил қилинди. Санитария-эпидемиология хизмати унинг тузилмасига кирувчи ташкилотлар билан бирга яхлит тизимни ташкил қилади. Санитария-эпидемиология хизматининг тиббиёт, санитария-эпидемиологик ва бошқа ходимларига коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш тадбирларига жалб этилган даврда уларнинг ойлик лавозим маошига 6 фоиз миқдорида ҳар кунлик қўшимча тўловлар тўланиши тадбиқ этилади.¹⁸² Мамлакат раҳбари доимий суръатда ҳар бир фуқаронинг саломатлигини муҳофаза қилишини назоратга олган. Ушбу мақсадда соғлиқни сақлашга жавобгар бўлган ташкилотлар, биринчи навбатда Соғлиқни сақлаш вазирлиги фаолиятига, унинг жойлардаги шифохоналари ишига талаб кучайтирилди. “Инсон саломатлигини муҳофаза қилиш борасида сўнгги вақтда олиб борилаётган ишларимизга қарамасдан, афсуски, жойларда кўплаб муаммолар сақланиб қолмоқда. Ана шуларни ҳисобга олиб, ҳудудлар аҳолиси учун қулай бўлган, сифатли ва замонавий тиббий ёрдам кўрсатиш, касалликларни барвақт аниқлаш бўйича бошланган ишларимизни изчил давом эттирамиз.”¹⁸³ Бундай жараён натижасида шифохоналарни,

¹⁸² Шавкат Мирзиёев «Коронавирус пандемиясини юмшатиш, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги ва саломатлигини сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармонни имзолади <https://kun.uz/news/2020/07/25/sanitariya-epidemiologik-osoyishtalik-va-jamoat-salomatligi-xizmatining-hududiy-boshqarmalari-tashkil-etiladi>

¹⁸³ Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Том 1, Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, Бет 45.

коронавирус тарқалиши муносабати билан ташкил этилган касалхоналар тажрибали мутахасислар билан таъминланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июльдаги «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимоя ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони муҳим аҳамият касб этади.¹⁸⁴

Коронавирус инфекцияси тарқалишига қарши курашиш даврида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва эҳтиёжман оилаларни моддий қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни ва халқимизнинг тарихий ва маънавий қадриятларини намоён этган «Саховат ва кўмак» умумхалқ ҳаракатини янада кучайтириш мақсадида, шунингдек Қурбон ҳайити байрами муносабати билан ушбу Фармон қабул қилинди. Таъкидлаш лозимки ушбу тарихий қарорнинг амалий аҳамияти, Корона-вирус пандемияси оқибатларини юмшатиш мақсадида ҳамда Қурбон ҳайити байрами муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг республика бюджетидан, моддий ёрдам ва кўмакка муҳтож оилаларнинг рўйхатларига («темир дафтар») киритилган оилаларни молиявий қўллаб-қувватлаш учун «Саховат ва кўмак» жамғармасининг ҳудудий бўлимларига 200 миллиард сўм, тез тиббий ёрдам бригадалари ходимларига (врач, фельдшер, санитар ва ҳайдовчилар) бир марталик пул мукфоти бериш учун 100 миллиард сўм маблағ ажратилди.¹⁸⁵

Кўрилган коронавируснинг тарқалиш суръатлари пасаймаяпти. “Пандемия бутун дунёдаги умумий вазиятга, айниқса, давлатларнинг миллий иқтисодиётига ниҳоятда салбий таъсир ўтказмоқда. Ушбу офат туфайли юзага келган фавқулодда вазият оқибатида кескинлашган глобал иқтисодий инқироз барча

¹⁸⁴Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июлдаги «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимоя ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони (Қонун ҳужжатлари маълумотлари базаси, 30.07.2020 й., 06/20/6038/1125-сон)

¹⁸⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июлдаги «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимоя ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони (Қонун ҳужжатлари маълумотлари базаси, 30.07.2020 й., 06/20/6038/1125-сон)

мамлакатларнинг барқарорлиги, аҳоли турмуш даражаси ва фаровонлигига жиддий путур етказмоқда. 2020 йилнинг биринчи ярим йиллиги якунлари пандемия кўлаби даража-ларнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига тўсиқ бўлиб, янги таҳдид ва инқирозларни юзага келтирганини аниқлашмоқда. Дунё кўламида кенг тарқалган бу вабони жиловлани борасидаги тахминлар эса ҳамон ноаниқ ва қарама-қаршилиқларга тўла.¹⁸⁶ “Шунинг учун ҳам коронавирус инфекциясига қарши самарали курашмоқ учун давлат сиёсатининг оқилона ҳамда юксак масъулият билан олиб борилиши – давлат ва жамоат хавфсизлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Бу ҳаётий аксиомалар халқимиз манфаатларини ҳимоя қилиш борасида аниқ-равшан ва изчил давлат сиёсати, ижтимоий йўналтирилган давлат бошқаруви олиб борилишини энг муҳим ҳаётий зарурат сифатида кун тартибига қўймоқда”.¹⁸⁷

2020 йилнинг июнь ойида Бандлик ва меҳнат муносабат-лари вазирлигининг Республика бандлик ва меҳнатни муҳофаза қилиш илмий маркази томонидан Халқаро меҳнат ташкилоти тавсиялари асосида ишлаб чиқилган методика бўйича республиканинг 101та шаҳар ва туманларида навбатдаги ижтимоий сўров ўтказилди. Унда 490 та фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органлари, 4,9 мингта уй хўжаликлари ҳамда 25,9 минг нафар фуқаро қамраб олинди. Социологик сўров натижаларига кўра, Covid-19 пандемияси даврида коронавирус инфекцияси тарқалишини олдини олишга қара-тилган карантин чора-тадбирлари меҳнат бозорига сезиларли даражада таъсир кўрсатган. Республикада ишсизлик даражаси иқтисодий фаол аҳолининг 13,2 фоиз ташкил этганлигини кўрсатди. Бу кўрсаткич 2019 йилнинг шу даврида 9,1 фоизга тенг бўлган. Ишга муҳтож бўлганларнинг умумий сони 1,9 млн кишини ташкил этади (16-30 ёшгача бўлганлар ўртасида ишсизлик даражаси- 20,1 фоиз, аёллар ўртасида ишсизлик даражаси эса - 17,4 фоиз).

¹⁸⁶ Исмоилов Н., Каронавирус: илк сиёсий сабоқлар.
<https://uza.uz/oz/politics/koronavirus-ilk-siyesiy-sabo-lar-25-07-2020>

¹⁸⁷ Исмоилов Н., Каронавирус: илк сиёсий сабоқлар.
<https://uza.uz/oz/politics/koronavirus-ilk-siyesiy-sabo-lar-25-07-2020>

Меҳнат ресурслари сони 19 млн. кишини ташкил этиб, 2019 йилнинг шу даврига нисбатан 0,6 фоизга кўпайган бўлса, Covid-19 пандемиясининг иқтисодий субъектлари фаолиятига салбий таъсири натижасида иқтисодий тармоқларида банд бўлганлар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 5 фоизга ёки 671 минг кишига камайиб, 12,7 млн кишини ташкил қилди.

Шунингдек, иқтисодий тармоқларининг расмий секторда банд бўлган аҳоли сони 5,5 млн кишини ташкил қилиб, ўтган йил шу даврга нисбатан 0,2 фоизга ёки 12,4 минг кишига камайди. Бунда коронавирус инфекцияси тарқалишини олди-ни олишга қаратилган айрим чеклов чора-тадбирлар сабабли яқка тартибда тадбиркорлик билан шуғуланувчилар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан 167,5 минг (46,4 фоиз)га камайиб кетганлиги ҳисобига юзага келган бўлса, 131,2 минг ишсизларни ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб қилиш ҳисобига расмий бандлар сони кескин камайиш олди олинди. Тадқиқот натижаларига кўра, республикадан ташқарига хорижда меҳнат фаолиятини амалга ошириш учун кетганлар сони 2 млн кишини ташкил этган, бу ўтган йилнинг мос даврига нисбатан 553,2 минг, 2020 йилнинг 1-чорак якунига нисбатан эса 232,1 минг кишига камайган.

Норасмий секторда банд бўлганлар сони (хорижда ишлаётган меҳнат мигрантларини ҳисобга олмаганда) ўтган йилга нисбатан 2,1 фоизга ёки 105,3 мингга камайиб, 5,1 млн кишини ташкил этмоқда. Бунда асосан вақтинчалик бир марталик ва мавсумий ишларни бажарувчилар (108,4 мингга камайган), меҳнат муносабатларини расмийлаштирмасдан оилавий корхоналарда ва тадбиркорларда ишловчилар (87,6 минг), рўйхатдан ўтмасдан ва тегишли рухсатномасиз фаолият кўрсатаётган тадбиркорлар (110,6 минг) сони камайди.¹⁸⁸ Шу билан бирга, карантин чора-тадбирлари даврида уйда ўтирган фуқаролар сони ошганлиги ҳамда фуқароларнинг шахсий томорқаларни ривожлантириш учун Бандликка кўмаклашиш

¹⁸⁸ Ўзбекистонда ишсизлик даражаси маълум қилинди

Ўзбекистонда 2020 йилнинг январь-июнь ойларида ишсизлик даражаси 13,2 фоизни ташкил этди <https://kun.uz/news/2020/08/03/ozbekistonda-ishsizlik-darajasi>

жамғармасидан субсидиялар бериш дастури ҳажми кескин ортганлиги учун деҳқон ва шахсий томорқаларда банд бўлганлар сони 201,1 мингга ортган.

Тадбиркорлик субъектлари ва ўзини ўзи банд қилган фуқароларга меҳнат стажини ҳисобга олиш ва рағбатланти-рувчи имтиёزلардан фойдаланиш ҳуқуқи берилиши норасмий секторда бандлар улушини камайтириш имкониятини бермоқда. Республикада иқтисодий нофаол аҳоли сони 2019 йил мос даврига нисбатан 4,5 фоизга ошган. Ушбу кўрсаткич ўтказилган тадқиқот давомида тадбиркорлик ва хизмат кўрсатиш соҳаси вакиллари карантин чора-тадбирлари даврида вақтинчалик ўз фаолиятларини тўхтатиб туришларини ва чекловлардан сўнг қайта тиклаш ниятини билдириб, бошқа фаолият билан шуғулланмасликни афзал кўраётганлиги сабаб-ли ошганлигини кўрсатди.¹⁸⁹

2020 йилнинг январь-июнь ойларида, айниқса, Covid-19 пандемиясининг меҳнат бозорига салбий таъсирини юмшатиш мақсадида меҳнат органлари томонидан 588,2 минг (30 ёшгача бўлганлар 159,9 минг ва аёллар 229,4 минг) ишсиз ва банд бўлмаган аҳолига хизматлар кўрсатилди.

Хусусан, 501,1 минг нафари доимий иш ўринларига ишга жойлаштириш ва жамоат ишларига жалб қилиш орқали бандлиги таъминланди, 15,0 минг нафар ишсизлар касб-ҳунарга ўқитилди, 27,0 минг нафар ишсиз шахсларга Банд-ликка кўмаклашиш жамғармасидан 10,1 млрд. сўм ишсизлик нафақаси тўлаб берилди. Шунингдек, Бандликка кўмаклашиш жамғармасидан ажратиладиган субсидиялар ҳисобига 24,8 минг нафар фуқаро шахсий томорқаларида, 15 минг нафар фуқаро қишлоқ хўжалиги, тикувчилик ва ҳунармандчилик кооперативларида аъзо сифатида бириктирилиб, банд қилин-ди, 3 минг нафар фуқаро тадбиркорликка жалб этилди, 256 та иш берувчига меҳнат органлари йўлланмаси билан ишга олинган 2,3 минг нафар ишсизларнинг касбий малакасини оширганлиги ва ижтимоий

¹⁸⁹ 189 Ўзбекистонда ишсизлик даражаси маълум қилинди

Ўзбекистонда 2020 йилнинг январь-июнь ойларида ишсизлик даражаси 13,2 фоизни ташкил этди <https://kun.uz/news/2020/08/03/ozbekistonda-ishsizlik-darajasi>

ҳимояга муҳтож аҳолини ишга олганлиги учун моддий кўмак ажратилди.¹⁹⁰ Шунинг билан биргаликда, пандемия шароитида одамлар иштимой ҳимоя-сига алоҳида эътибор берилди. Жумладан, уларнинг бандлигини таъминлаш учун чора тадбирлар ишлаб чиқилди.

2020 йилнинг 1 август ҳолатига кўра, 617 минг нафар фуқаронинг бандлиги таъминланди. Шундан 506 минг нафари айнан пандемия даврига тўғри келди. Ташқи миграциядан қайтган ва хорижга ишга кета олмаган фуқароларга субсидия ажратиш механизми жорий қилинди. Жумладан, фуқароларга энг кам иш ҳақининг 3 бараваридан 30 бараваригача миқдор-даги маблағ шахсий томорқаларини ривожлантириш учун берилди. Ҳозиргача 25 минг оила иш билан таъминланиб, бунинг учун 54 млрд сўм маблағ сарфланган. Аҳоли энг кам иш ҳақининг 10 бараваригача бўлган маблағ асосида иқтисодий қўллаб-қувватланган. Натижада 3 ой ичида 318та кооператив ташкил қилиниб, 16 минг киши меҳнатга жалб қилинди. Бунинг учун жами 26 млрд. сўм пул сарфланган. 2020 йил якунигача яна 327та кооператив ташкил қилиш ва уларга 17 минг нафар аҳолини жалб қилиш режалаштирилган. Бундай кооперативларнинг 17 таси ҳунармандчиликка асосланиб, хотин-қизларни бирлаштиради. Ўз-ўзини банд қилиш йўна-лишлари 24тадан 67тага кўпайтирилди. Шунингдек, унинг тўлови 1 миллион 50 минг сўмдан 115 минг сўмга туширилди. Ҳозирда республикада 201 минг нафар фуқаро ўз-ўзини банд қилган.¹⁹¹

¹⁹⁰ Ўзбекистонда ишсизлик даражаси маълум қилинди

Ўзбекистонда 2020 йилнинг январь-июнь ойларида ишсизлик даражаси 13,2 фоизни ташкил этди <https://kun.uz/news/2020/08/03/ozbekistonda-ishsizlik-darajasi-malumi-qilindi>

¹⁹¹ Пандемия даврида аҳоли бандлиги кўрсаткичлари ҳақида маълумот берилди <https://kun.uz/news/2020/08/07/pandemiya-davrida-aholi-bandligi-korsatkichlari-haqida-malumot-berildi>

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида таъкидлаш лозимки, инсон экологияси жамият тараққиётида, шахс ижтимоий манфаатларининг амалга ошишида муҳим аҳамиятга эгадир. Глобал ва минтақавий экологик тангликни юмшатишга қаратилган халқаро алоқалар, жумладан глобал ва минтақавий экологик вазиятни юмшатиш борасидаги комплекс, илмий асосланган тадбирлар, инсон фаолияти учун зарур бўлган, муайян шаффоф шароитни вужудга келтиришнинг янги ривожланиш босқичидаги кенгайтиши, минтақа давлатлари ва халқлари орасидаги азалий дўстлик муносабатларини мустаҳкамлашга хизмат қилади. Ушбу жараённинг амалга ошишида мамлактлар раҳбарларининг ўзаро учрашувлар ва ушбу соҳада ики томонлама қабул қилинган ҳужжатлар муҳим аҳамият касб этади. Шу билан биргаликда мустақил давлатлар парламент-ларининг ўзаро алоқалари ҳам муҳим ўрин тутади. Инсон экологияси такомилга мўлжалланган халқаро ҳамкорликни такомиллаштириш, замонавий мазмун билан бойитиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим.

Биринчидан, Марказий Осиё мамлакатлари қўшни вилоятлар раҳбарлари, мутасадди вазирлар ва сиёсий партиялар раҳбарларининг ўзаро учрашувларни ташкил этишни кўпайтириш ва ушбу анжуманлар, учрашувлар доирасида минтақа халқлари, жумладан, сиёсий партиялар аъзолари, депутатлар фракциялари, миллий парламентлар орасидаги маданий алоқаларни янада кенгайтириш, минтақавий ва локал экологик муаммоларни ҳал қилиш учун, ҳамкорликда амалий таклифларни ишлаб чиқиш зарур.

Иккинчидан, мустақил давлатлар ижодкор ёшлари фестивалини, инсон экологиясининг долзарб масалаларига бағишланган кун тартиби билан, икки йилда бир марта пойтахтларда ўтказиш ва унда минтақадаги экологик

хавфсзлиги, миграция масалларини, экология мавзусида миллий адабиёт ижодкорлари орасидаги ижодий алоқаларни кенгайтириш масалларини муҳокама қилиш лозим.

Учинчидан, инсон экологияси тарғиботи, такомилда муҳим ўрин эгаллайдиган адиллар, жамиятшунос, эколог олимлар, илмий тармоқ институтлари раҳбарлари, Фанлар академиялари вакиллари орасидаги ўзаро ижодий, илмий ҳамкорликни мунтазам йўлга қўйиш, экологиянинг сув, ер, ҳаво, флора ва фауна ресурсларидан фойдаланишга бағиш-ланган илмий конференциялар ўтказиш, ташкил қилиш мақсадга мувофиқ.

Тўртинчидан, халқларимиз орасидаги дўстликни, сув ресурсларидан рационал фойдаланишнинг, ҳавони ифлослан-тирмаслик бўйича тарихий илдизларини, ҳамкорликни гаран-нум этувчи бадиий адабиёт, монографиялар, мемуарларни ўзбек тилига ва бошқа қардош халқлар тилига таржима қилишни, баддий, хроникал кино ленталарни дубляж қилишни кенгайтириш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚОНУНЛАРИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Ташкент, “Ўзбекистон”. -2018

2. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида” Қонуни. 1409.2016 й. п ўрқ-406., Халқ сўзи, 2016 йил 15 сентябр.

3. Ўзбекистон Республикасининг “Экологик назорат тўғрисида” Қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2013 й., 52-сон, 688-модда;

4. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида” Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1993 й., 1-сон, 38-модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 6-сон, 118-модда.

II. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ПРЕЗИДЕНТИ Ш.М.МИРЗИЁЕВ АСАРЛАРИ, ФАРМОНЛАРИ, ҚАРОРЛАРИ

1. Шавкат Мирзиёев. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2018, Том 2., Б.130.

2. Шавкат Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Тошкент, “Ўзбекистон”. 2017, Том 1, Бет 498..

3. Шавкат Мирзиёев «Коронавирус пандемиясини юмшатиш, аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги ва саломатлигини сақлаш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»-ги фармонни имзолади <https://kun.uz/news/2020/07/25/sanitariya-epidemiologik-osoyishtalik-va-jamoat-salomatligi-xizmatining-hududiy-boshqarmalari-tashkil-etiladi>

4. Мирзиёев Ш.М. Пандемияни жиловлashда жасорат кўрсатган фидойилар тақдирланади. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyani-jilovlashda-jasorat-korsatgan-fidoiyilar-taqdirlanadi-prezident>

5. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш-

нинг 2017- 2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар стратегияси” ни тасдиқлаш тўғрисида. Ҳалқ сўзи, 2017 йил 6 февраль.

6. Шавкат Мирзиёев чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик ва ипакчилик тармоқларини янада ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши ўтказди. 13 ноябр 2019, <https://www.gazeta.uz/uz/2019/11/13/chorvachilik/>

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги” фармони 05.07.2017 й. п ПФ-5106 “Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами”, 2017 йил 10 июль, 27-сон, 607-модда

8. Ўзбекистон республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. Ҳалқ сўзи, 23 декабрь 2017 йил.

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2018 йил 3 октябрдаги қарори Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.10.2018 й., 07/18/3956/1994-сон; 21.03.2019 й., 07/19/4247/2801-сон; 22.07.2020 й., 06/20/6031/1088-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Мамлакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини янада таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 17.01.2018 й., 06/18/5303/0579-сон, 20.02.2018 й., 06/18/5354/0791-сон, 31.10.2018 й., 06/18/5564/2137-сон, 12.12.2018й., 06/18/5596/2298; 14.12.2019 й., 06/19/5894/4161)

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси parliament.gov.uz 29.12.2018

12. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис Сенатининг 20-ялпи мажлисидаги нутқи. kun.uz / Ўзбекистон 22.06.2019 44724

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони.”2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси” <https://uza.uz/oz/documents/2030-yilgacha-b-lgan-davrda-zbekiston-respublikasining-atrof-31-10-2019>

14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 30 июлдаги «Коронавирус пандемияси даврида ижтимоий ҳимоя ва ёрдамга муҳтож аҳоли қатламларини моддий қўллаб-қувватлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.07.2020 й., 06/20/6038/1125-сон)

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. “Ўзбекистон Республикаси сув ҳўжалигини ривожлантиришнинг 2020 - 2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”. <http://uza.uz/oz/documents/zbekiston-respublikasi-suv-kh-zhaligini-rivozhlantirishning--10-07-2020>

III. КИТОБЛАР, МОНОГРАФИЯЛАР, АСАРЛАР, МАҚОАЛАЛАР.

1. Аброр Зоҳидов.Чекловларсиз вазият издан чиқиб кетган бўларди» – Нурмат Отабеков карантин ўз натижасини бераётгани ҳақида гапирди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/cheklovlarsiz-vaziyat-izdan-chiqib-ketgan-bolardi-nurmat-otabekov-karantin-oz-natijasini-berayotganini-malum-qildi>

2. Абу Али ибн Сино, Тиб қонунлари. I жилдлик сайланма /Тузувчилар: У.Каримов, Х.Хикматуллаев. - Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 1996. – 542 б.

3. Абу Жаъфар Наршахий. «Бухоро тарихи» ¹ <http://www.e-tarix.uz/milliyat-insholari/311-buxoro>

4. Абу Наср Форобий — Шарқнинг иккинчи муаллими. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/falsafa/abu-nasr-forobiy-sharqning-ikkinchi-muallimi/>

5. Абу Райҳон Беруний Муҳаммад ибн Аҳмад. <http://www.ferlibrary.uz/abu-rayon-beruniy-muammad-ibn-a>

6. Авеста (Зенд-Авеста), книга. <http://rushist.com/index.php/ancient-east/2512-avesta-zend-avesta-kniga>

7. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.83.

8. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.86.

9. Автобиография Тамерлана. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.51.

10.Алихонов Б. Жакбаров С. Биохимахилликни сақлаш — барқарор ривожланиш омили Хуррият, 23 май 2012 йил. http://parliament.gov.uz/upload/iblock/fad/joytgejkabldbsionxbrjwjp_slnutde%20hmxnrhytjuk-bcyoaaejwmtmee.pdf

10.Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис www.ziyouz.com кутубхонаси. http://n.ziyouz.com/books/alisher_navoiy_asarlari/Alisher%20Navoiy.%20Majolisun-nafois.pdf

11.Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 24.

12.Атроф-муҳит ҳолатининг шарҳи. БМТ. Женева, Нью Йорк, 2010, Бет. 25-28.

13.Бартольд В. Царствование Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 488-489.

14.Бердяев Н.А.Самопознание. Москва, Издательство: АСТ, Neoclassic, 2017..-480 с..

15.Беш ташаббус билан келажак сари.30.06.2019. <http://andijan.uz/news/>

16.БМТ БОШ котиби халқаро ҳамжамиятни Оролни қутқаришга чақирди.. https://www.bbc.com/uzbek/uzbekistan/2014/10/141029_aral_conference

17.Большой словарь иностранных слов русского языка. Москва, https://gufo.me/dict/foreign_words.

18.Бозорова Н.Ш. Талабаларда экологик маданиятни ривожлантиришнинг илмий-педагогик асослари (олий ўқув юрти мисолида). Пед. фан. ном...дисс. – Т. 2006. -9 б.

19.Гийасиддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 293.

20.Иванин М.Состояние военного искусства у среднеазиатских народов при Тамерлане. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.434..

21.Исмоилов Н.,Кароновирус: илк сиёсий сабоқлар. <https://uza.uz/oz/politics/koronavirus-ilk-siyesiy-sabo-lar-25-07-2020>

22.Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.

23.Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. Т.; “Маънавият”, 2008, 44 - 45 бет.

24. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Юксак билимли ва интеллектуал мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шarti” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқи. // Халқ сўзи, 2012 йил 18 феврал.

25. Каримов И.А. Буюк келажакимизнинг ҳуқуқий кафолати. – Тошкент, Шарқ нашриёти – матбаа концерни Бош таҳририяти, 1993. – Б. 27-28.

26. Каримов И.А. “Ўрта Осиёнинг трансчегаравий экологик муаммолари: уларни ҳал этишда халқаро ҳуқуқ механизмларини қўллаш” мавзусидаги халқаро конференция иштирокчиларига. Халқ сўзи, 2010 йил 18 ноябрь.

27. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

28. Каримов И.А. Ўзбекистон пахтокорлари ва барча меҳнаткашларига. Халқ сўзи, 2010 16 октябрь.

29. Каримов И.А. БМТ саммити. мингйиллик ривожланиш мақсадларига бағишланган ялпи мажлисидаги нутқи. Халқ сўзи, 22 сентябрь. 2010 йил.

30. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо – этиш устувор мақсадимиздир”. - Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

31. Каримов И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси. Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.

32. Клавихо Г. История Великого Тимура. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; Гураш», 2002, с.300.

33. Кувайт жамғармаси Ўзбекистон тиббиёт муассасаларини ускуналар билан жиҳозлаш учун 5,6 млн доллар ажратиши мумкин <https://kun.uz/news/2020/07/21/kuvayt-jamgarmasi-ozbekiston-tibbiyot-muassasalarini-uskunalar-bilan-jihozlash-uchun-56-mln-dollar-ajratishi-mumkin>

34.Маликова А.Р. Педагогика олий ўқув юрти талабаларида экологик маданиятни шакллантириш: Пед.фан.номз ... дисс. – Т.: 2010. -8 б.

35.Мамашакиров С.. Ваҳимами ёки ҳақиқат.Тошкент, “Иқтисод-молия”, 2012.Б.8.

36.Маҳмуд Кошгарий. Девону Луғотит Турк. Том 1.Тошкент, 1960. - 499 с.

37.Муминов И. Роль и место Амира Тимура в истории Средней Азии. В книге “Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с. 535.

38. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: “Ўзбекистон”, 1996, 176.

39. Национальный доклад о состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов в Республике Узбекистан. (1999-2007). Ташкент, 2008, стр.42.

40. Нишонова Н.Ў. Умумий ўрта таълим мактаб ўқувчиларининг экологик маданиятини ривожлантириш (адабий таълим мисолида): Пед. фан, номз. ... дисс. – Т.: 2001. -4 б.

41. Орол денгизи http://www.ntsomz.ru/projects/eco/econews_271108_beta

42. Орол денгизининг ҳозирги ҳолати https://enc.for.uz/w/index.php?title=Orol_dengizi&action=edit§ion=5

43. Орол бўйи ҳудудининг экологик муаммолари. https://enc.for.uz/w/index.php?title=Orol_dengizi&action=edit§ion=6

44. Пандемияни жиловлашда жасорат кўрсатган фидойилар тақдирланади. <https://kun.uz/news/2020/07/23/pandemiyani-jilovlashda-jasorat-korsatgan-fidoiyilar-taqdirlanadi-prezident>

45. Пандемия даврида аҳоли бандлиги кўрсаткичлари ҳақида маълумот берилади <https://kun.uz/news/2020/08/07/pandemiya-davrida-aholi-bandligi-korsatkichlari-haqida-malumot-berildi>

46. Президент бешта муҳим ташаббусни илгари сурди. Улар нима? 14:27 / 20.03.2019 85511kun.uz / Ўзбекистон

47. Саидова Д.Н., И.Б.Рустамова, Ш.А.Турсунов. “Аграр сиёсат ва озиқ-овқат хавфсизлиги”. Ўқув қўлланма. Т.: “ЎЗР Фанлар Академияси Асосий кутубхонаси” босмахонаси нашриёти, 2016. – б.4.

48. Саида Мирзиёева Президентнинг беш ташаббуси бўйича Букага борди. Жамият. 2019 йил 20 Апрель 20363

49. Саифназаров И. Маънавий баркамоллик ва сиёсий маданият: рисола / И. Саифназаров. - Т.: Шарк, 2001. - 160 с.

50. Самарқанд давлат тиббиёт институтида зарур тиббий мутахассисларни зудлик билан тайёрлаш йўлига қўйилди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/samarqand-davlat-tibbiyot-institutida-zarur-tibbiy-mutaxassislarni-zudlik-bilan-tayyorlash-yolga-qoyildi>

51. «Сардоба» сув омбори тўғонининг ўпирилиши сабаблари аниқланди. <https://www.gazeta.uz/uz/2020/07/27/sardoba>

52. Сирдарё ҳавзасига боғланган майдонларни қўшимча суғориш учун Тожикистондаги сув омборидан фойдаланилади. <https://daryo.uz/k/2020/07/21/sirdaryo-havzasiga-boglangan-maydonlarni-qoshimcha-sugorish-uchun-tojikistondagi-suv-omboridan-suv-olinadi/>

53. Словарь философских терминов. Научная редакция профессора В.Г. Кузнецова. М., ИНФРА-М, 2007, с. 2-3.

54. Соғлиқни сақлаш вазирлиги: беш ташаббус доирасида бўка туманида юриш ва гимнастика оммавий тадбирлари ташкил этилди. 17 июня 2019. minzdrav.uz/uz/news/

55. Соловьев В. С. Философские начала цельного знания: монография - Москва: Директ-Медиа, 2012. стр.126.

56. Темур тузиклари. Т.: Гофур Ғулом номидаги нашриёт матбаа бирлашмаси, 1991, 66 бет.

57. Туркиялик мутахассислар гуруҳи Ўзбекистонга коронавирусга қарши курашда маслаҳатчи сифатида келишди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/turkiyalik-mutaxassislar-guruhi-ozbekistonga-koronavirusga-qarshi-kurashda-yordam-berish-uchun-kel>

58. Уватов У. Соҳибқирон араб муаррихлари нигоҳида. Т.: «Шарк», 1997, 57 бет.

59. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2013 йил 27 майда “2013-2017 йилларда Ўзбекистон Республикаси атроф-муҳитни муҳофаза қилиш дастури тўғрисида” қарори. <http://news.mail.ru> 28 мая 2013

60. Ўзбекистон бир йилда қанча гўшт ишлаб чиқаришини биласизми? <https://kun.uz/02867092?q=%2F02867092>

61. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинган лигининг 21 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // Халқ сўзи, 7 декабрь 2013 йил.

62. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “2019-2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хиёма-хилликни сақлаш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида” ги қарори. (Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

63. 2019 - 2028 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасида биологик хиёма-хилликни сақлаш стратегияси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.06.2019 й., 09/19/484/3281-сон)

64. Ўзбекистон Республикаси Давлат экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш қўмитасининг тарихи <http://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=103>.

65. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Москва, “Рус тили” нашриёти, 1981, Б.439

66. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи учун 2018 йил қанчалик самарали бўлди? <https://www.xabar.uz/jamiyat/ozbekiston-yoshlar-ittifoqi-uchun>

67. «Ўзбекистон Орол денгизи билан боғлиқ муаммо тўғрисида кўп пул йўқотмоқда» — Халқаро марказ директори муаммо бўйича таклифлар берди. <https://kun.uz/news/2019/09/10/ozbekiston-orol-dengizi-bilan-bogliq-muammo-tufayli-kop-pul-yoqotmoqda-xalqaro-markaz-direktori-muammo>

68. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг “Орол денгизи тубидаги суви қуриган ҳудудларда «яшил қопламалар» — химоя ўрмонзорлари барпо этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида” 2019 йил 25-декабрда махсус қарори қабул қилинди. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 25.12.2019 й., 09/19/1031/4192-сон)

69. Ўзбекистон ва Россия давлат телерадиокомпаниялари ҳамкорлик келишувини имзолади. 27.05.2019 4880 kun.uz / Ўзбекистон.

70. Ўзбекистонга 1300та кислород концентратори олиб келинди. <https://kun.uz/news/2020/07/24/ozbekistonga-1300ta-kislorod-konsentratori-olib-kelindi>

71. Ўзбекистонга туристик мақсадларда келган ва кетган шахслар бўйича статистика очиқланди. <https://kun.uz/news/2020/07/23/ozbekistonga-turistik-maqsadlarda-kelgan-va-ketgan-shaxslar-boyicha-statistika-ochiqlandi>

72. Ўзбекистонга Германиядан гуманитар ёрдам ва Хитойдан тиббиёт жиҳозлари олиб келинди <https://kun.uz/news/2020/07/28/ozbekistonga-germaniyadan-gumanitar-yordam-va-xitoydan-tibbiyot-jihozlari-olib-kelindi>

73. Ўзбекистонда 2020 йилнинг январь-июнь ойларида ишсизлик даражаси 13,2 фоизни ташкил этди. <https://kun.uz/news/2020/08/03/ozbekistonda-ishsizlik-darajasi-malum-qilindi>

74. Ўзбекистон ва Россия давлат телерадиокомпаниялари ҳамкорлик келишувини имзолади. 27.05.2019 4880 kun.uz / Ўзбекистон.

75. Халилова Наргиза. Карантин – пауза қилиш учун имконият». Изоляция даврида стрессдан ҳимояланиш бўйича психолог тавсиялари. <https://kun.uz/news/2020/07/24/karantin-pauza-qilish-uchun-imkoniyat-izolyatsiya-davrida-stressdan-himoyalanish-boyicha-psixolog-tavsiyalari>

76. Холмурадов Р. Ва бош. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш – давр талаби, <http://www.xs.uz/uzkr/post/oziq-ovqat-khavfsizligini-taminlash-davr-talabi>

77. Что такое биоразнообразие. <https://www.worldenvironmentday.global/ru/vy-znali/cto-takoe-bioraznoobrazie>

78. Шоева Сайёра, Ёқуб Мелибоев. 40 йилда 400 минг гектар, бир йилда эса 500 минг гектар ўрмонзор барпо этилди. <https://uza.uz/oz/society/orol-dengizi-ya-in-kelazhakda-nimalar-r-y-beradi-mutakassis-27-02-2020>

79. Шоназаров У. Тожикистон маданияти кунлари таассуротларга бой бўлди. Халқ сўзи, 2017 йил 14 октябрь.

80. Юдашева Т. Диний бағрикенглик — халқимизга хос фазилат. Халқ сўзи, 13 Февраль 2018

81. Юсуф Хос Ҳожиб «Қутадғу билги» <https://ziyouz.uz/ozbeksheriya/ozbek-mumtoz-sheriya/yusuf-xos-hojib/>

82. Якубовский А. А. Темур. В книге «Тамерлан: Эпоха. Личность. Деяния», М.; «Гураш», 2002, с.43.

МУНДАРИЖА

КИРИШ3

I БОБ. ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ МЕТОДОЛОГИК ВА ИЖТИМОЙ ФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ

- 1.1. Марказий Осиё мутафаккирларининг инсон экологияси ҳақидаги қарашларининг ижтимоий фалсафий жиҳатлари 8
- 1.2. Инсон экологиясининг ҳуқуқий ва фалсафий асослари 26
- 1.3. Инсон экологик хавфсизлигини таъминлаш институционал тизими такомиллаштирилиши 60

II БОБ. ЖАМИЯТНИНГ ЯНГИ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧИДА ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИ РИВОЖИГА КОМПЛЕКС ЁНДАШУВ

- 2.1. Рақоботбардош кадрлар тайёрлаш тизими такомиллашувининг инсон экологияси таъсири 75
- 2.2. Табиий ресурсларидан рационал фойдаланишнинг инсон экологияси билан ўзаро боғлиқлиги 97
- 2.3. Флора ва фаунадан самарали фойдаланишнинг инсон экологияси билан уйғунлиги 113

III БОБ. ДЕМОКРАТИК ИСЛОҲОТЛАРНИНГ ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИНИ ЮКСАЛТИРИШ ЖАРАЁНИДАГИ ЎРНИ

- 3.1. Узлуксиз таълим тизимининг инсон экологиясидаги роли . 127
- 3.2. Фуқаролик жамияти институтларининг инсон экологиясидаги ўрни..... 153
- 3.3. Инсон экологиясининг ижтимоий жараёнлар билан боғлиқлиги 167

**IV БОБ. ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН БАРҚАРОР
РИВОЖЛАНИШНИНГ ИНСОН
ЭКОЛОГИЯСИ БИЛАН УЙҒУНЛИГИ**

4.1. Экологик тангликни инсон фаолиятига таъсирини юмшатиш- нинг ижтимоий аҳамияти	180
4.2. Барқарор ривожланиш даврида инсон экологиясини шаклан- тиришнинг инновацион механизмлари	189
4.3. Коронавирус пандемияси шароитида инсон экологик хавф- сизлигини таъминлаш омиллари	211
ХУЛОСА	231
ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	233

Ҳакимов Назар Ҳакимович

ИНСОН ЭКОЛОГИЯСИ

Монография

“ИQTISODIYOT” - 2021

Муҳаррир:

Камилова Д.Д.

Мусахҳиҳ:

Матхўжаев А.О.

Техник муҳаррир:

Матхўжаева Ш.Б.

Лицензия АИ № 240 04.07.2017 й. Босишга рухсат этилди 29.09.2020.

Қоғоз бичими 60x84 ¹/₁₆. “Арно Про” гарнитураси. Офсет босма.

Шартли босма табағи 15,3. Адади 50 нуска.

Баҳоси келишилган нарҳда.

“ИQTISODIYOT” нашриёти ДУКнинг матбаа бўлимида чоп этилди.

100066. Тошкент шаҳри, Ислом Каримов кўчаси, 49-уй.